“Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur.

Ona uyun! Ondan başka yollara uymayın!

Zira o yollar sizi Allah’ın yolundan ayırır.

İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti.”

(En’am, 153)

NEDÂ

Yayın No:52

Kitap İsmi: *Kitâbu'l İman Şerhi*
Muellif: *İbn Receb el-Hanbelî*
Tercüme: *Mustafa Özenli*
Tashih&Redakte: *Abdullah Yıldırım*
Kapak Tasarım: *Ebyar Turab*
Baskı: *Çetinkaya Ofset (332 342 01 09)* Fevzi Çakmak Mah.
Hacı Bayram Cad. No: 18 Karatay/KONYA
Sertifika No: 25537
Cilt: *Ayyıldız Cilt-Matbaa (0535 8805058)*
Baskı Tarihi: *Aralık/2019*

Yayıncılık Sertifika No: 43189

İLETİŞİM

İhlas Kitabevi

Şükran Mah. Başarali cd. No:6

Rampalı Çarşı No:12 Meram/KONYA

Tel: 0 541 834 0273

0 332 350 4687

www.ihlaskitabevi.com

Sahih-i Buharî
KİTÂBU'L İMAN ŞERHİ

İbn Receb el-Hanbelî

www.nedakitap.com

Hutbetu-l Hâce

Hamd, ezelden ebede dek yalnızca Allah'a özgüdür. O'nu över ve O'ndan Nebimizi, O'nun ehli beytini ve sahabilerini rahmetiyle kuşatmasını dileriz. Allah *(Subhanehu ve Tealâ)* şöyle buyurmaktadır:

"Ey iman edenler! Allah'tan sakınılması gerektiği gibi sakının. Sizler, kesinlikle müslüman olarak ölün." (Ali İmran, 102)

"Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan, ondan eşini var eden ve o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar vücuda getirip (dünyanın dört bir tarafına) yayan Rabbinizden (emir ve nehiylerine riayetsizlikten) sakının. Adını anarak birbirinizden dilekler dilediğiniz Allah'tan ve sıla-i rahmi kesmekten korkun. Hiç şüphesiz ki O, sizin üzerinize Rakîb'tir. (Nisa, 1)

"Ey iman edenler! Allah'tan (emir ve nehiylerine riayetsizlikten) sakının ve doğru olan sözü söyleyin ki Allah, yaptığınız amelleri kabul etsin ve günahlarınızı affetsin. Allah ve Resulüne itaat eden, elbette ki bütün büyük emel ve beklentilerini elde etmiştir." (Ahzab, 71)

Belirtmek gerekir ki, sözlerin en doğrusu Allâh'ın kitâbıdır. Yolların en hayırlısı da Muhammed *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in yoludur. Dinde en şerli işler sonradan ortaya çıkarılan yeniliklerdir, sonradan ortaya çıkan her yenilik bidattir. Her bidat dalâlettir ve her dalâlet de ateştedir.[1]

Ey Cebrail, Mikail ve İsrafil'in Rabbi olan Allah'ım! Yerleri ve gökleri yaratan, gizli ve açığı bilen, ihtilaf ettikleri şeyde kullarının arasında hâkim olan sensin. Hakta ihtilaf ettiklerimiz konusunda bizi izninle hidayete ulaştır, sen dilediğini dosdoğru olan yola iletirsin.

---

[1] Müslim, Nesai.

Mukaddime

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla.

Şüphesiz hamd Allah Teâlâ'ya mahsustur. O'na hamd eder, O'ndan yardım ister ve O'ndan bağışlanma dileriz. Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin kötülerinden Allah Teâlâ'ya sığınırız. Allah'ın hidâyete iletiğini saptıracak, O'nun saptırdığını hidâyete iletecek kimse yoktur. Şehâdet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur. Tektir ve hiçbir ortağı yoktur. Yine şehâdet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve resûlüdür.

Bundan sonra; Allah Teâlâ Sünnet için bazı ârif hâfızlar, ilim sahibi üstadlar ve gerçeği sahteden ayıran eleştirmenler tayin etmiştir ki onlar aşırıların çarpıtmalarını, bâtıl ehlinin iddialarını ve cahillerin tevillerini Sünnet'ten ayıklamışlardır. Sünnet'i korumaya şiddetle istek duyduklarından ve onun zâyi edilmesinden endişe ettiklerinden dolayı onun hakkında çeşitli eserler kaleme almış ve onu birçok yönden ustaca bir araya getirmişlerdir.

Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'nin "Sahîh"i, sonra Ebu'l Huseyn Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbûrî'nin "Sahîh"i bu çalışmalar arasında tasnif yönünden en güzel, telif yönünden en kaliteli, en fazla doğruyu ve en az yanlışı barındıran, faydası en kapsayıcı olan, en çok fâide içeren, en bereketli, azık edinmek için en kolay, hem muvâfıkın hem muhâlifin hüsnükabûl ile kabul ettiği, hem havassın hem avamın nezdinde en değerli konumda olan çalışmalardan ikisidir. Allah Teâlâ ikisine de rahmet etsin. Ebû Abdullah el-

Buhârî'nin "Sahîh"inin bu zikredilen özelliklerden en büyük paya sahip olduğunu da söylemek gerekir.

İmam Buhâri'nin "Sahîh"i kaleme almaktaki gâyesi ilmin ister büyük bir konusunda ister ince bir konusunda Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den sahih olarak rivâyet edilen hadisleri zikretmek idi. Bundan dolayı o; Kur'ân'ın tefsiri, tevhid ve sıfatlar, nübüvvetin delilleri, vahyin başlangıcı, yeniden diriliş, Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in günleri, savaşları, gazâları, kıyâmetin ve haşrin haberleri, hesap, şefaat, cennetin ve cehennemin özellikleri, hadislerde önceki nesillerle ilgili olarak zikredilenler, öğütler, zühd ve kalbe dokunan sözler kapsamında gelen haberler gibi konularda kendisinin nezdinde sahih olan hadisleri "Sahîh"ine dâhil etmiştir. Aynı şekilde o fıkıh, hükümler, sünnetler, edepler, güzel ahlak hasletleri ve dinin kapsamına giren diğer hususlar hakkındaki hadisleri bu esere katmıştır.

Böylece bu kitap din için bir hazîne, ilimler için bir defîne konumuna yerleşmiştir. İçerisinde kalitelinin kötüden iyice ayrılmış olması ve içerisindekilerin güzelce dizilmiş olması sebebiyle hadisin sahih mi yoksa sakîm mi olduğu bilmek istendiği zaman ya da kendisine itimad edilmesi gerekenin ne olduğu öğrenmek istendiğinde ümmet arasında bir hakem hâline gelmiştir.

Bu "el-Câmiu's Sahîh", öneminden ve içerdiği birçok meziyetten dolayı ümmetin seçkinlerini ve eşsizlerini kendisiyle ilgilenmeye yöneltmiştir ki onlar saklı incilerini ve gömülü mücevherlerini ortaya çıkarsınlar. Ümmetin seçkinleri ve ilmin devleri de her asırda çeşitli ilim dallarında ona hizmet etme gayretine girmişlerdir.

Onlardan bazıları bu esere şerh yazmış, bazıları talikte bulunmuş, bazıları onu özetlemiş ve muhtasar hâle getirmiş, bazıları bir tertîbe sokmuş, bazıları tariklerini bir araya getirmiş, bazıları bab başlıkları arasındaki münâsebetleri açıklamış, bazıları ricâli hakkında bilgiler vermiş, bazıları şeyhlerinin biyografilerini aktarmış, bazıları üzerine müstedrek kaleme almış, bazıları da bazı rivâyetlerinde vârid olan illetleri açıklamaya çalışmıştır.

Bize ulaştığına göre "Sahîh-i Buhârî"nin ilk şârihi İmam Ebû Süleymân el-Hattâbî'dir. O "A'lâmu'l Hadîs" kitabında "Sahîh-i Buhârî"yi şerh etmiştir. Bu kitap basılmış bulunmaktadır ve tedâvüldedir. Bundan sonra İbn Battâl, İbn Hubeyre, en-Nevevî, el-Kirmânî, İbn Kesîr, İbn Receb, İbn Hacer ve el-Kastallânî gibi şârihler birbirini izlemiştir.

Her bir şerh ilmin bir yönünden diğer şerhlerden öne çıkmaktadır. İlmin bir branşında diğerlerinden ayrılmaktadır. Dolayısıyla bir şerhin diğerinin yerini tutması, bir kitabın diğerinin yerine geçmesi mümkün değildir. Hayır, onlar aldıklarını çeşitli kaynaklardan almışlar ve tek bir yere dökmüşlerdir.

İbn Receb'in önündeki şu şerhi de birçok ayrıcalığın kendisinde bir araya geldiği şerhlerdendir. Belki de o başkalarının şerhlerinde bulunanları barındırmakla birlikte bunlardan daha fazlasını da barındırmaktadır. Müellifi İmam İbn Receb el-Hanbelî; hâfız, birçok ilme hâkim, sağlamı çürükten ayırma yeteneğine sahip, isimler konusunda olsun ricâl konusunda olsun illetler konusunda olsun tarikler konusunda olsun hadis ilminin bütün dallarında uzman bir kimse iken, hadislerin ma-

nalarına ve fıkhına muttalî fakih bir usûlcü iken, önceki ve sonraki âlimlerin görüşlerinden haberdar olan bir zât iken, onların görüşlerinden râcih olanı tahkîk eden bir kimse iken; bir müfessir, bir tarihçi ve bir dilci iken nasıl barındırmasın ki?

O bu kitabı hayatının sonlarında; tam bir yetkinliğe ulaştığı, uzmanlığı yerine oturduğu, ilmi ağırlaştığı ve demirin Dâvûd *(aleyhisselam)*'a yumuşadığı gibi kendisine yumuşadığı zaman şerh etmiştir.

İbn Receb bu şerhinde "Kitâbu's Sehv"e kadar gelmiştir. "Kitâbu'l Cenâiz"e başlamış olması da mümkündür. Fakat ben bunu tam olarak tespit edemedim. Kesin bir hükme bağlanan ölüm onun kitabı tamamlamasının önüne geçmiştir. Allah ona rahmet etsin. Toprağını mağfiretle ıslatsın.

Bununla birlikte onun bu kitaptan şerh ettiği cüz bize tam olarak ulaşmış değildir. Üçte birine yakın kısmı kaybolmuştur. Allah Teâlâ'dan sâlih kullarından birini bu şerhin kalanını bulmaya ve müslümanların yararlanması için onu ortaya çıkarmaya muvaffak kılmasını niyaz ediyorum.

Eğer bu şerh tamama erseydi, bu bize ulaşan şerhlere ihtiyaç bırakmayacak derecede bir zenginlik olurdu. Ne var ki Allah mutlaka yerine gelecek olan bir şey diledi. Her durumda Allah'a hamd olsun.

Allah'ın salâtı ve selâmı Muhammed'in, onun âlinin ve ashâbının üzerine olsun.

Müellifin Hayatı ve Eserleri

"İbni Receb el-Hanbelî" ismiyle meşhur olan müellif h.736 (m.1335) yılında doğmuştur. Tam olarak ismi; Ebu Ferrac Abdurrahman b. Ahmed b. Receb b. Hasan es-Selami el-Bağdadi ed-Dımeşki el-Hanbelidir. Rivayete göre kendisine "İbni Receb" denilmesinin sebebi dedesinden dolayıdır. O, Receb ayında doğduğu için kendisine bu isim verilmiştir.

İbni Receb el-Hanbelî ilim tahsiline muhaddis olan babası ve dedesinden ders alarak başlamıştır. Akidede, fıkıh, usul, hadis, edeb, tarih ve zühdde büyük âlimlerden ders aldı. Çok küçük yaşlarda büyük âlimlerin ilim meclislerinde bulundu. Babasıyla birlikte ilim tahsili için çok seyahatler yaptı. Bu seyahatlerde âlimlerle karşılaştı ve bu âlimlerden icazet aldı.

Henüz 8 yaşında iken babasıyla birlikte Şam'a gitti. Orada hadis âlimi olan İbnu Nakib el-Mısrî ve Alâeddin Ahmed b. Abdulmunim'den icazet aldı. Muhammed b. İsmail el-Habbaz ve İbrahim b. Davud el-Attar gibi âlimlerden de ders dinledi. Daha sonra Nablus ve Kudüs'e geçerek burada değişik âlimlerden hadis dinledi. Ardından h.748 yılında tekrar Bağdat'a döndü. Burada Muhammed b. Abdurrezzak eş-Şeybani'den hadis dinledi. Ertesi yıl hacca gitti. Mekke'de Ebu Hafs Ömer'den Buharî'nin "Sulasiyyat" adlı eserini dinledi. Daha sonra Şam'a geri döndü ve İbn Kayyım el-Cevziyye'nin talebesi oldu. Ölümüne kadar da onun yanından ayrılmadı. Onun vefatından sonra Kahire'ye gitti. Orada İbnu'l Mûluk ve Muhammed b. Muhammed Ebu'l Harem el-Kalanisi'nin hadis derslerine katıldı. Daha sonra Şam'a

yerleşti. Hocası İbnu'l Kadî el-Cebel'in vefatından sonra onun sohbetlerini devam ettirdi. İbnu Takî'nin ölümünün ardından da Hanbeliyye medresesinde ders vermeye başladı.

İbni Receb el-Hanbelî abid ve zahid kişiliğinin yanında hadislere, sahabe ve selefin menkıbelerine vakıf bir kişiydi ve hitabeti çok güçlüydü. Dünya işlerini pek fazla önemsemediği gibi yöneticilerle görüşmekten de uzak dururdu. İbni Receb *(rahmetullahi aleyh)* Hanbelî mezhebine mensup olmasına rağmen eserlerinde diğer üç mezhebin görüşlerine de yer verirdi. Bu da onun mezhep mutaassıbı olmadığını göstermektedir.

İbni Hacer el-Askalani "ed-Dürer'ül-Kamine" adlı eserinde İbni Receb hakkında şöyle demiştir:

"Şeyhleri çok oldu ve kendi nefsi için faydalı olan şeyhler yetiştirdi."

İmam Zehebi de onun hakkında şöyle demiştir:

"Şeyhimiz dünyada makamları terk eden zahid ve salih âlimlerden biriydi. O, acı da olsa sürekli olarak hakkı söylerdi."

İbni Receb başarılı bir ilim halkasıyla farklıydı, şeyhlerinden etkilendi ve öğrencilerini de etkiledi. Asrının âlimlerinden öğrendi ve öğrendiğini öğrencilerine öğretti. Hayatını ilim öğrenme ve öğretmeye adayan İbni Receb *(rahmetullahi aleyh)* h.795 yılında Şam'da vefat etti ve Babu's-Sağir kabristanına defnedildi.

Dr. Hemmam Said "Şerhu İleli't Tirmizi" adlı eserinde İbni Receb *(rahmetullahi aleyh)*'ın ders aldığı şeyhler arasında şu isimleri zikretmiştir:

- Ebu'l Abbas Ahmed b. Hasan b. Abdullah (693-771)

- Ebu'l Abbas Ahmed b. Süleyman el-Hanbeli

- Ebu'l Abbas Ahmed b. Abdurrahman el-Makdisi (663-758)

- Ahmed b. Abdulkerim el-Bağli (696-777)

- Ebu'l Abbas Ahmed b. Abdulhadi b. Yusuf b. Muhammed b. Kudame el-Makdisi (ö. 754)

- Ebu'l Abbas Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Bağdadi (707-750)

- Ahmed b. Muhammed eş-Şirazi

- Beşir b. İbrahim b. Muhammed el-Hanbeli (681-761)

- Ebu Abdullah Hasan b. Bedran el-Basri (712-749)

- Ebu Said Halil b. Keykeledî el-Alâi (694-761)

- Ebu Süleyman Davud b. İbrahim el-Attar (665-752)

- Ebu Muhammed Süleyman b. Ahmed el-Bağdadi (ö.748)

- Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim (694-767)

- Abdullah b. Abdulmü'min el-Vasitî (671-740)

- Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. İbrahim (669-761)

- Ebu'l Fadail Abdülmünim b. Abdulhakk el-Kati el-Bağdadi (658-739)

- Ebu Ya'la Hamza b. Musa b. Ahmed (712-769)

- Osman b. Yusuf b. Ebi Bekir en-Nüveyri el-Maliki (663-756)

- Ebu'l-Hasan Ali b. Zeyneddin el-Minca (673-763)

- Ali b. Abdussamed b. Ahmed b. Abdulkahır el-Bağdadi (656-742)

- Ömer b. Hasan b. Mezid el-Dımeşki (679-778)

- Ebu Hafs Ömer b. Ali b. Musa el-Bağdadi (688-749)

- Ebu Hafs Ömer b. Ali b. Ömer el-Kazavîni (683-750)

- Ebu Muhammed Kasım b. Muhammed el-Berzali (665-739)

- Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Abdullah el-Makdisi (663-748)

- Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Salihi (651-741)

- İbni Habbaz Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Ensari (667-756)

- Muhammed b. İsmail b. Abdulaziz (674-756)

- Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Bekir b. Eyyub b. Said b. Cerir (691-751)[2]

- Muhammed b. Abdurrezzak eş-Şeybani (ö.749)

- Muhammed b. Muhammed b. İbrahim (664-754)

- Ebul Haram Muhammed b. Muhammed el-Kalanisi (683-765)

---

[2] İbni Kayyım el-Cevziyye ismiyle meşhurdur.

- Yusuf b. Necm el-Hanbeli (ö.751)

- Yusuf b. Abdullah el-Makdisi en-Nablusi (691-754)

- Ebu Muhammed ibn Hişam el-Ensari (ö.761)

- Muhammed b. Ebi Bekir b. İbrahim eş-Şafi (ö.754)

- (Babası) Ebu'l Abbas Ahmed b. Receb b. Hasan (ö.774)

- Ahmed b. Abdülmü'min eş-Şafii (ö.749)

- (Dedesi) Abdurrahman Receb b. Hasan (ö.742)

İbni Receb el-Hanbelî geri kalmışlığı, sünnetten uzaklaşmayı ve cehaleti giderme hususunda çok hırslı idi. Bunun için pek çok eser telif etmiştir. Ancak o bu eserlerle yetinmemiş insanları doğru yola çağıran, sünneti ihya eden ve ümmet üzerine çöken cehalet karanlığını kaldıran pek çok talebe yetiştirmiştir. Onun talebelerinden bazıları şunlardır:

- Ebu'l Abbas Ahmed b. Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Hanbeli (773-844)

- Ebu'l Fadl Ahmed b. Nasrullah el-Bağdadi (765-844)

- Davud b. Süleyman b. Abdullah el-Mevsılî (764-844)

- Ebul Ferrac Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed el-Mekki (772-853)

- Abdurrahman b. Süleyman el-Hanbeli (780-844)

- Ebu Zer Abdurrahman b. Muhammed el-Mısrî (758-846)

- Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Abbas el-Hanbelî

- Ali b. Muhammed b. Ali et-Tartusi el-Mızzî (ö.850)

- Ali b. Muhammed b. Ebu Bekir es-Sulemi el-Hamevi (761-828)

- Ebu Hafs Ömer b. Muhammed b. Ali ed-Dımeşki eş-Şafi (787-841)

- Muhammed b. Ahmed b. Said el-Makdisi (771-855)

- Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Ensari ed-Dımeşki (781-864)

- Muhammed b. Bahaeddin Ali el-Makdisi el-Hanbeli (764-820)

- Ebu Abdullah Muhammed b. Halil ed-Dımeşki (746-803)

- Abdullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ensari (ö.820)

Başlıca Eserleri

Hadis ilminde döneminin en güçlü âlimlerinden olan İbni Receb el-Hanbeli *(rahmetullahi aleyh)* fıkıh, usul, tefsir, ahlak ve tarih alanında da önemli eserler vermiştir. Onun kaleme aldığı eserlerden bazıları şunlardır:

- Şerhu Camii't Tirmizi. Bu eserin yaklaşık 20 cilt olduğu ancak Tatar istilası sırasında yok edildiği söylenmiştir.

- Fethu'l Bari Şerhu Sahihi'l Buhari.[3] İmam Buhari'nin Sahihini "Kitabu'l Cenaiz" bölümüne kadar şerh etmiştir.

- Camiu'l Ulum vel-Hikem fi-Şerhi Hamsine Hadisen min Cavamiu'l Kelim. İmam Nevevi'ye ait olan "Kırk Hadis" isimli esere 10 hadis daha eklemiş ve bu hadisleri şerh etmiştir.

- Şerhu İleli't Tirmizi. Bu eser İbni Receb el-Hanbeli'nin ilel konusundaki derin bilgisini ortaya koyduğu önemli bir eserdir.

- Mecmuatu'r Resail. Farklı konularda kaleme aldığı 17 risaleden müteşekkildir. Her bir risale bir hadisin şerhi niteliğindedir. İbni Receb el-Hanbeli bu eserinde "Camiu'l Ulum vel-Hikem" adlı eserinde takip ettiği yolun aynısını izlemiştir.

- El-Kavaidul Fıkhıyye. Hanbelî mezhebine ait yaklaşık 160 fıkhı kaideyi ele almıştır.

---

[3] Elinizdeki kitap, şeyhin bu eserinin "İman" babının tercümesidir.

- El-İstihrâc fi Ahkâmi'l Harâc. Vergi hukuku ile ilgili kaleme alınmış bir eserdir.

- Ahkamu'l Havatim ve ma Yetealleku biha. Mühür ve mühür konusuna müteallik meseleler ile ilgili kaleme alınmıştır.

- Nuzhetu'l Esma fi Mesaili's-Sema. Müziğin İslam şeriatındaki hükmü hakkında kaleme alınmıştır.

- Er-Reddu ala Meni't-Tebaa Gayri'l Mezahibi'l Erbaa.

-El-Kavlu's Sevab fi Tevzici Ümmehati Evladi'l Guyyab.

- Risaletu fi Ru'yeti Hilali Zilhicce.

- Kaidetu fi İhraci'l Zekati ala'l Fevri.

- Muhtasaru fi Muamalati'z Zalimi's Sarik.

- Ta'liku't Talak bi'l Vilade.

- Es-Salatu Yevme'l Cuma Ba'de'z Zevali ve Kable's Salati.

- Müşkilu'l Ehadisi'l Varide fi Enne't Talaka's Selase Vahide.

- Kıt'atu min Kitabi'l Libas.

İbni Receb el-Hanbeli *(rahmetullahi aleyh)*'ın tefsir konusunda kaleme aldığı eserler ise şunlardır:

- Tefsiru Sureti'n Nasr

- Tefsiru Sureti'l İhlas

- İ'rabu'l Besmele

- İrabu Ümmü'l Kitab

-Mevaridu'z Zeman ila Ma'rifeti Fedaili'l Kur'an

- El-İstiğnau bi'l Kur'an

İbni Receb el-Hanbeli *(rahmetullahi aleyh)*'ın tevhid, siyer, tarih, fazilet ve ahlak konularında kaleme aldığı eserler ise şunlardır:

- Ahvâlu'l Kubûr

- Et-Tahvif min en-Nar

- El-Letaifu'l Mearif

- El-Farku Beyne'l Nasihati ve't Ta'yir[4]

- Fadlu İlmi's Selef ala İlmi Halef[5]

- Kelimetu'l İhlas[6]

- Fedâilu'ş Şam

- Risaletu fi Fazileti Şehri Receb.

- Siretu Abdulmelik b. Ömer b. Abdulaziz

- Risaletu fi Şu'abil İman

- İhtiyaru'l Ebrar fi Siyeri Ebi Bekr ve Ömer

- Ez-Zeyl ala Tabakati'l Hanabile

- Zemmu'l Hamr

- Zemmu Kasveti'l Kalb

- Meşahiyetu İbni Receb

---

[4] Bu risale, yayınevimiz tarafından basılmış olan "Üç Risale" adlı eserde mevcuttur. *(yayıncı)*

[5] Bu risale, yayınevimiz tarafından basılmış olan "Üç Risale" adlı eserde mevcuttur. *(yayıncı)*

[6] Bu eser yayınevimiz tarafından tercüme edilmiş ve okuyucularımızın hizmetine sunulmuştur. *(yayıncı)*

- Sıfatu'n Nar ve Sıfatu'l Cennet

- Menâkibu'l İmam Ahmed

- El-İlmâm fî Fedâili Beytillahi'l Haram

- El-Keşfu ve'l Beyan an Hakikati'n Nuzuri ve'l Eymân

FASIL

RASULULLAH (sav)'İN "İSLAM BEŞ ESAS ÜZERE BİNA EDİLMİŞTİR" SÖZÜ

Buhârî *-Allah ona rahmet etsin-* dedi ki: **"İman söz ve fiildir."**

Zeynuddîn İbn Receb *-Allah ona rahmet etsin-* şöyle dedi: Âlimlerin çoğunluğu imanın söz ve amel olduğunu söylemiştir. Bu tamamen selefin ve hadis ehlinin icmâsıdır. Şâfiî, Sahâbe'nin ve Tâbiîn'in bu konudaki icmâsını nakletmiştir. Ebû Sevr de aynı şekilde bu konuda icmâyı aktarmıştır.

Evzâî "Önceki selef iman ve ameli birbirinden ayırmazdı" demiştir. Selef ulemâsından birçok kimse de bu sözü Ehli Sünnet ve'l Cemaat'ten nakletmiştir. Bunu Ehli Sünnet ve'l Cemaat'ten nakledenler arasında Fudayl b. Iyâd ve Vekî b. Cerrâh da vardır.

İmanın söz ve amel olduğu; el-Hasen, Saîd b. Cubeyr, Ömer b. Abdulazîz, Atâ, Tâvûs, Mücâhid, eş-Şa'bî, en-Nehaî ve ez-Zuhrî gibi kimselerden rivâyet edilmiştir. Bu aynı zamanda es-Sevrî'nin, el-Evzâî'nin, İbnu'l Mubârek'in, Mâlik'in, eş-Şâfiî'nin, Ahmed'in, İshâk'ın, Ebû Ubeyd'in, Ebû Sevr'in ve başka birçok kimsenin görüşüdür. Öyle ki onlardan bazıları şöyle demiştir:

"Kendisinden ikrar alınmadıkça, yani namaz kılıp oruç tuttuğu öğrenilmedikçe mümin kölenin azat edilmesi kişinin üzerinden kefareti düşürmez." Onlardan eş-Şa'bî, en-Nehaî ve bir rivâyete göre Ahmed bu görüştedir. Bu konuda Kûfe ve Basra ulemâsından bazı tâifeler ve diğer bazı kimseler muhâlefet etmiş, amelleri imanın dışına çıkarıp "İman söz ile birlikte marifettir

(bilgidir)" demişlerdir. Bunlardan sonra da "İman marifetten ibârettir" ve "İman sözden ibârettir" diyen kimseler peyda olmuştur.

Buhârî imanı söz ve fiil olarak tanımlamıştır. Fiile gelince insanların bir kısmı fiilin amelin eş anlamlısı olduğu görüşündedir. Bazıları ise "Fiil, amelden daha geneldir" der. Bunlar arasında "Söz ve uzuvlarla amel fiilin kapsamına girer fakat söz, mutlak olarak amelin kapsamına girmez" diyen kimseler vardır. Bu görüşü Ubeyd b. Umeyr'in el-Hallâl'ın tahriç ettiği şu sözü desteklemektedir: "İman kuru bir temennî değildir. İman fiile dökülen bir söz ve uygulanan bir ameldir."[7]

Bazıları "Amel gayret ve meşakkat gerektiren şey iken fiil bundan daha kapsamlıdır" demiştir. Bazıları da şöyle demiştir: "Amel, ma'mûl (yapılan şey) üzerinde tesir bırakan şeydir. Tıpkı çamurun tuğla yapılması gibi… Fiil ise bundan daha geneldir."

Bazıları da şunu söylemiştir: "Amel fiilden daha üstündür. Amel her zaman üstün ve değerli bir şey hakkında kullanılırken fiil böyle değildir. Nitekim amele'nin tersten okunuşu le-me-a'dır ve 'yükseldi' ve 'üstün oldu' manasına gelmektedir."

Fakat bu söz tartışmaya açıktır. Zira Allah Teâlâ'nın *"Kim bir kötülük işlerse kendisine onun karşılığı verilir" (Nisâ, 123)* ve *"Kim bir kötülük işlerse karşılık olarak ancak benzerini görür" (Ğâfir, 40)* buyurduğu üzere kötülükler de amel olarak isimlendirilebilir. Eğer bunun aksi söylenmiş olsaydı bu bir derece kabul edilebilir olurdu. Çünkü Allah

[7] Es-Sünne, 1212.

Teâlâ şu buyruklarında kendisine (ameli değil) fiili izâfe etmiştir:

"Onlara nasıl yaptığımız size belli oldu." (İbrâhîm, 45)

"Rabbinin Âd'a nasıl yaptığını görmedin mi?" (Fecr, 6)

"Rabbinin fil ashâbına nasıl yaptığını görmedin mi? (Fîl, 1)

"Allah dilediğini yapar." (Hacc, 18)

O ameli ise iki eline izâfe etmiş, *"Kendileri için ellerimizin yaptığı hayvanları yarattığımızı görmediler mi?" (Yâsîn, 71)* buyurmuştur. Burada kastedilen -herhangi bir karışıklık söz konusu olmaksızın- zâtî sıfat değildir. Değilse hayvanların yaratılmasıyla Âdem *(aleyhisselam)*'ın yaratılması bir olurdu.

Yine Allah subhânehû kendisine fiilden isimler türetmişken amelden türetmemiştir. Allah Teâlâ *"Şüphesiz Rabbin dilediğini yapan (Fa'âl)dır" (Hûd, 107)* buyurmuştur.

İman Artar ve Azalır

Sonra Buhârî *(rahimehullah)* şöyle demiştir:

"Artar ve azalır. Allah *(azze ve celle)* **şöyle buyurmuştur:**

'İmanlarına iman katmaları için…' (Feth, 4)

'Onların hidâyetini arttırdık…' (Kehf, 13)

'Allah hidâyeti bulanların hidâyetini arttırır.' (Meryem, 76)

'Hidâyeti bulanlara gelince (Allah) onların hidâyetini arttırmış ve onlara takvalarını vermiştir.' (Muhammed, 17)

"İman edenlerin imanlarının artması için..." (Müddessir, 31)

Yine Allah *(azze ve celle)* **şöyle buyurmuştur:**

'(Bu sûre) hanginizin imanını arttırdı (derler). İman edenlere gelince işte onların imanını arttırmıştır.' (Tevbe, 124)

'Onlardan korkun (dediklerinde) bu onların imanını arttırdı.' (Âli İmrân, 173)

'Bu onların ancak imanını ve teslimiyetini arttırdı.' (Ahzâb, 22)"

İmanın artıp azaldığı âlimlerin ezici çoğunluğunun görüşüdür. Bu söz Sahâbe'den Ebu'd Derdâ, Ebû Hureyre ve İbn Abbâs gibi bazı kimselerden de rivâyet edilmiştir. Yine bu sözün manası Alî'den, İbn Mes'ûd'dan, Mücâhid'den ve Tâbiîn'den başka zatlardan da rivâyet edilmiştir.

Bazı kimseler de imanın azalması hususunda sessiz kalmış, "artar" deyip "azalır" dememiştir. Bu Mâlik'ten rivâyet edilmiş olmasına rağmen ondan gelen meşhur rivâyet Cemaat'in sözünün aynısıdır.

İbnu'l Mubârek "İman farklı derecelerde bulunur" demiştir ki bu sözün içerdiği mana imanın artıp azaldığıdır.

Buhârî içerisinde imanın artışının söz konusu edildiği ayetleri zikretmiştir. Aralarında Atâ b. Ebî Rabâh ve ondan sonra gelenlerin bulunduğu selef imamları da bu ayetleri imanın arttığına delil getirmişlerdir.

Buhârî ayrıca içerisinde hidâyetin artışının söz konusu edildiği ayetleri zikretmiştir. Zira bu ayetlerde

hidayetten maksat taatleri yapmaktır. Nitekim Allah Teâlâ takva sahiplerini gayba iman etmekle, namazı kılmakla, kendilerine rızık olarak verdiklerinden infak etmekle, Muhammed'e ve ondan öncekilere indirilenlere iman etmekle ve âhirete de kesin bir şekilde inanmakla niteledikten sonra *"İşte onlar Rablerinden bir hidâyet üzeredirler" (Bakara, 5)* buyurmuştur. O bunların tamamını hidâyet olarak isimlendirmiştir. Dolayısıyla taati artanın hidâyeti artar.

İman kapsamına kalbin marifeti, söz ve amel girdiğine göre imanın artışı amellerin artışıyla, imanın azalması da amellerin azalmasıyla meydana gelir. Seleften birçok zat "Taatle artar, masiyetle azalır" diyerek bunu açık bir şekilde ifâde etmiştir.

İmanın sözün artışıyla artıp sözün azalmasıyla azalmasına gelince bu da tıpkı uzuvların ameli gibidir. Zira kişi Allah'ı ne kadar anarsa ve O'nun kitabını ne kadar okursa imanı o ölçüde artar. Diliyle zikretmesi üzerine vacip olan şeyleri terk ettiği zaman da imanı azalır. Kalbin marifetinin artıp azalmasının söz konusu olup olmadığı meselesine gelince bu konuda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre kalbin marifeti ne artar ne de azalır.

Ya'kûb b. Buhtân şöyle demiştir: "Ebû Abdullah'a yani Ahmed b. Hanbel'e marifetin ve sözün artıp azalmasının söz konusu olup olmadığını sordum. Dedi ki: "Bunlar artmaz. Biz sözü ve marifeti gerçekleştirdik. Geriye amel kaldı." Bunu el-Hallâl "es-Sünne" kitabında zikretmiştir.[8]

[8] Es-Sünne, 1007.

Ahmed'in söz ile kastettiği, şehâdeteynin dile getirilmesinden ibârettir. Bu aynı zamanda fakihlerden ve kelâmcılardan bazı kimselerin görüşüdür.

İkinci görüşe göre marifet, artar ve azalır.

Merrûzî şöyle demiştir: "Ahmed'e kalp ile Allah'ı bilmenin farklı derecelerde olup olmayacağını sordum. 'Evet' dedi. 'Bu artar mı?' diye sordum. 'Evet' dedi." Bunu el-Hallâl ve "es-Sünne" kitabında Ebû Bekr Abdulazîz Ahmed'den rivâyet etmiştir. Yine bunu "el-Îmân" kitabında Kadı Ebû Ya'lâ ve Abdullah b. Hâmid zikretmiştir. Yine "el-Mu'temed"de Kadı ve İbn Akîl "Bu meselede Ahmed'den gelen iki rivâyet vardır" demişler ve marifetin artmayacağı ve azalmayacağı yönündeki rivâyeti tevil etmişlerdir.

Marifetin artışı iki şekilde açıklanabilir:

Birincisi: Marifetin artışı Allah'ın isimlerinin, sıfatlarının, fiillerinin, meleklerin ve nebîlerin isimlerinin, onların özelliklerinin, onlara indirilen kitapların ve âhiret gününün tafsîlâtını bilmekle olur. Bu tartışma götürmeyecek derecede açık bir meseledir.

İkincisi: Vahdâniyet (Allah'ın birliği) hususundaki marifetin artışı vahdâniyetin delilleri hususundaki marifetin artışıyla meydana gelir. Şüphesiz vahdâniyetin delillerini sayıyla sınırlamak mümkün değildir. Zira kâinattaki her zerre Yaratıcı'nın var ve bir olduğuna delâlet etmektedir. Bu deliller hususundaki marifeti çok olan kimsenin marifeti bu durumda olmayan kimsenin marifetinden çok olur.

Nübüvvetleri, âhiret gününü, kaderi ve gayba dâir iman edilmesi gereken diğer hususları bilmek de böy-

ledir. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* işte bu noktada iman makâmıyla ihsan makamını birbirinden ayırmış, ihsan makamının kulun Rabbine O'nu görüyormuşçasına ibâdet etmesi olduğunu bildirmiştir. Bununla kastedilen Allah'ın kulun kalbini nurlandırması, öyle ki kulun gayb âlemini kalbiyle âdetâ gözüyle görüyor gibi görüyor hâle gelmesidir.

Muhammed b. Nasr el-Mervezî (Ta'zîmu Kadri's Salât) kitabında tasdîkin farklı derecelerde bulunacağını söz konusu etmiş, bunu el-Hasen'den ve diğer âlimlerden rivâyet etmiştir. Bu, bu görüşün onun nezdinde bir icma olduğunu düşündürmektedir.

Bunu destekleyen bir başka husus da İbn Vehb'in rivâyet ettiği eserdir: Bize Abdurrahmân b. Meysere haber verdi. Onun Ebû Hâni el-Havlânî'den, onun Ebû Abdurrahmân el-Hubelî'den, onun Abdullah b. Amrdan, onun da Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre O şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz iman birinizin göğsünde tıpkı eskimiş elbisenin eskidiği gibi eskir. Şu hâlde siz Allah'tan kalplerinizdeki imanı yenilemesini isteyin." Bunu el-Hâkim "İsnâdı sahihtir" diyerek rivâyet etmiştir.[9]

Allah İçin Sevip Allah İçin Buğzetmek İmandandır

Buhârî *-Allah ona rahmet etsin-* sonra şöyle demiştir: "**Allah için sevip Allah için buğz etmek imandandır."**

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in şu buyruğu buna delâlet etmektedir: "Üç şey vardır ki bunlar kimde bulunursa bunlar sebebiyle imanın tadını alır…" O, bunların arasında kişinin ancak Allah için sevmesini de söz konusu

[9] El-Hâkim, 1/4.

etmiştir. Allah için sevip Allah için buğz etmek imandan olduğuna göre iman bunun artmasıyla artar ve bunun azalmasıyla azalır.

Yine Buhârî şöyle dedi:

"Ömer b. Abdulazîz, Adiyy b. Adiyy'e şöyle yazdı: 'Şüphesiz imanın bazı farzları, şerîatleri, hadleri (sınırları) ve sünnetleri vardır. Bunları tam olarak yerine getiren kimse imanın tamamını elde etmiş olur. Bunları tam olarak yerine getirmeyen kimse imanın tamamını elde edemez. Eğer yaşarsam onlarla amel edesiniz diye size bunları açıklayacağım. Ölürsem de bilin ki sizinle birlikte olmayı çok istiyor değilim.'"

Bu eseri Ebû Bekr el-Hallâl "es-Sünne" kitabında Cerîr b. Hâzim'den rivâyet etmiştir: Bana Îsâ b. Âsım'ın o gün Ermenistan vâlisi olan Adiyy b. Adiyy'den tahdis ettiğine göre o şöyle demiştir:

"Ömer b. Abdulazîz bana şöyle yazdı: 'Selâm üzerine olsun. Bundan sonra: Şüphesiz imanın bazı şerîatleri, hadleri (sınırları) ve sünnetleri vardır. Bunları tam olarak yerine getiren kimse imanın tamamını elde etmiş olur. Eğer yaşarsam onlarla amel edesiniz diye size bunları açıklayacağım inşâAllah. Ölürsem de Allah'a yemin ederim ki sizinle birlikte olmayı çok istiyor değilim.'"

Yine Buhârî şöyle dedi:

İbrâhîm *(aleyhisselam)* ***"Fakat kalbim mutmain olsun diye..."*** **demiştir.**

Saîd b. Cubeyr bu âyeti imanın artışıyla tefsir etmiştir. Zira Allah ona *"İnanmadın mı?"* diye sormuş, o da

"Hayır fakat kalbim mutmain olsun diye..." (Bakara, 260) diye cevap vermiştir. Yani o imanın artmasını talep etmiştir. Zira o ilmelyakîn (bilerek inanma) derecesinden aynelyakîn (görerek inanma) derecesine intikâl etmeyi istemiştir. Aynelyakîn derecesi daha yüksek ve daha kâmildir.

Müsned'de İbn Abbâs kanalıyla rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* "Haber, gözle görmek gibi değildir" buyurmuştur.[10]

Yine İmam Buhârî şöyle dedi:

Muâz *(radıyallahu anh)* **"Bizimle otur da bir süre iman edelim" demiştir.**

Bu eseri Süfyân es-Sevrî, el-A'meş, Mis'ar Câmi' b. Şeddâd'dan, o da el-Esved b. Hilâl'den rivâyet etmiştir. O şöyle demiştir: Muâz b. Cebel bir adama "Allah'ı analım" manasında dedi ki: "Otur da bir süre iman edelim."

Aynısı Sahâbe'den bazı kimselerden de rivâyet edilmiştir. Örneğin Zubeyd, Zirr b. Hubeyş'ten onun şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Ömer b. el-Hattâb ashâbına 'Gelin imanımızı arttıralım' derdi. Sonra Allah'ı anarlardı."

Ebû Ca'fer el-Hatmî'nin babasından, onun dedesi Umeyr b. Habîb b. Hamâse'den -ki o Sahâbe'dendir- rivâyet ettiğine göre o "İman artar ve azalır" demiş, "Nasıl artar ve nasıl azalır?" diye sorduklarında ise şöyle cevap vermiştir: "Allah'ı andığımızda ve O'ndan korktuğumuzda işte bu imanın artmasıdır. Gaflete düştü-

[10] Müsned, 1/271.

ğümüzde, unuttuğumuzda ve kusur işlediğimizde bu da imanın azalmasıdır."[11]

İmanın zikir ile artması iki şekilde anlaşılabilir:

Birincisi: Zikir gaflet sebebiyle kalpten silinen imanı ve tasdîki yeniler. Nitekim İbn Mes'ûd "Zikir kalpte imanı suyun ekini bitirdiği gibi bitirir" demiştir.

Yine Müsned'de Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* "İmanınızı yenileyin" buyurmuş, "İmanımızı nasıl yenileyeceğiz?" diye sorduklarında da "Lâ ilâhe illallâh deyin" diye cevap vermiştir.

İkincisi: Zikir bizâtihi iman hasletlerindendir. Bu açıdan zikir arttıkça iman da artar. Nitekim Ehli Sünnet'in ezici çoğunluğu farzıyla nâfilesiyle taatlerin tamamının imandan olduğu kanaatindedir. Onların az bir kısmı nâfileleri imanın dışına çıkarmıştır.

Yine İmam Buhârî dedi ki:

"İbn Mes'ûd *(radıyallahu anh)* **'Yakîn imanın tamamıdır' demiştir."**

Bu eseri el-A'meş, Ebû Zıbyân-Alkame-İbn Mes'ûd kanalıyla rivâyet etmiştir.

Yakîn nazardan (düşünmeden) ve istidlâlden (delillendirmeden) sonra kalpte meydana gelen ilimdir. Yakîn şüpheyi ortadan kaldıracak derecede kuvvetli bir tasdîki gerektirir. Kalbin iman ile mutmainliğe ulaşmasını, sükûna ermesini ve rahatlamasını gerektirir. İbn Mes'ûd yakînin imanın tamamı olduğunu söylemiştir. Şa'bî de bunun aynısını söylemiştir.

---

[11] İbn Ebî Şeybe, 11/13

Bu "İman tasdikten ibârettir" diyenlerin tutundukları delillerdendir. Çünkü İbn Mes'ûd yakînin imanın tamamı olduğunu söylemiştir. Yani imanı yakînle sınırlamıştır. Hâlbuki İbn Mes'ûd burada amellerin imandan olmadığını söylemek istememiştir. Onun söylemek istediği yakînin bütünüyle imanın aslı olduğudur. Dolayısıyla kalp Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, resûllerine ve âhiret gününe yakînen inandığı zaman uzuvların tamamı Allah Teâlâ'nın huzuruna sâlih amellerle çıkmak için hazırlık yapmaya başlar. Bunların tamamı yakînden kaynaklanır.

Hasen el-Basrî şöyle demiştir: "Cennet ancak yakîn ile talep edilmiştir. Cehennemden ancak yakîn ile kaçılmıştır. Farzlar ancak yakîn ile yerine getirilmiştir. Hak üzere ancak yakîn ile sabredilmiştir."

Süfyân es-Sevrî şöyle demiştir: "Yakin lâyık olduğu şekilde bir kalbe düşmeyegörsün, kalpler mutlaka cennete olan özleminden ve cehenneme olan korkusundan dolayı uçar."

Lokman'ın da şöyle dediği zikredilmiştir: "Amele ancak yakîn ile güç yetirilir. Yakîni zayıf olanın ameli az olur."

Abdullah b. Ukeym şöyle demiştir: "Abdullah b. Mes'ûd'u duasında 'Allahım; imanımızı, yakînimizi ve anlayışımızı arttır!' derken işittim."

Yine Buhârî dedi ki:

"İbn Ömer *(radıyallahu anhuma)* **şöyle demiştir: Kul, kalbe rahatsızlık veren şeyleri bırakmadığı sürece gerçek takvaya ulaşamaz."**

Zeynuddîn İbn Receb şöyle dedi: Bu esere şu ana kadar Buhârî'nin kitabı dışında herhangi bir yerde rastlamadım. Fakat bu manada başka eserler gerek merfû gerekse Ebu'd Derdâ'dan mevkûf olarak rivâyet edilmiştir.

Örneğin Tirmizî ve İbn Mâce, Atıyye es-Sa'dî kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den onun şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Kul sakıncalı şeylerden korunmak için sakınca barındırmayan şeyleri de bırakmadığı sürece takva sahiplerinden olma pâyesini elde edemez." Bu hadisin isnâdı hakkında söylenecek bazı şeyler vardır.

İbn Ebi'd Dünyâ munkatı bir isnad ile Ebu'd Derdâ'nın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Takva; kulun bir zerre ağırlığı hususunda bile Allah'tan korkmasıyla ve haram ile arasına perde çekmek için helâl gördüğü şeyi haram olabileceği korkusuyla bırakmasıyla tamama erer."

İmam Buhârî'nin bu eseri bu bapta zikretmesinin sebebi takva hasletlerinin iman hasletleri olmasıdır. Mücâhid'den sahih olarak rivâyet edildiğine göre Ebû Zerr Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e imanı sormuş, O da âyetin sonuna kadar *"Yüzlerinizi doğuya veya batıya çevirmeniz iyilik değildir..." (Bakara, 177)* buyruğunu okumuştur. Bu mürsel bir hadistir. Yine bu başka bir vecihten de rivâyet edilmiştir ama onda da aynı şekilde inkıta söz konusudur.

Yine İmam Buhârî dedi ki:

"Mücâhid *'Sizin için dinden... şeriat kıldı'* buyruğu hakkında 'Sana ve ona tek bir dîni emrettik ey Muhammed!' demiştir."

Bu şu manaya gelmektedir: Nebîlerin tamamının dini tek bir dindir ve bu din Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, resûllerine, âhiret gününe imanı; Allah'ı birlemeyi, ibâdeti O'na özgülemeyi, namazı kılmayı ve zekâtı vermeyi kapsayan İslâm'dır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Kendilerine kitap verilenler ancak kendilerine açık delîlin gelmesinden sonra ayrılığa düştüler. Oysa onlara ancak dini O'na özgüleyerek hanifler olarak Allah'a ibâdet etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte dosdoğru din budur." (Beyyine, 4-5)

Buradaki din diğer yerlerde açıkça ifâde edildiği üzere İslâm'dır. İslâm tek başına kullanıldığı zaman içerisine iman da girer. Aynı şekilde iman tek başına kullanıldığı zaman içerisine İslâm da girer.

Aralarında eş-Şâfiî'nin, Ahmed'in ve el-Humeydî'nin de bulunduğu bazı imamlar bu âyetteki *"İşte dosdoğru din budur"* buyruğunu amellerin imana dâhil olduğuna delil getirmiştir. Şâfiî "Onlara karşı ileri sürülecek bu âyetten daha etkili bir hüccet yoktur" demiştir.

Evzâî de Allah Teâlâ'nın *"Nûh'a emrettiği dini sizin için de şerîat kıldı... dîni ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye..." (Şûrâ, 13)* buyruğunu delil getirip "Din iman ve ameldir" demiştir. Yine o buna Allah Teâlâ'nın şu buyruğunu delil getirmiştir: *"Eğer tevbe eder, namazı kılar ve zekâtı verirlerse sizin din kardeşlerinizdir." (Tevbe, 11)*

Bu imamların sözlerini lafızlarıyla ve onlara ulaşan senetleriyle beraber el-Hallâl "es-Sünne" kitabında zikretmiştir.

Yine İmam Buhârî dedi ki: **"İbn Abbâs *'şir'a ve minhâc' (Mâide, 48)* buyruğu hakkında 'yol ve sünnet' demiştir."**

Bunu Ebû İshâk et-Temîmî'den, o da İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir: "Şir'a ve minhâc, yol ve sünnet (demektir).

İbn Abbâs'ın sözü şu manaya gelmektedir: Minhâc sünnettir. Sünnet sürekli olarak kullanılan geniş yoldur. Şir'a da ona ileten yoldur. Şir'a sanki sünnete girilecek yerdir. Örneğin suya kendisinden varılan yere "meşra'atu'l mâ" denir. Yine bir kimse bir uygulamayı başlattığı zaman "Şera'a fulânun fî kezâ" denir. Elbisedeki eskilik daha fazla alana yayıldığı zaman da "Enhece'l belâu fi's sevb" denir. Bu yüzden aralarında ez-Zeccâc'ın da bulunduğu dil bilginlerinden ve müfessirlerden bir topluluk şerîati ve minhâcı birbirinden ayırmıştır.

FASIL

DUANIZ İMANINIZDIR

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ***"De ki: Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin ki?" (Furkân, 77)***

İmam Buhârî dedi ki: **"Duanın sözlük manası imandır."**

Bil ki duanın lügatteki aslı talep (istek)tir. Dua eden kimsenin talep ettiği ve varlığa gelmesini önceledi̇ği şeyin çağrılmasıdır. Dua bazen Allah *(azze ve celle)*'den istemekle ve O'na yakarmakla olur. Dua eden kimsenin "Allah'ım beni bağışla, Allah'ım bana rahmet et!" demesi buna örnektir. Dua bazen de talep edilen şeylerin husûle gelmesine vesîle olacak sebeplerin yerine getirilmesiyle olur. Bu sebepler de Allah'a taat ile, O'nu anmak ile, O'nun kulunun yapması gereken şeyler ile meşgûl olmaktır. İşte bu imanın hakîkatidir.

Dört sünende en-Nu'mân b. Beşîr'den rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* "Dua ibâdetin ta kendisidir" buyurmuş, sonra şu âyeti okumuştur:

"Rabbiniz dedi ki: Bana dua edin ki size icâbet edeyim. Şüphesiz Bana ibâdet etmekten büyüklenenler cehenneme alçak bir hâlde gireceklerdir." (Ğâfir, 60)

Kulun kendisiyle Allah tarafından istediklerini celbettiği ve hoşlanmadıklarını kendisinden uzaklaştırdığı en büyük şey Allah'a taat, O'na ibâdet ve O'nu zikir ile meşgûl olmaktır. İmanın hakîkati de işte budur. Zira Allah iman edenleri korur, kötülükleri onlardan savar.

Tirmizî'de Ebû Saîd'den rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şöyle buyurmuştur: "Rab azze

ve celle şöyle buyurur: Kur'ân kimi Beni anmaktan ve Benden istemekten alıkoyarsa ona isteyenlere verdiklerimin en üstününü veririm."

Tâbiîn'den bir zât "Eğer siz Allah'a itaat etseydiniz O size isyân etmezdi" demiştir. Yani kendisinden istediğiniz hiçbir şeyi sizden esirgemezdi.

Süfyân da "Dua günahları terk etmektir" derdi. Yani taatlerle meşgûl olup masiyetlere zaman ayıramamaktır.

Allah Teâlâ'nın *"De ki: Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin ki?" (Furkân, 77)* buyruğu hakkında müfessirlerin iki kavli vardır:

Birincisi: Sizin O'na dua etmeniz olmasa… Buna göre dua, zikrettiğimiz üzere taat manasına gelmektedir.

İkincisi: O'nun sizi kendisine itaat etmeye çağırması (duası, daveti) olmasa… Nitekim Allah Teâlâ *"Ben cinleri ve insanları ancak Bana ibâdet etsinler diye yarattım" (Zâriyât, 56)* buyurmuştur. Yani onları kendime ibâdet etmeye çağırmak için…

Müfessirlerin bu âyet hakkında görüş ayrılığına düşmelerinin sebebi masdarın bazen fâile bazen de mef'ûle izâfe edilmekte olmasıdır.

İmam Buhârî şu hadisi tahriç etmiştir:

٨– عِكْرِمَةَ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ ابنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) قَالَ:

«بُنِيَ الإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالحَجِّ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ»

8- İkrime b. Hâlid'in İbn Ömer'den, onun da Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre O şöyle buyurmuştur:

"İslâm beş (rükün) üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resûlü olduğuna şehâdet etmek, namazı kılmak, zekâtı vermek, hac ve Ramazan orucunu tutmak."

Bu hadis İslâm'ın beş rükün üzerine bina edildiğine delâlet etmektedir. Yine bu Buhârî'nin imanı ve İslâm'ı birbirlerinin eş anlamlısı olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "İslâm beş (rükün) üzerine bina edilmiştir" buyruğu şu manaya gelmektedir: İslâm tıpkı bir bina gibidir. Beş husus da binanın dayanakları ve temelleridir. Bina bu dayanaklar ve temeller üzerinde durur. Hadis "İslâm beş dayanak üzerine bina edilmiştir" lafzıyla da rivâyet edilmiştir. Bunu Muhammed b. Nasr el-Mervezî tahriç etmiştir.

Bu hususlar binanın dayanakları ve temelleri olduğuna göre İslâm'ın diğer hasletleri binanın diğer cüzleri konumunda olmaktadır. Vacip olan İslâm müsemmâsının kapsamına giren hasletlerden bunların hâricinde bir şey eksik olduğu zaman binada eksiklik meydana gelir fakat bina o şeyin yokluğu sebebiyle çökmez.

Bu beş hususa gelince eğer bunların tamamı ortadan kalkarsa bina tamamen çöker, bunların ortadan kalkmasından sonra ayakta durmaz. Aynı şekilde bunlar arasında en büyük rükün olan şehâdeteyn ortadan kalktığı takdirde de bina çöker. Şehâdeteyn kendisine

zıt olan ve kendisiyle bir araya gelmesi mümkün olmayan şeylerle ortadan kalkar.

Kalan dört rüknün ortadan kalkmasına gelince alimler ihtilâf etmişlerdir: Mümin ismi bunların tamamının ortadan kalkmasıyla mı yoksa bunlardan sadece birinin ortadan kalkmasıyla mı ortadan kalkar? Ya da iki durumda da ortadan kalkmaz mı? Namaz ile diğerleri arasında ayrıma gidilip mümin isminin namazın terki sebebiyle ortadan kalkacağı fakat diğerlerinin terkinden dolayı ortadan kalkmayacağı mı söylenir? Ya da müslümanlığın ortadan kalkması yalnızca namazın ve zekâtın terkine mi bağlanır? Bu konularda meşhur bir görüş ayrılığı vardır. Bu kavillerin tamamı İmam Ahmed'den rivâyet edilmiştir.

Ehli Hadîs ulemâsının birçoğu namazı terk eden kimsenin kâfir olduğu görüşündedir. İshâk b. Râhûye bunu alimlerin bir icması olarak nakletmiştir. Öyle ki o "Kişi bu rükünleri ikrar ettikten sonra bunları terk etmesi sebebiyle kâfir olmaz" diyenlerin sözlerini Mürcie'nin sözlerinden saymıştır. Süfyân b. Uyeyne de aynısını söylemiştir: "Mürcie farzların terkini haram işleme mesâbesinde olan günahlar olarak isimlendirmiştir. Hâlbuki bu ikisi bir değildir. Çünkü haramları kasıtlı olarak helâl saymadan işlemek masiyettir. Cehâlet ve mazeret söz konusu olmadığı hâlde farzları terk etmek ise küfürdür."

Bu, Âdem'in ve İblîs'in kıssasına ve Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Allah tarafından gönderildiğini dilleriyle ikrar ettikleri hâlde onun şeriatı ile amel etmeyen yahudilerin durumuna bakıldığında açıklığa kavuşmaktadır.

Atâ'dan ve İbn Ömer'in azatlısı Nâfi'den rivâyet edildiğine göre onlara "Namaz farzdır ama ben namaz kılmayacağım" diyen kimse hakkında sorulmuş, onlar da "Bu kimse kâfirdir" diye cevap vermiştir. Ahmed de böyle söylemiştir.

Harb el-Kirmânî İshâk'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Mürcie o kadar ileri gitti ki şu onların sözleri arasına girdi, evet bir topluluk şöyle demektedir: 'Farz namazları, Ramazan orucunu, zekâtı, haccı ve farzların tamamını inkâr etmeden terk eden kimseyi biz tekfir etmeyiz. Onun hükmü Allah'a havâle edilir. Çünkü o bunları ikrar etmektedir.' İşte bunlar kendileri hakkında -yani Mürcie oldukları hususunda- şüphe olmayan kimselerdir."

İshâk'ın bu sözünün zâhiri onun kişiyi farzları terk etmesi sebebiyle tekfir ettiğini göstermektedir.

Ya'kûb el-Eş'arî'nin Leys'ten, onun da Saîd b. Cubeyr'den rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Kim namazı kasıtlı olarak terk ederse kâfir olur. Kim kasıtlı olarak Ramazan'ın bir günü oruç tutmazsa kâfir olur. Kim kasıtlı olarak haccetmezse kâfir olur. Kim kasıtlı olarak zekât vermezse kâfir olur."

Hakem b. Uteybe'den de benzeri rivâyet edilmiştir. Bu Ahmed'den bir rivâyet olarak da aktarılmıştır. Bu rivâyeti onun ashâbından Ebû Bekr tercih etmiştir. Abdulmelik b. Habîb el-Mâlikî'den de aynısı rivâyet edilmiştir. Bu aynı zamanda Ebû Bekr el-Humeydî'nin görüşüdür.

İbn Abbas'tan da bu rükünlerin bazısının terki sebebiyle tekfir ettiği, bazısının terki sebebiyle ise tekfir etmediği rivâyet edilmiştir. Örneğin Müemmel Ham-

mâd b. Zeyd'den, o Amr b. Mâlik en-Nekrî'den, o Ebu'l Cevzâ'dan, o da İbn Abbâs'tan onun şöyle dediğini rivâyet etmiştir ki onun hadisi ancak ref ettiğini (Rasulullah'a dayandırdığını) düşünüyorum: "İslâm'ın kulpları ve dinin temelleri üçtür ki İslâm bunlar üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resûlü olduğuna şehâdet etmek, namazı kılmak, Ramazan orucunu tutmak... Kim bunlardan birini terk ederse bundan dolayı o kanı helâl bir kâfirdir. Diğer taraftan sen zengin kimsenin haccetmediğini görürsün. İşte o bundan dolayı kâfir olmaz ve kanı helâl hâle gelmez. Yine sen zengin kimsenin zekât vermediğini görürsün. O da bundan dolayı kâfir olmaz ve kanı helâl hâle gelmez."

Bunu Kuteybe de Hammad b. Zeyd'den mevkûf olarak rivâyet etmiş, hadisi ihtisar edip tamamını zikretmemiştir.

Hammâd'ın kardeşi Saîd b. Zeyd'in Amr b. Mâlik'ten merfû olarak rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Kim bunlardan birini terk ederse Allah'a kâfirdir. Ondan farz da nâfile de kabul edilmez. Onun kanı ve malı da helâl olmuştur." Buna başka bir şey ilâve etmemiştir.

Bunun İbn Abbâs'tan mevkûf olması daha büyük ihtimâldir. Görüldüğü gibi İbn Abbâs bu rükünlerin terkini küfür saymıştır. Fakat bunların bazısının kanı mübah kılan küfür olduğunu bazısının ise kanı mübâh kılmayan küfür olduğunu söylemiştir. Bu da gösterir ki küfrün bazısı dinden çıkarırken bazısı dinden çıkarmaz.

Ehli Hadis'in çoğunluğu diğer rükünlerden ayrı olarak namazın terkinin küfür olduğu görüşündedir. Bunu

onlardan Muhammed b. Nasr el-Mervezî ve başkaları nakletmiştir.

Bu görüşte olanlar arasında İbnu'l Mubârek, kendisinden gelen meşhûr rivâyete göre Ahmed ve İshâk da vardır. İshâk daha önce geçtiği üzere ilim ehlinin bu konudaki icmasını aktarmıştır. Yine Eyyûb "Namazın terki hakkında ihtilâf edilmeyecek bir küfürdür" demiştir.

Tirmizî'nin[12] rivâyet ettiğine göre Abdullah b. Şakîk şöyle demiştir: "Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ashâbı namaz hâricinde amellerden herhangi birinin terkini küfür görmüyordu."

Alî'den, Sa'd'dan, İbn Mes'ûd'dan ve başka kimselerden de "Namazı terk eden kâfir olur" dedikleri rivâyet edilmiştir.

Ömer "Namazı terk edenin İslâm'dan nasîbi yoktur" demiştir.[13]

Sahîh-i Müslim'de Câbir kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Kişi ile şirk ve küfür arasında namazın terki vardır."[14]

Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce Bureyde'den Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Onlarla aramızdaki ahit namazdır. Namazı terk eden kâfir olur."[15] Tirmizî ve başkaları bunun sahih olduğunu söylemiştir.

---

[12] Tirmizî, 2622.
[13] İbn Ebî Şeybe, 11/25; Abdurrezzâk, 3/125.
[14] Müslim, 82.
[15] Nesâî, 1/231; Tirmizî, 2621; İbn Mâce, 1079.

Bu meselede bu görüşe muhâlefet edenler buradaki küfrün tıpkı Allah'ın *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir" (Mâide, 44)* buyruğunda olduğu gibi dinden çıkarmayan küfür olduğunu söylemişlerdir.

İslâm'ın ve imanın diğer hasletlerine gelince Ehli Sünnet ve'l Cemaat'e göre kul bunları terk etmesi sebebiyle İslâm'dan çıkmaz. Bu hususta ancak Hâricîler ve benzeri bidat ehli fırkalar muhâlefet etmiştir.

Huzeyfe şöyle demiştir: "İslâm sekiz paydır: İslâm bir paydır. Namaz bir paydır. Zekât bir paydır. Hac bir paydır. Ramazan (orucu) bir paydır. Cihâd bir paydır. İyiliği emretmek bir paydır. Kötülükten sakındırmak bir paydır. Hiç payı olmayan gerçekten zarar etmiştir." Bu merfû olarak da rivâyet edilmiştir fakat mevkûf olarak daha sahihtir.

Şu hâlde İslâm'ın beş temeli ve dayanağı hâricindeki hasletlerinden herhangi biri ortadan kalktığı zaman binada eksiklik meydana gelir fakat bu eksiklik sebebiyle binanın aslı yıkılmaz.

Allah ve Resûlü imanı ve İslâm'ı hurma ağacına benzetmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın güzel sözü nasıl örneklendirdiğini görmedin mi? O güzel bir ağaç gibidir ki onun kökü sâbit, dalları ise göktedir. Meyvelerini her zaman Rabbinin izniyle verir." (İbrâhîm, 23-24)*

Buradaki güzel söz tevhiddir. Tevhid İslâm'ın esasıdır. Tevhid mümin tarafından dile getirilir. Kökünün sâbit olması ise tevhîdi tasdîkin müminin kalbine iyice yerleşmesidir. Dallarının göğe yükselmesi de bu kelimenin yüceliğini ve uzunluğunu ifâde etmekte, bu kelimenin bütün hicapları yakıp geçtiği ve Arş'ın altında

kendisi için hiçbir sınırın olmadığı manasını içermektedir. Her zaman verdiği meyveler de müminin kendisinin yükselttiği güzel sözleri ve sâlih amelleridir. İşte tevhîdin meyvesi budur.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de mümini ya da müslümanı hurma ağacına benzetmiştir.[16]

Tâvûs şöyle demiştir: "İslâm bir ağaca benzer ki bu ağacın kökü şehâdettir. Gövdesi şudur. Yaprakları şunlar ve şunlardır. Meyvesi de veradır. Meyvesiz ağaçta hayır yoktur. Vera sahibi olmayan insanda da hayır yoktur.

Bilindiği üzere ağaç ve hurma ağacı isimlerinin müsemmâlarının kapsamına giren; onların dalları, yaprakları ve meyveleri gibi şeylerden herhangi biri ortadan kalktığı zaman ağaçtan ağaç ismi gitmez. Ancak "Bu eksik bir ağaçtır, başka ağaçlar ondan daha tamdır" denir. Ağacın kökü kesildiğinde ve ağaç yıkıldığında ise ortada ağaç mağaç kalmaz. Ağaç o zaman kütük olur. Aynı şekilde rükünleri yerinde olduktan sonra imandan ve İslâm'dan bunların müsemmâsı kapsamında olan şeylerin bir kısmı kaybolduğu zaman bundan dolayı İslâm ve iman ismi tamamıyla kaybolmaz. İsmin (İslâm'ın veya imanın) noksanlığından dolayı çekip alınması ayrıdır. Hâlbuki rükünleri ve binası yıkılan şeyin müsemmâsı tamamıyla ortadan kalkar. Allah en iyi bilendir.

---

[16] Buhârî'nin (61) rivâyet ettiği İbn Ömer *(radıyallahu anhuma)* hadisine işâret etmektedir.

FASIL

İMANIN HASLETLERİ VE ŞÛBELERİ

İmam Buhârî şöyle demiştir: "**Allah azze ve celle şöyle buyurmuştur:** ***Yüzlerinizi doğu veya batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir... İşte onlar muttakîlerin ta kendileridir.*****" (Bakara, 177)**

(Bab başlığında geçen) imanın emirleri, imanın çeşitli hasletleri ve şûbeleri demektir.

Buhârî, Allah Teâlâ'nın şu buyruğunu delil getirmiştir:

"Fakat iyilik Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaba, nebîlere iman eden; sevdiği hâlde malı akrabalara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, isteyenlere veren, köleleri azat etmek için harcayan, namazı kılan, zekâtı veren, söz verdiği zaman sözünü yerine getiren; fakirlik, hastalık ve savaş zamanında sabreden kimselerin yaptığıdır. İşte doğru olanlar onlardır ve onlar muttakîlerin ta kendileridir." (Bakara, 177)

Ebû Zerr Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e iman hakkında sormuş, Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de ona bu âyeti okumuştur. Bu göstermektedir ki âyette söz konusu edilen hasletler mutlak imanın hasletleridir. Yani iman (herhangi bir kayıt olmadan) mutlak olarak kullanıldığı zaman kapsamına bu âyette söz konusu edilen her bir şey girer. Nitekim soran kimse imanı sormuş, Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de ona bu âyeti okumuştur.

İman ile amel birlikte zikredildiği zaman bunun özelin genele atfı babından olması da mümkündür; orada imanla kastedilen şeyin kalbin tasdîki, amelle kastedilen şeyin ise uzuvların ameli olması da mümkündür. Nitekim bu âyette Allah'a, âhiret gününe, me-

leklere, kitaba ve nebîlere iman söz konusu edilmiş, sonra bunlara uzuvların amelleri atfedilmiştir.

İmam Buhârî sonra şu hadisi tahriç etmiştir:

٩– مِنْ حَدِيث: سُلَيمانَ بْنِ بِلَالٍ، عَنْ عَبدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنْ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) قَال:

«الإيمَان بِضْعٌ و سِتُّونَ شُعْبَةٌ، وَالحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنْ الْإِيمَانِ»

9- Süleymân b. Bilâl'in Abdullah b. Dînâr'dan, onun Ebû Sâlih'ten, onun Ebû Hureyre'den, onun da Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre O şöyle buyurmuştur:

"İman altmış küsur şûbedir. Hayâ da imandan bir şûbedir."

Bunu Müslim bu tarîkten *"yetmiş küsur"* lafzıyla tahriç etmiştir.

Yine Müslim bunu Cerîr-Suheyl-Abdullah b. Dînâr tarîkinden tahriç etmiş ve hadisinde şöyle demiştir: "Şüphe ile yetmiş küsur veya altmış küsur. Bu şüphe Suheyl'den kaynaklanmaktadır."

İbn Hibbân'ın "es-Sahîh"inde ve başka kitaplarda da bu şekilde sarih olarak gelmiştir.

Yine Müslim bunu İbnu'l Hâd-Abdullah b. Dînâr tarîkinden tahriç etmiş ve hadisinde şöyle demiştir: *"İman yetmiş -veya yetmiş iki- baptır."*

Yine bunu İbn Aclân Abdullah b. Dînâr tarîkinden rivâyet etmiş ve *"altmış veya yetmiş"* demiştir.

Yine ondan hadisinde *"altmış veya yetmiş"* dediği ya da iki sayıdan birini küsurâtlı olarak söylediği rivâyet edilmiştir.

Abdurrahmân b. Abdullah b. Dînâr-Babası tarîkinden de bu lafızla aynısı rivâyet edilmiştir.

Yine bu ondan başka bir lafızla rivâyet edilmiştir ki o da şudur: *"İman altmış dokuz ya da altmış yedi şûbedir."*

Tirmizî Umâra b. Ğaziyye'den *"İman yetmiş dört baptır"* lafzıyla rivâyet etmiştir.

Bu Umâra b. Ğaziyye-Suheyl-Babası tarîkinden de rivâyet edilmiştir. Fakat Suheyl babasından hadis işitmemiştir. Ancak Abdullah b. Dînâr-Ebû Sâlih tarîkiyle rivâyette bulunmuştur.

Şu hâlde hadis Abdullah b. Dînâr'ın etrafında dönüp dolaşmaktadır. Başkasından sahih değildir.

Ukaylî Abdullah b. Dînâr'ın ashâbının üç tabaka olduğunu zikretmiştir: Mâlik, Şu'be, Süfyân b. Uyeyne gibi sebt (sağlam) olanlar; Suheyl, Yezîd b. el-Hâd ve İbnu'l Aclân gibi şeyh olanlar… Ukaylî sonra "Bunların Abdullah b. Dînâr'dan yaptıkları rivâyetlerde ızdırap söz konusudur" demiş ve "Bu hadis hususunda bu şeyhlere Abdullah b. Dînâr'dan rivâyette bulunan sebt ravilerden hiçbiri mutabaat etmemiştir" diye de eklemiştir. Üçüncü tabaka ise zayıflardan oluşmaktadır. Bunlar Abdullah b. Dînâr'dan münker hadisler rivâyet eden kimselerdir.

Derim ki: Sika ve sebt bir râvî olan Süleymân b. Bilâl de Abdullah b. Dînâr'dan rivâyette bulunmuştur ve hadisi "Sahîhayn"da tahriç edilmiştir.

Hadisin lafzındaki farklılıklara gelince bu büyük ihtimâlle râvilerden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu farklılığın Suheyl b. Ebî Sâlih'in şüphesinden kaynaklandığı bazı lafızlarda açıkça ifâde edilmiştir.

İnsanlardan bazıları ise Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in inen iman hasletlerinin sayısını zikrettiğini, her yeni haslet indiğinde Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in bunu daha önceki hasletlere kattığını ve böylece sayıyı arttırdığını söylemiştir. Bu tartışmaya açık bir görüştür.

"Sahîh-i Müslim"deki rivâyetlerin birinde bu hasletlerin bir kısmının sayısı vârid olmuştur. Lafzı da şu şekildedir: "En yücesi Allah'tan başka ilâh yoktur demek, en düşüğü de eziyet veren şeyi yoldan kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şûbedir."

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* burada iman hasletlerinin bir kısmının dil ile söz, bir kısmının uzuvlarla amel olduğuna, bir kısmının da kalpte bulunduğuna işâret etmiştir. O bu rivâyetlerin hiçbirinde bu hasletlere herhangi bir şey eklememiştir.

Âlimlerden el-Halîmî, el-Beyhakî ve İbn Şâhîn gibi bazı kimseler bu hasletlerin sayısını tespit etmeye girişmiş, Kitab'da ve Sünnet'te iman olarak isimlendirilen bütün sözleri ve amelleri saymışlardır. Bunun sonucunda bazıları yetmiş yedi sayısına, bazıları da yetmiş dokuz sayısına ulaşmıştır.

Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in bu hasletlerden murâdının bunlar olduğunu kesin bir şekilde söylemek zordur. İbnu's Salâh böyle söylemiştir ve söylediği doğrudur. İmam Buhârî'nin bab başlıklarında zikrettiği iman, islâm ve din hasletleri, bu baplarda tahriç etmiş olduğu hadisler, delil getirdiği âyetler ve mevkuf eser-

ler başından sonuna kadar sayıldığında buralarda geçen hasletler onun nifak ve küfür ile ilgili baplarda zikrettiği hasletlerle birlikte yetmişin üzerine çıkmaktadır. Allah en iyi bilendir.

Râğıb (el-Isfehânî) "ez-Zerîa" kitabında bu hasletlerin bu sayıyla sınırlandırılması hususunda gerçekten acâyip şeyler söylemiştir. "En yükseği Allah'tan başka ilâh yoktur demektir" buyruğunda "Bu söz mutlak olarak en fazîletli sözdür ve hamd sözünden daha fazîletlidir" diyen kimsenin lehine delil vardır. Bu mesele ihtilâflı bir meseledir. Bu ihtilâfı İbn Abdulberr ve başkaları zikretmiştir.

Denirse ki: "Hadis ve Sünnet Ehli'ne göre her taat imana dâhildir. Taat ister uzuvların amellerinden olsun, ister kalplerin amellerinden olsun, isterse sözlerden olsun; ister farzlardan olsun, ister nâfilelerden olsun… Bu onların ezici çoğunluğunun görüşüdür. Bu açıdan bakıldığında taatlerin sayısı yetmiş küsur ile sınırlandırılamaz. Taatlerin sayısı bundan çok daha fazladır. Hatta taatleri saymak mümkün değildir."

Şöyle cevap verilir: Buna birkaç farklı şekilde cevap vermek mümkündür:

Birincisi: Şöyle denir: Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bu sözü söylediğinde iman hasletleri söz konusu sayı ile sınırlı idi. Bundan sonra bu hasletlerde artış meydana geldi. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in hayatının sonunda bu hasletler tamamlanana kadar bu böyle devam etti. Bu cevap tartışmaya açıktır.

İkincisi: İmanın hasletlerinin tamamı yetmiş küsür maddede toplanır. Bu maddelerin her biri içerisinde birçok haslet bulundurur. Bazen bu maddelerden biri

kapsamındaki hasletler saymakla bitmeyecek kadar çok olur. Bu maddelerin ve hasletlerin ne olduğunu bilmek zor hatta imkânsız olsa da bu görüş doğruya daha yakındır.

Üçüncüsü: Yetmiş sayısının söz konusu edilmesi hasr/sınırlama babından değil teksîr/çokluk ifâde etme babındandır. Nitekim Allah Teâlâ *"Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de Allah onları asla bağışlamayacaktır" (Tevbe, 80)* buyurmuştur. Burada kastedilen yapılacak tekrarın çokluğudur. (Ne kadar bağışlanma dilense de bağışlamanın gerçekleşmeyeceğidir.) Söz konusu şeyin herhangi bir sayıdan sonra meydana geleceği değildir. Şu hâlde Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in küsurâtı söz konusu etmesinden âdetâ 'Bu hasletler çokluğu ve katlanmışlığı ifâde eden yetmiş sayısının üzerindedir' buyurduğu anlaşılabilir. Bu görüşü mütekaddimînden olan hadis ehli zikretmiştir. Bu da tartışmaya açık bir görüştür.

Dördüncüsü: Bu yetmiş küsur haslet, iman hasletlerinin en üstünleri ve en yüceleridir. Bunu ashâbımızdan İbn Hâmid söylemiştir.

Bid' (küsur) lügatte üçten dokuza kadar olan sayıları ifâde eder. Meşhûr olan budur. Bu kelimenin iki ile on arasını ifâde ettiğini söyleyen kimseye gelince zâhir olan onun önceki görüşü kastettiği ve iki ile onu dışarıda tuttuğudur. Bid' kelimesinin dörtten dokuza kadar olan sayıları ifâde ettiği de üç ile on arasını ifâde ettiği de söylenmiştir. Yine zâhir olan ikinci görüşün birincinin aynısı olduğudur. Zira ikincisinde üç ve on sayıları çıkarılmıştır. Yine bazıları "Bid' üçten başlar ve onun aşağısında biter" demiştir. Buna göre üç ve on sayıları hakkında bid' kelimesi kullanılmaz.

FASIL

MÜSLÜMAN MÜSLÜMANLARIN KENDİSİNİN DİLİNDEN VE ELİNDEN SELAMETTE OLDUĞU KİMSEDİR

Buhârî şu hadisi tahriç etmiştir:

١٠- مِن حَدِيث: الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَبدِ اللّهِ بن عُمَرَ، عَن النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) قَالَ: «**الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللّهُ عَنْهُ**»

10- Şa'bî'nin Abdullah b. Amr'dan, onun da Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre O şöyle buyurmuştur: **"Müslüman müslümanların kendisinin dilinden ve elinden selâmette olduğu kimsedir. Muhâcir de Allah'ın yasakladığından uzak duran kimsedir."**

Buhârî bu hadisi Şu'be-Abdullah b. Ebi's Sefer, İsmâîl b. Ebî Hâlid- Şa'bî-Abdullah tarîkiyle tahriç etmiştir. Sonra şöyle demiştir:

Ebû Muâviye dedi ki: Bize Dâvûd, Âmir'den onun şöyle dediğini tahdis etti: Abdullah b. Amr'ı Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den şunu rivâyet ederken işittim...

Yine Abdula'lâ Dâvûd'dan, o Âmir'den, o da Abdullah'tan şunu rivâyet etti...

Buhârî'nin bunları zikretmekteki maksadı Şu'be'nin hadisi isnâdı tamamen muanan bir şekilde rivâyet ettiğini vurgulamaktır.

Dâvûd b. Ebî Hind bu hadisi Şa'bî'den rivâyet etmiştir. Fakat onun Şa'bî'den rivâyeti hususunda ayrılığa düşülmüştür. Abdula'lâ "Dâvûd"dan demiş, Ebû Muâviye "Onun Dâvûd'dan, onun da Âmir'den rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir: Abdullah'ı işittim" demiştir. Böylece hadisinde Şa'bî'nin hadisi Abdullah b. Amr'dan işittiğini zikretmiş olmaktadır.[17]

İmam Buhârî'nin buna ihtiyaç duymasının sebebi onun râvilerin birbirleriyle karşılaştıkları sâbit olmadığı takdirde isnâdı muttasıl kabul etmemesidir. Özellikle de bir beldede yaşayan kimse oranın uzağına düşen bir beldede yaşayan kimseden rivâyette bulunduğu zaman… Nitekim Ehli Hadis imamları önceden beri râvilerin bulundukları beldelerin birbirinden uzak oluşunu semânın (işitmenin) gerçekleşmediğine delil saymışlardır. Saîd b. el-Museyyeb'in Ebu'd Derdâ'dan rivâyeti hakkında söyledikleri buna örnektir.

Bu hadisi Kûfe ehlinden olan Şa'bî Hicâz ehlinden olan Abdullah b. Amr'dan rivâyet etmiştir. Abdullah sonradan Mısır'a yerleşmiş fakat Irak'ta hiç ikâmet etmemiştir. Bundan dolayı Buhârî Şa'bî'nin hadisi Abdullah'tan işittiğine delâlet eden bir şeyi zikretme gereği duymuştur. Abdullah b. Amr cemaat yılında Muâviye ile birlikte Kûfe'ye gelmiştir. İşte o zaman Kûfe ehlinden Ebû Vâil, Zirr b. Hubeyş ve Şa'bî gibi kimseler ondan hadis işitmiştir.

Müslim ise bu hadisi Abdullah b. Amr'dan Mısırlılar tarîkiyle rivâyet etmiştir: Yezîd b. Ebî Habîb'in Ebu'l Hayr'dan rivâyet ettiğine göre o Abdullah b. Amr'ı şöyle derken işitmiştir: Bir adam Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e

[17] Âmir Şa'bî'nin adıdır.

"Müslümanların hangisi daha hayırlıdır?" diye sordu. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de "Müslümanların kendisinin dilinden ve elinden selâmette olduğu kimse(nin yaptığı)" buyurdu.

Bu lafız Buhârî'nin rivâyetinin lafzından farklıdır. Müslim'in rivâyeti müslümanın müslümanların kendisinin dilinden ve elinden selâmette olduğu kimseyle sınırlandırılmasını gerektirmektedir. Burada kastedilen müslüman müslümanlığı kâmil müslümandır. Dolayısıyla müslümanların kendisinin dilinden ve elinden selâmette olmadığı kimseden vacip olan İslâm'ın kemâli zâil olur. Zira müslümanların kulun dilinden ve elinden selâmette olması vaciptir. Yine müslümana dille veya elle sıkıntı vermek de haramdır. Elin verdiği sıkıntı fiil, dilin verdiği sıkıntı sözdür.

Zâhir olan Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in bu hadiste bu özelliği söz konusu etmesinin sebebinin soru soran kimsenin İslâm'ın Allah *(azze ve celle)* için vacip olan rükünlerini yerine getirmiş olan fakat kulların hakları adına bu vacip miktarın İslâm'a dâhil olup olmadığını bilmeyen bir kimse olmasıdır. Bu yüzden Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ona bilmediğini açıklamıştır. Bunun bir benzeri olarak Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Veda Haccı'nda hutbe îrâd edip insanlara kanlarının, mallarının ve ırzlarının dokunulmazlığını bildirdikten sonra şöyle buyurmuştur: "Size müslümanın kim olduğunu bildireyim: Müslümanların dilinden ve elinden selâmette olduğu kimsedir. Mümin de insanların malları ve canları hususunda kendisinden güvende olduğu kimsedir." Bunu İbn Hibbân "Sahîh"inde Fedâle b. Ubeyd'den rivâyet etmiştir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bazen kendisinin yanına gelip İslâm'ı soran kimseye Allah'ın hakkıyla kulların hakkını bir arada zikrediyordu. Örneğin İmam Ahmed'in Müsned'inde Amr b. Abese'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bir adam 'Ey Allah'ın Resûlü, İslâm nedir?' diye sordu. Bunun üzerine Rasulullah 'Kalbini Allah'a teslim etmen ve müslümanların dilinden ve elinden selâmette olması' buyurdu."

Yine İmam Ahmed'in Müsned'inde Behz b. Hakîm-Babası-Dedesi kanalıyla rivâyet edildiğine göre Behz'in dedesi Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e müslüman olmak için geldi ve "Sana Allah'ın yüzü için soruyorum, Rabbimiz Allah seni bize ne ile gönderdi?" diye sordu. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* "İslâm ile" buyurdu. O sonrasını şöyle anlatıyor: "'İslâm'ın alâmeti nedir?' diye sordum. 'Yüzümü Allah'a teslim ettim, (şirkten ve küfürden) beri oldum demen, namazı kılman ve zekâtı vermendir; müslümanların her biri müslümana haram kılınmıştır' buyurdu." Sonra hadisin kalanını zikretmiştir. Bu hadisin içerisinde şunları da söylemiştir: "'Ey Allah'ın Resûlü, bu bizim dînimiz midir?' diye sordum. 'Bu sizin dîninizdir' diye cevap verdi." Nesâî de yakın manada bir hadisi tahriç etmiştir.

"Muhâcir de Allah'ın yasakladığından uzak duran kimsedir" buyruğuna gelince hicret asıl itibariyle hayrı elde etmek için, hayra duyulan sevgiden ve rağbetten ötürü kötülüğü terk edip ondan uzak durmaktır.

Hicret, Kitab ve Sünnet'te mutlak olarak kullanıldığı zaman İslâm'ı öğrenip ona göre amel etmek maksadıyla şirk beldesini terk edip İslâm yurduna göçmek manasına gelir. Bu tanıma göre hicretin aslı kişinin Allah'ın

yasaklamış olduğu masiyetlerden uzak durmasıdır. Bunun kapsamına İslâm yurduna varmayı hedefleyerek şirk beldesini terk etmek de girer. Değilse masiyetlerde ısrar eder hâlde mücerred olarak şirk beldesini terk etmek tam ve kâmil bir hicret değildir. Tam ve kâmil hicret Allah'ın yasakladıklarını terk etmektir. Güç yetirildiği takdirde şirk beldesini terk etmek de bu kapsama girer.

FASIL

HANGİ İSLAM DAHA FAZİLETLİDİR

Buhârî şu hadisi tahriç etmiştir:

١١- من حديث: بُرَيدَ بن عَبْدِ اللهِ بْن بُرْدَةَ عنْ جَدِّهِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ أَبِي مُوسى، قَالَ: قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، أَيُّ الإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «**مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَ يَدِهِ**»

11- Bureyd b. Abdullah b. Ebû Burde'nin babasından, onun da Ebû Mûsâ'dan rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resûlü, hangi islâm daha fazîletlidir?" diye sordular. Rasulullah da *"Müslümanların kendisinin dilinden ve elinden selâmette olduğu kimse(nin yaptığı)"* buyurdu.

Bunu Müslim de tahriç etmiştir. Müslim ayrıca Abdullah b. Amr'dan rivâyetle şunu tahriç etmiştir: Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e "Müslümanların hangisi daha hayırlıdır?" diye soruldu. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de *"Müslümanların kendisinin dilinden ve elinden selâmette olduğu kimse(nin yaptığı)"* diye cevap verdi. Nitekim bu daha önce zikredilmişti.

Şu hâlde bu rivâyette "Müslümanların hangisi daha hayırlıdır?" denmişken, Ebû Mûsâ'nın rivâyetinde "Hangi islâm daha fazîletlidir" denmiş olmaktadır.

İbn Receb dedi ki: "Hayırlı" ve fazîletli "lafızlarının" farkı hususunda benim düşüncem "fazîletli" lafzının bir şeyde aralarında herhangi bir üstünlük olmaksızın ortak olan, bundan sonra birinin diğerinden kendisine mahsus olan bir fazlalıkla imtiyaz ettiği iki şey hakkında kullanıldığıdır. Yani imtiyaz eden şey diğeriyle söz konusu fazîlet hususunda ortaktır fakat o fazîlet kendisinde ondan daha çok bulunmaktadır.

"Hayırlı" lafzına gelince bu ikisinden her birinde diğerindekinden daha ileride bir hayır bulunan iki şey hakkında kullanılır. Bu ister zâtında bulunan bir ziyâdeden kaynaklansın, ister faydasının daha çok olmasından kaynaklansın, ister başka bir şeyden kaynaklansın; farketmez. Cinsleri farklılık arz ettiği zaman birinin diğerinden üstün olduğu "hayırlı" lafzıyla ifâde edilir. Örneğin "Başkalarına da dokunan fayda sadece kişiye dokunan faydadan daha hayırlıdır" denir. Cinsleri farklı olduğu hâlde "Zeyd Amr'dan daha fazîletlidir" dendiğinde ise bunun ifâde ettiği mana Zeyd'in ve Amr'ın ilim hususunda, din hususunda ya da benzeri bir hususta ortak oldukları (ikisinin de söz konusu haslete sahip olduğu) bununla birlikte birinin diğerinden bir miktar fazlalık ile imtiyaz ettiği (ayrıcalıklı duruma geldiği)dir.

Eğer birinci durumda iki cins farklı olduğu hâlde "fazîletli" lafzı kullanılırsa kastedilen mananın "Birinin sevâbı diğerinkinden daha çok ve daha fazladır" olması mümkündür. Görüldüğü gibi burada sevap ortaktır.

Bununla birlikte biri kendisindeki ziyâde ile diğerinden ayrılmıştır.

Şu hâlde müslümanların kendisinin dilinden ve elinden selâmette olduğu kimsenin müslümanlığı bu durumda olmayan başkasının müslümanlığından daha fazîletli olmaktadır. Zira ikisi de Allah'ın İslâm'daki şehâdeteyn, namaz kılmak ve zekât vermek gibi haklarını yerine getirmiştir. Fakat biri müslümanların haklarına da riâyet etmek sûretiyle diğerinden ayrılmıştır. Bu yüzden bu islâm diğerinden daha fazîletli olmuştur.

Müslüman hakkında "Bu diğerinden daha fazîletlidir" denir. Çünkü onun müslümanlığı diğerinkinden daha fazîletlidir. Yine "Bu diğerinden daha hayırlıdır" denir. Çünkü onun hayrı diğerinin hayrından fazladır ve daha çoktur.

FASIL

YEMEK YEDİRMEK İSLAM'DANDIR

Buhârî ve Müslim şu hadisi tahriç etmiştir:

١٢- مِنْ حَدِيث: يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي الخَيرِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرو، أَنَّ رَجُلاً سَأَلَ النَّبِيَّ (صلى الله عليه وسلم): أَيُّ الإِسْلَامِ خَيرٌ؟ قَال: «**تُطْعِمُ الطَّعَامَ، وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَ مَنْ لَمْ تَعْرِفْ**»

12- Yezîd b. Ebî Habîb'in Ebu'l Hayr'dan, onun Abdullah b. Amr'dan rivâyet ettiğine göre bir adam Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e "Hangi islâm daha hayırlıdır?" diye sordu. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de şöyle cevap verdi: *"Yemek yedirirsin ve tanıdığın tanımadığın herkese selâm verirsin."*

Bunu Müslim de tahriç etmiştir. Görüldüğü gibi Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bu hadiste islâmın en hayırlısının yemek yedirmek ve selâmı yaymak olduğunu bildirmiştir.

"Müsned"de Amr b. Abese'den rivâyet edildiğine göre o Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e "İslâm nedir?" diye sormuş, Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de *"Yumuşak söz ve yemek yedirmek"* diye cevap vermiştir.

Onun burada kastettiği tam ve kâmil imandır. Bu derece İslâm'da fazîlettir, vâcip değildir. Ancak bir güzelliktir.

Müslümanların kişinin dilinden ve elinden selâmette olmasına gelince işte bu ortada (kısas gibi) bir hak yoksa vâciptir. Ortada bir hak varsa bu durumda fazîlet olur.

Allah Teâlâ infak etme ve başkasının eziyetinden yüz çevirme fazîletlerini şu buyruğunda bir arada zikretmiştir: *"Onlar ki bollukta da darlıkta da infak ederler, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah iyilik edenleri sever." (Âli İmrân, 134)* Bunlar, yani infakta bulunmak ve eziyete tahammül etmek birer güzellik ve fazîlettir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de hadiste yemek yedirmeyi ve selâmı yaymayı bir arada zikretmiştir. Çünkü sözle iyilik ve fiille iyilik bunlarda bir araya gelmektedir. Bu, iyiliğin (ihsanın) en büyüğü olmaktadır. Bu, İslâm'ın farzlarını ve vâciplerini yerine getirdikten sonra en hayırlı islâm olmaktadır. Şu hâlde kim İslâm'ın farzlarını yerine getirir, sonra insanlara iyilik yapma derecesine yükselirse bu dereceye yükselmemiş olan kimseden daha hayırlı ve daha fazîletli olur. Şunu da söylemek

gerekir ki burada vurgulanmak istenen bu dereceye ulaşmış olan kimsenin her durumda başkalarından daha hayırlı olduğu veya yemek yedirmenin ve yumuşak söz söylemenin İslâm'ın rükünlerinden ve beş esasından biri olduğu değildir. Zira yemek yedirme ve selâmı yaymanın İslâm'dan olması ancak Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, resûllerine ve âhiret gününe inanan kimse için söz konusu olabilir.

Hakîmî ve başkaları şöyle demiştir: "'En hayırlı şey şudur' denir. Bununla kastedilen onun bütün yönlerden değil bazı yönlerden, her zaman için değil belirli bir zaman için, bütün şahıslar için değil bazı şahıslar için daha hayırlı olduğudur. Kastedilen onun her şeyden fazîletli olduğu ya da en fazîletli şeylerden olduğu değildir. O mutlak olarak her şeyin en hayırlısı değildir."

Bu görüş tartışmaya açıktır ve zâhire muhâliftir. Eğer bu doğru olsaydı Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in kendisine "Ey insanların en hayırlısı!" diyen kimseye söylediği *"O İbrâhîm'dir"*[18] buyruğunu tevil etmeye ihtiyaç kalmazdı.

Oysa imamlar bunu tevil etmiştir. Örneğin İmam Ahmed "Bu tevâzu babındandır" demiştir.

Diğer taraftan bu "en fazîletli" lafzını "fazîletli" manasına yorup "Ef'al vezni müşâreket/ortaklık gerektirmez" diyenlerin sözüne yakındır. Bu Basralılar'a göre genel bir kâide değildir, bu baptan vârid olanlar tevil edilir. Kûfeliler'den rivâyet edildiğine göre ise bu genel bir kâidedir ve tevile ihtiyaç yoktur.

---

[18] İbn Ebî Şeybe, 11/518; Müslim, 2369

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in *"Tanıdığın tanımadığın herkese selâm vermen"* buyruğuna gelince bu selâmı yaymanın en fazîletli çeşididir.

"Müsned"de İbn Mes'ûd'dan merfû olarak şu rivâyet edilmiştir: *"Selâmın yalnızca tanıdıklara verilmesi kıyâmet alâmetlerindendir."*

Fakat cumhûr ulemâya göre kitap ehli gibi kendilerine ilk önce selâm vermenin câiz olmadığı kimselere selâm vermek bu genel hükmün dışındadır.

FASIL

KİŞİNİN KENDİSİ İÇİN İSTEDİĞİNİ KARDEŞİ İÇİN İSTEMESİ İMANDANDIR

Buhârî ve Müslim şu hadisi tahriç etmiştir:

١٣– مِن حَدِيث: قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) قَالَ:

«لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُم حَتَّى يُحِبَّ لأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ»

13- Katâde'nin Enes'ten, onun da Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre O şöyle buyurmuştur: "Biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz."

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in kendisi için istediğini kardeşi için de istemeyen kimseden imanı nefyetmesi kişinin kendisi için istediğini kardeşi için de istemesinin imanın hasletlerinden hatta imanın vâciplerinden olduğuna delâlet etmektedir. Zira iman ancak vâciplerinden biri veya birkaçı ortadan kalktığı zaman ortadan kalkar. "Zina eden zina ettiği zaman mümin olduğu hâlde zina etmez" hadisi buna örnektir.

Kişi kendisi için istediğini kardeşi için ancak hasetten ve kinden selâmette olduğu zaman ister. Bu da Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in buyurduğu üzere vâciptir: "İman etmediğiniz sürece cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmediğiniz sürece de iman etmiş olmazsınız." Demek ki mümin müminin kardeşidir. Kendisi için istediğini onun için de ister. Onu üzen kendisini de üzer. Nitekim Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şöyle buyurmuştur:

"Birbirlerini sevmeleri ve birbirlerine merhamet etmeleri hususunda müminler tek bir bedene benzer.

Bedenin bir uzvu ağrıdığında bedenin kalan uzuvları da ateşlenerek ve uykusuz kalarak birbirlerini ona katılmaya çağırır."[19]

Şu hâlde mümin din hususunda olsun başka bir hususta olsun kendisi için bir fazîlet istediği zaman onun aynısının kendisinden zâil olmadan kardeşinin de olmasını ister. İbn Abbâs'ın dediği gibi: "Ben Kur'ân'dan bir âyete uğrarım ve onu anlarım. İnsanların tamamının da o âyetten benim anladığımı anlamasını isterim."

Şa'bî şöyle demiştir: "İnsanların tamamının şu ilmi öğrenmiş olmalarını isterdim. Varsın bu ilimden herhangi bir şey benimle birlikte anılmasın."

Dînî veya dünyevî bir hususta insanlardan ayrı olmayı istemeye gelince bu yerilmiştir. Allah Teâlâ *"İşte âhiret yurdu, onu yeryüzünde büyüklenme ve bozgunculuk peşinde olmayanlara veririz" (Kasas, 83)* buyurmuştur. Alî ve başkaları (bu âyetin tefsirinde) şöyle demiştir: "Bu kişinin ayakkabısının başkasının ayakkabısından daha iyi olmasını, elbisesinin başkasının elbisesinden daha iyi olmasını istememesidir."

Sünenlerde geçen meşhur bir hadiste de şöyle buyrulmuştur: "Kim ilmi onunla âlimlere karşı övünmek ya da beyinsizlerle tartışmak veya insanların yüzlerini kendisine çevirmek için öğrenirse cehennemde oturacağı yeri hazırlasın."[20]

Gelelim içerisinde şu olayın geçtiği hadise:

---

[19] Müslim, 2586

[20] Ebû Dâvûd, 3664; Nesâî, Sünen-i Kübrâ, 3/457); Tirmizî, 2655; İbn Mâce, 253

Bir adam Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e "Ben şıklığı seven biriyim, herhangi birinin ayakkabısının bağının veya ipinin bile benimkinden iyi olmasını istemem" demiş, Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de ona "Bu kibir kapsamında değildir" diye karşılık vermiştir.[21]

Bu kişi ancak herhangi birinin kendisinden yukarıda olmamasını istemiştir. Burada onun insanların üzerinde olmayı istemesi söz konusu değildir. Onun insanların en yukarıda olanıyla eşit olmayı istemesi bu söze uygundur. Bununla onun yukarıda ve insanlardan ayrıcalıklı bir konumda olmayı istemesi söz konusu olmamıştır.

Diğer taraftan Allah bir kimseye başka kimseye vermediği bir fazîleti vermiş olsa, o kimse de bunu övünme maksadıyla değil de şükür maksadıyla başkalarına bildirse bu Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in buyurduğu üzere güzel olur:

"Ben Âdem'in çocuklarının efendisiyim, bunda bir övünme yok. Yine ben şefaat edecek ilk kimseyim, bunda da bir övünme yok."[22]

İbn Mes'ûd şöyle demiştir: "Bir kimsenin Allah'ın kitabını benden daha iyi bildiğini biliyor olsam, develer de beni ona ulaştıracak olsa mutlaka ona giderim."

---

[21] Müslim, 91
[22] Müslim, 2278

FASIL

RASUL'U (sav) SEVMEK İMANDANDIR

Buhârî ve Müslim şu hadisi tahriç etmiştir:

١٤– مِن حَدِيث: أَبِي هُرَيرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ (ﷺ) قَالَ:

«وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لاَ يُؤْمِنُ أحَدُكُم حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إلَيهِ مِنْ وَالِدِهِ ووَلَدِهِ»

14- Ebû Hureyre'nin Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre O şöyle buyurmuştur: "Canım elinde olana yemin ederim ki biriniz, kendisine babasından ve çocuğundan daha sevimli olmadığım sürece iman etmiş olmaz."

Yine Buhârî ve Müslim şu hadisi tahriç etmiştir:

١٥– مِن حَدِيث: أنَسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّهِ (ﷺ):

«لاَ يُؤْمِنُ أحَدُكُم حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إلَيهِ مِنْ وَالِدِهِ وَلَدِهِ والنّاسِ أَجْمَعِينَ»

15- Enes şöyle dedi: Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* buyurdu ki: "Biriniz, kendisine babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha sevimli olmadığım sürece iman etmiş olmaz."

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'i sevmek imanın asıllarındandır, Allah *(azze ve celle)*'nin sevgisine bitişiktir. Allah onun sevgisini kendi sevgisine bitiştirmiş; yakınlara, mala, vatana ve tabiat gereği sevilen diğer şeylere beslenen sevgiyi kendisinin ve onun sevgisinin önüne geçirenleri tehdit etmiş ve şöyle buyurmuştur:

"De ki: Babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşîretiniz, kazandığınız mallar, kesâdından korktuğunuz ticâret ve hoşunuza giden evler size Allah'tan, Resûlü'nden ve O'nun yolunda cihâd etmekten daha sevimli ise Allah emrini getirinceye kadar bekleyin!" (Tevbe, 24)

Ömer Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e "Sen bana canımdan başka her şeyden daha sevimlisin" dediği zaman Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ona "Sana canından daha sevimli olmadığım sürece hayır (iman etmiş olmazsın) ey Ömer!" diye karşılık vermiştir. Ömer'in "Vallahi sen şimdi bana canımdan daha sevimlisin" demesi üzerine de "İşte şimdi oldu ey Ömer!" buyurmuştur.

Şu hâlde Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'i canlardan, çocuklardan, yakınlardan, âilelerden, mallardan, evlerden ve insanların en ileri derecede sevdikleri diğer şeylerden daha çok sevmek gerekmektedir. Sevgi ise ancak itaat ile tamam olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin..." (Âli İmrân, 31)*

Bir zâta sevginin ne olduğu sorulmuş, o da "Her durumda (sevilene) uymaktır" diye cevap vermiştir.

Rasulullah'ı bütün yaratılmışlardan çok sevmenin alâmetine gelince: Örneğin bir taraftan kişinin Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in emirlerine itaat etmesi gerekmektedir, diğer taraftan bir davetçi yukarıdaki sevilen şeylerden birine çağırmaktadır. Kişi Rasulullah'a itaati ve onun emirlerine uymayı bu davetçiye tercih ederse bu onun Rasulullah'ı gerçekten sevdiğinin ve onun sevgisini her şeyin önüne geçirdiğinin bir delilidir. Eğer Rasulullah'a itaate ve onun emirlerine uymaya yukarıdaki tabiat gereği sevilen şeylerden birini tercih ederse

bu onun kendisine vâcip olan tam imanı elde edemediğinin delili olur. Allah'ın sevgisi ile hevâ ve nefis davetçisinin sevgisinin çeliştiği durumlar hakkında söylenecek söz de budur. Zira Elçi'nin sevgisi onu Gönderene *(azze ve celle)* tâbidir. Bunların hepsi vacipleri yerine getirme ve haramlardan kaçınma hususundadır.

Nefis davetçisiyle Şeriat'ın mendubları çeliştiği zaman eğer sevgi mendubları nefsin davet ettiklerinin önüne geçirecek boyuttaysa bu imanın kemâle erdiğinin ve mukarrabînin (Allah'a yakınlaştırılanların), mahbûbînin (sevilenlerin) ve farzlardan sonra Allah'a nâfilelerle yaklaşmaya çalışanların imanının derecesine ulaştığının delili olur. Sevgi bu dereceye varmamışsa bu sevgi vacip olan sevgiyi kalplerinde tam olarak barındırmakla birlikte bunun üzerine bir şey koymayan muktesid (orta yolu tutan) Ashâb-ı Yemîn'in derecesindedir.

FASIL

İMANIN TADI

Buhârî ve Müslim şu hadisi tahriç etmiştir:

١٦- مِن حَدِيث: أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) قَالَ:

«ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الإِيمَانَ: أَنْ يَكُونَ اللهُ وَ رَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيهِ مِمَّا سِواهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ المَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلهِ، وَ أَنْ يَكْرَهَ أَنْ يَعُودَ فِي الكُفْرِ كَمَا يَكرَهُ أَنْ يُقْذَفَ فِي النّارِ»

16- Ebû Kılâbe'nin Enes'ten, onun da Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre O şöyle buyurmuştur: "Üç şey vardır ki bunlar kimde bulunursa imanın lezzetini alır: Allah'ın ve Resûlü'nün kendisine onların dışındaki her şeyden daha sevimli olması, kişiyi ancak Allah için sevmesi, küfre dönmekten ateşe atılmaktan çekindiği gibi çekinmesi..."

Bunun Müslim de tahriç etmiştir. Yine onun tahriç ettiği bir rivâyette "...imanın tadını alır" buyrulmuştur. Başka bir rivâyette "...imanın tadını ve lezzetini alır" buyrulmuştur.

Bu üç haslet imanın en yüce hasletlerindendir. Bunların hepsini kendinde bulunduran kimse imanın lezzetini almış ve tadını tatmış olur. İmanın bir lezzeti ve tadı vardır ki tıpkı yiyeceklerin ve içeceklerin tadının ağızla alındığı gibi kalplerle alınır. Zira bedenlerin gıdasının ve azığının yiyecekler ve içecekler olduğu gibi kalplerin gıdası ve azığı da imandır. Beden yiyeceklerin ve içeceklerin tadını nasıl sadece sağlıklı olduğu zaman

alabiliyorsa, hastalandığında kendisine fayda veren bu şeylerin tadını alamıyorsa, bilakis hastalığa yenik düştüğünden dolayı zararlı olan tatsız şeyleri lezzetli buluyorsa; aynı şekilde kalp de imanın tadını ancak hastalıklarından ve âfetlerinden selâmette olduğu zaman alır. Saptırıcı hevalardan ve haram kılınmış şehvetlerden selâmette olduğu zaman imanın lezzetini bulur. Hastalandığında ise imanın lezzetini bulamaz. Bilakis helâkına sebep olacak hevaları ve masiyetleri lezzetli bulur.

Bu yüzdendir ki Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* "Zina eden zina ettiği zaman mümin olarak zina etmez" buyurmuştur. Çünkü onun imanı kemâle ermiş olsaydı imanın tadını alır ve kendisini masiyetlerden lezzet almaya muhtaç hissetmezdi.

Vuheyb b. el-Verd'e "Allah'a isyan eden kimse imanın tadını alır mı?" diye sorulmuş, o da "Ne o ne de Allah isyan etmeyi içinden geçiren bir kimse imanın tadını alamaz" diye cevap vermiştir.

Zünnûn şöyle demiştir: "Nasıl ki beden hastalandığında yemeğin tadını alamıyorsa aynı şekilde kalp de günahlarla birlikte ibâdetin tadını alamaz."

Evet, bu hadiste zikredilen hasletleri kendisinde bir araya getiren kimse imanın lezzetini bulur ve tadını alır. Bu hasletlerden biri Allah'ın ve Resûlü'nün kişiye onların dışında her şeyden daha sevimli olmasıdır.

Allah sevgisi bazen O'nu bilmekten kaynaklanır. O'nu tam olarak bilmek ise O'nun isimlerini, sıfatlarını, göz kamaştırıcı fiillerini bilmekle; O'nun eserleri üzerinde tefekkür etmekle, bu eserlerdeki ihtişamı, hikmetleri ve şaşılası özellikleri düşünmekle olur. Zira bü-

tün bunlar O'nun eksiksizliğine, kudretine, hikmetine, ilmine ve rahmetine delâlet etmektedir. Allah sevgisi bazen de bahşedilen nimetlerden kaynaklanır. İbn Abbâs'ın merfû bir hadisinde şöyle buyrulmuştur: "Allah'ı sizi nimetleriyle beslediği için sevin. Beni de Allah'ı sevdiğiniz için sevin." Bunu Tirmizî kitabının bazı nüshalarında tahriç etmiştir.

Seleften bir zat şöyle demiştir: "Allah'ı bilen O'nu sever. O'nu seven de O'na itaat eder." Zira sevgi itaati gerektirir. Nitekim âriflerden biri "Sevgi her durumda (sevilenin emrine) uymaktır" demiş ve şu beyti okumuştur:

Bana öl desen işitir ve itaat ederim

Ölüm davetçisine hoş ve safâ geldin derim

Allah sevgisi iki derecedir:

Birincisi farzdır. Bu sevgi O'nun emrettiği vâcipleri yerine getirmeyi ve sakındırdığı haramlardan kaçınmayı, O'nun takdir ettiği elem verici hâdiseler karşısında sabretmeyi gerektiren sevgidir. Allah'ı seviyor olmak için bu miktardaki sevgi olmazsa olmazdır. Sevgisi bu nitelikte olmayan kimse Allah'ı sevdiği iddiasında yalancıdır.

Nitekim âriflerden biri "Allah'ı sevdiğini iddia ettiği hâlde O'nun koyduğu sınırlara riâyet etmeyen kimse yalancıdır" demiştir. Şu hâlde haramlardan birini irtikap eden ya da vâciplerden birini yerine getirmeyen kimsenin bu yaptığı Allah'ı gerektiği gibi sevmediğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü o kendi sevgisini ve hevasını Allah sevgisinin önüne geçirmiştir. Zira Allah sevgisi onda tam olarak bulunsaydı bu onu Allah'ın

sevmediği şeyleri yapmaktan alıkoyardı. Allah'ın sevmediği şeyleri yapmak ancak O'nun vâcip olan sevgisinin kalplerde az olmasından ve nefsin arzularının O'nun sevgisinin önüne geçirilmesinden kaynaklanır. İman da Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in buyurduğu üzere bundan dolayı eksilir: "Zina eden zina ettiği zaman mümin olduğu hâlde zina etmez…"

Allah sevgisinin bir fazîlet ve müstehab olan ikinci derecesi; sevginin nâfile ibâdetler yaparak, en ince şüphelerden ve mekruhlardan kaçınarak ve elem verici takdirlere rızâ göstererek Allah'a yakınlaşmaya çalışma boyutuna ulaşmasıdır. Âmir b. Abdukays'ın dediği gibi: "Allah'ı öyle sevdim ki bu sevgi bana her musîbeti hafif gösterdi, beni her belâdan râzı etti. O'nu sevdikten sonra ne hâlde sabahlayıp akşamı ne hâlde ettiğimi önemsemez oldum."

Ömer b. Abdulazîz şöyle demiştir: "Öyle bir hâle geldim ki kaza ve kader olarak yazılanların dışında hiçbir şey beni mutlu etmez oldu."

Yine o oğlu Sâlih öldüğünde şöyle demiştir: "Allah onun canını almak istemiştir. Ben Allah sevgisine zıt bir sevgiye sahip olmaktan Allah'a sığınırım."

Tâbiîn'den bir zat hastalığı esnasında "O'nun en çok sevdiği neyse benim en çok sevdiğim odur" demiştir.

Resûl'ün sevgisine gelince bu sevgi onu bilmekten; onun mükemmelliğinin, vasıflarının ve getirdiklerinin büyüklüğünün farkında olmaktan kaynaklanır. Bunlar da daha önce geçtiği üzere onu Göndereni ve büyüklüğünü bilmekten kaynaklanır. Zira Allah sevgisi O'na itaat etmeden tamam olmaz. O'na itaat etmek de ancak

O'nun resûlüne uymakla mümkündür. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin..." (Âli İmrân, 31)

Resûlü sevmek de iki derecedir:

Birincisi farzdır. Bu sevgi emrettiği vâcipleri yerine getirerek ve yasakladığı haramlardan kaçınarak ona itaat etmeyi, bildirdiği haberleri tasdik edip bunlara rıza göstermeyi, getirdikleri hususunda içte bir sıkıntı duymayıp ona tam bir teslimiyetle teslim olmayı, hidâyeti onun kandilinin gayrısında aramamayı, hayrı onun getirdiklerinden başka bir şeyden talep etmemeyi gerektiren sevgidir.

İkinci derece ise fazîlet ve mendubdur. Bu derecedeki sevgi onun sünnetlerine, edeplerine, ahlâkî hasletlerine uymayı; yolu, huyu, âilesiyle ve kardeşleriyle güzel geçinmesi hususunda onun peşinden gitmeyi; dünyaya değer vermemesi, âhirete yönelmesi, cömertliği, başkasını kendisine öncelemesi, hoşgörüsü, hilmi, tahammülkârlığı, tevâzusu gibi zâhirî ahlâkî hasletleriyle; Allah'tan ileri derecede korkması, O'nu sevmesi, O'na kavuşmaya özlem duyması, takdîrine rızâ göstermesi, kalbinin sürekli O'na bağlı olması, O'na bütün samimiyetiyle ilticâ etmesi, O'na güvenip dayanması, kalbini hiçbir sebebe bağlamaması, kalbinin ve dilinin sürekli O'nu zikretmesi, O'na yakınlık duyması, yalnızken O'na münâcaat ve dua etmekle, O'nun kitabını tedebbür ve tefekkürle okumakla nimetlenmesi gibi bâtınî ahlâkî hasletleriyle ahlaklanmayı gerektiren sevgidir.

Özetleyecek olursak onun ahlâkı Kur'ân idi. O'nun rıza gösterdiği şeye rıza gösterir, O'nun hoşlanmadığı

şeyden hoşlanmazdı. Şu hâlde insanlar arasında en kâmil olanlar onun peşinden gidenler ve gerek sözle gerek amelle gerekse hâlle onu tasdik edenlerdir. Bu kimseler onun ümmeti içerisindeki sıddıklardır. Onların başı kendisinden sonra gelen halîfesi Ebû Bekir'dir. Onların cennet ehli arasında nebîlerden sonra en yüksek derecede bulunacak olanlardır. Nitekim Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz cennet ehli üstlerindeki Ehl-i Ğuraf'ı (odalarda bulunanları) sizin ufuktaki uzak ve inci misâli yıldızı gördüğünüz gibi görürler." "Ey Allah'ın Resûlü, bunlar nebîlerin kendilerinden başka kimsenin erişemeyeceği dereceleri midir?" dediler. Rasulullah bunun üzerine "Nefsim elinde olana yemin ederim ki hayır, onlar Allah'a iman edip resûlleri doğrulayan kimselerdir" buyurdu. Hadis "Sahîhayn"da Ebû Saîd'den rivâyet edilmiştir.

İkinci haslet ise kişiyi ancak Allah için sevmektir. Allah için sevmek imanın asıllarından ve en yüksek derecelerindendir.

"Müsned"de Muâz b. Enes el-Cuhenî'den rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e imanın en fazîletlisi sorulmuş, o da "Allah için sevmen, Allah için buğz etmen, dilini Allah'ı zikir için kullanmandır" diye cevap vermiştir.

Yine "Müsned"de Amr b. el-Cemûh kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Kul Allah için sevip Allah için buğz etmediği sürece sarîh (açık) imanı gerçekleştirmiş olamaz. Allah için sevip Allah için buğz ettiği zaman Allah'ın velâyetini hak etmiş olur."

Yine "Müsned"de el-Berâ kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "İman kulplarının en sağlamı Allah için sevmen ve Allah için buğz etmendir."

İmam Ahmed ve Ebû Dâvûd Ebû Zerr kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "En fazîletli amel Allah için sevmek ve Allah için buğz etmektir."

Ebû Umâme'nin Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre O şöyle buyurmuştur: "Kim Allah için sever, Allah için buğz eder, Allah için verir ve Allah için esirgerse imanını kemâle erdirmiş olur."

Bunu ayrıca Ahmed ve Tirmizî Muâz b. Enes kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet etmiş, Ahmed bir rivâyetinde "Allah için evlendirirse" ziyâdesini söz konusu etmiştir.

Bu haslet bir önceki hasletin hemen arkasından gelir. Zira Allah ve Resûlü kime onlardan başka her şeyden daha sevimli ise onun sevgisinin tamamı Allah için olur. Yine bu onun buğzunun, dostluğunun ve düşmanlığının da Allah için olmasını gerektirir. Nefsi ve hevası adına kendisinde hiçbir şeyin kalmamasını gerektirir. Bu da Allah'ın sevdiği sözleri ve amelleri sevmeyi, O'nun sevmediği sözleri ve amelleri sevmemeyi gerektirir. Aynı şekilde O'nun sevdiği şahısları sevmeyi, sevmediği şahısları sevmemeyi gerektirir. Bu da onlara sevginin ve buğzun gereklerine göre muâmele etmeyi gerektirir. Yani kişi kimi Allah için seviyorsa ona saygılı davranır, ona adâletle muâmele eder, ona ikramda bulunur. Kime de Allah için buğz ediyorsa onu adâletin gereği olarak hor görür. Bu yüzden Allah kendisini se-

venleri *müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı başı dik olmakla, Allah yolunda cihad etmekle ve hiçbir kınayıcının kınamasından korkmamakla (Mâide, 45)* nitelemiştir.

Yine Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şöyle dua ederdi: "Senden Senin sevgini, Seni sevenlerin sevgisini ve beni cennetine ulaştıracak amelin sevgisini istiyorum." Şu hâlde Allah'ın ve Resûlü'nün sevgisi ancak O'nun dostlarını sevip onları dost edinmekle, O'nun düşmanlarına buğz edip onları düşman edinmekle tamam olur. Âriflerden birine "Muhabbet nasıl elde edilir?" diye sorulmuş, o da Allah'ın dostlarını dost edinmekle, düşmanlarını düşman edinmekle" diye cevap vermiş, "Bunun aslı da muvâfakat (yani Allah'ın emir ve yasaklarına uymak)tır" diye eklemiştir.

Üçüncü haslet kişinin küfre dönmekten ateşe girmekten çekindiği gibi çekinmesidir. Zira Allah'ı ve Resûlü'nü sevmenin alâmeti daha önce geçtiği üzere Allah'ın ve Resûlü'nün sevdiklerini sevip Allah'ın ve Resûlü'nün hoşlanmadıklarından hoşlanmamaktır. Dolayısıyla iman kalbe kök saldığı, oraya tam olarak yerleştiği, kişi imanın tadını ve lezzetini aldığı zaman; imanı, onun sebâtını, sürekliliğini ve artmasını ister. İmandan ayrılmayı istemez. İmandan ayrılmaktan ateşe atılmaktan çekindiğinden daha çok çekinir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Fakat Allah size imanı sevdirdi, onu kalplerinizde süsledi; küfrü, fıskı ve isyânı da size kötü gösterdi. İşte onlar doğru yolu bulanların ta kendileridir." (Hucurât, 7)

Mümin, imana, sıcağın şiddetlendiği zamanda susuz kimsenin soğuk suya beslediği sevgiden daha çok sevgi besler. İmandan çıkmaktan ateşlerle yakılmaktan kork-

tuğundan daha fazla korkar. Nitekim "Müsned"de Ebû Razîn el-Ukaylî'den rivâyet edildiğine göre o Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e imanı sormuş, Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de şu cevabı vermiştir: "Tek olan ve ortağı bulunmayan Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmen, Allah'ın ve Resûlü'nün sana onların dışındaki her şeyden daha sevimli olması, ateşte yakılmanın sana Allah'a şirk koşmaktan daha sevimli olması, aranızda akrabalık bağı bulunmayan kimseyi ancak Allah için sevmen… Sen bu hâl üzere olursan imanın sevgisi kalbine girmiş demektir. Tıpkı çok sıcak bir günde su sevgisinin susamış kimsenin kalbine girdiği gibi…"[23]

Yine "Müsned"de rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Muâz b. Cebel'e bazı tavsiyelerde bulunmuş, bu tavsiyeleri arasında şunu da söylemiştir: "Parça parça edilsen de yakılsan da Allah hiçbir şeyi ortak koşma!"

Sünen-i İbn Mâce'de rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* aynısını Ebu'd Derdâ'ya ve başkalarına öğütlemiştir.

Allah Ashâb-ı Uhdûd'u (insanları ateş dolu hendeklere atanları) anlatmıştır. Onlar mümin erkeklere ve kadınlara işkence etmişler, imandan dönmeleri için onları ateşle yakmışlardı. Onlar ise imanı ateşe tercih etmişlerdi.

"Sahîh"te Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet edildiğine göre onlardan bir kadın yanında bir çocuğu olduğu hâlde getirildi. Çocuk meme emiyordu. Kadın ço-

[23] Müsned, 4/11-12.

cuktan dolayı kendisini ateşe atmaktan çekinir gibi oldu. Bunun üzerine çocuk "Anacığım, sabret, zira sen hak üzeresin!" dedi.[24]

Ebû Müslim el-Havlânî el-Esved'in nebî olduğuna şehâdet etmekten geri durduğu için ateşe atılmıştı da ateş ona serin ve selâmetli olmuştu.

Abdullah b. Huzâfe'ye hristiyan olması teklif edilmiş, o da buna yanaşmamıştı. Bunun üzerine Rûm hükümdârı onun kaynar su dolu büyük bir kazana atılmasını emretti. Abdullah bunun üzerine ağladı ve şunları söyledi: "Ben ölüm karşısındaki dayanıksızlığımdan ötürü ağlıyor değilim. Fakat ben Allah yolunda kendisine bunun yapılacağı tek bir cana sahip olduğumdan dolayı ağlıyorum. Gerçekten ben isterdim ki saçlarım adedince canım olsun da Allah *(azze ve celle)* yolunda her birine aynısı yapılsın."

Bununla beraber böyle bir durumda dil ile takiyye yapmak kalbin iman ile dolu olması şartıyla câizdir. Nitekim Allah Teâlâ *"ancak kalbi iman ile dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hâriç" (Nahl, 106)* buyurmuştur. Fakat bu durumda daha fazîletli olan sabretmek ve takiyye yapmamaktır.

Şu hâlde kalp imanın tadını aldığı zaman küfrün, fıskın ve isyânın acılığını hisseder. Bundan dolayı Yûsuf *(aleyhisselam) "Rabbim, zindan bana onların beni çağırdıkları şeyden daha sevimlidir" (Yûsuf, 33)* demiştir.

Zünnûn'a "Rabbimi ne zaman sevmiş olurum?" diye sorulmuş, o da "O'nun sevmedikleri senin nezdinde

[24] Müslim, 3005.

sabırdan[25] daha acı olduğu zaman" diye cevap vermiştir.

Bişr b. es-Sirrî "Sevdiğinin sevmediklerini sevmen sevginin alâmetlerinden değildir" demiştir.

Bil ki küfrü, fıskı ve isyânı sevmemenin vâcip olan miktarı kişinin Allah'ın bunları sevmediğini ve bunların ehline öfkelendiğini bildiğinden dolayı bunlardan var gücüyle kaçması ve bunlardan hiçbir şeye bulaşmamaya azmetmesidir. Bunlara tabiat gereği -özellikle de kişi bunlara alışkınsa ve sonradan tevbe etmişse- meyletmeye gelince kişi bunu izâle etmeye güç yetiremediği takdirde bundan dolayı sorguya çekilmez. Bundan dolayı Allah nefsi isteklerinden sakındıran kimseyi övmüştür. Bu göstermektedir ki nefis yasaklanan şeylere meyillidir. İsteklerine isyan eden kimse ise Allah *(azze ve celle)* katında övülmüştür.

Ömer'e masiyetlere istek duyan fakat onları işlemeyen bir topluluk hakkında sorulmuş, o "*İşte onlar Allah'ın kalplerini takva için imtihan ettiği kimselerdir" (Hucurât, 3)* diye cevap vermiştir. Nefsin bundan sonra alçalması, takvaya ısınması, bunun sonucunda tabiatının değişmesi, meyletmekte olduğu şeyi çirkin görür duruma gelmesi, takvanın kendisi için değişmez bir tabiat hâline gelmesi mümkündür. Peki bu mu öncekinden üstündür yoksa önceki mi bundan üstündür?

Bu meselenin aslı âlimlerin nefsi istemediği hâlde nefsiyle mücâhede ederek bir taat yapan kimsenin mi yoksa o taati gönül hoşnutluğu içerisinde ve nefsinin rızasıyla yapan kimsenin mi daha fazîletli olduğu husu-

[25] Sabır, acı bir ağaç türüdür.

sundaki ihtilâfına dayanmaktadır. Bu konuda âlimlerin ve sûfîlerin iki meşhûr kavli vardır. İkincisinin fazîletli olduğu daha ağır basmaktadır. İmam Ahmed'in söylediklerinin arasında ise bunun hilâfına delâlet eden şeyler bulunmaktadır.

İmam Ahmed'in "Müsned"inde şu geçmektedir: Bize Yahyâ b. Saîd tahdis etti. Onun Humeyd'den, onun Enes'ten rivâyet ettiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bir adama "İslâm'a gir!" buyurmuş, adamın "Kendimi istekli görmüyorum" demesi üzerine de "İstekli olmasan da" diye karşılık vermiştir. Bu, kalbin İslâm'dan çekindiği durumda bile İslâm'ın sahih olduğuna delâlet etmektedir. Fakat kişi İslâm'a girdikten sonra ona alışıp ısındığı zaman İslâm'ın sevgisi onun kalbine girer ve o İslâm'ın tadını alır.

Müslim, yukarıda geçen Enes hadisini şu lafızla rivâyet etmiştir: "... bir de ateşe atılmasının kendisine Allah kendisini ondan kurtardıktan sonra küfre dönmesinden daha sevimli olduğu kimse…"

Bu lafzın bu iki durumdan, yani ateşe atılmaktan ve küfre dönmekten ikisinin de sevilmesini ve birinci sevginin ikinci sevgiye önceleneceğini gerektirdiği gibi bir mana anlaşılıp kafalar karışabilir. Aynı şekilde bunun benzeri Kur'ân'da da vâki olmuştur. Allah Teâlâ Yûsuf *(aleyhisselam)*'ın sözünü aktarırken *"Dedi ki: Rabbim, zindan bana onların beni çağırdıkları şeyden daha sevimlidir" (Yûsuf, 33)* buyurmuştur. Yine bu kapsamda olmak üzere Alî (ra) şöyle buyurmuştur: "Size Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den hadis rivâyet ettiğim zaman gökten yere düşmem bana ona yalan uydurmamdan daha sevimlidir."

Buna şöyle cevap verilir: İki şey arasında muhayyer bırakılan ve ikisinden birini yüz çevirdiği şeyden nefret ettiğinden dolayı diğerine tercih eden kimse hakkında "O seçtiği şeyi sevmektedir ve onu istemektedir" denir. İsterse onu bizâtihî sevmemiş ve tercih etmemiş olsun. İsterse onu daha çok nefret ettiği ve kendisine daha zararlı olan bir şeyi def etmek için seviyor olsun…

İşte fitne zamanında ölümü isteme hususunda vârid olanlar tam da bu sebepten dolayı vârid olmuştur.

Atâ es-Selîmî'ye "Bir ateş tutuşturulsa ve 'Bu ateşe giren cehennemden kurtulacak' dense o ateşe girer miydin?" diye sorulmuş, o da şu cevâbı vermiştir: "O da ne demek! Ateşe varmadan önce sevinçten canımın çıkmasından endişelenirdim!"

Bu durum bir fiili yapmaya dövülerek, hapse atılarak, tehdit edilerek, ölümle karşı karşıya bırakılarak zorlanan kimsenin durumuna benzemektedir. Bu kimse kendisi hususunda zorlandığı şeyi nefsine fidye kılıp o fiili yaptığı zaman o fiili tercih etmiş mi olmaktadır, yoksa böyle bir şey söz konusu değil midir?

Bu konuda usulcüler arasında meşhur bir ihtilâf vardır. Bu mesele tahkik edildiği zaman doğru olan görüşün kişinin o fiili tercih etmiş olacağı olduğu görülür. Fakat o fiili zâtından dolayı tercih etmemiş, onu daha büyük olan mekrûha karşı fidye olarak vermiştir. Dolayısıyla o fiili başka vecihlerin haricinde sadece bir vecihten tercih etmiştir. Bu müminin taat olan amelleri Allah'tan korktuğu için yapması durumundan farklıdır. Çünkü onun fiili mükrehin/zorlanan kimsenin durumundan farklıdır. Zira mümine Allah'ın cezâlandırmasından korkarak, O'nun mükâfâtını umarak ve O'nu

severek taatler işlemesi yaraşır. Mükrehin durumu işte bu noktada ayrılır.

Tam burada fakihlerin kendisinden kaçtığı bir mesele ortaya çıkar: Adam karısına "Allah'ın sana ateşle azap etmesini istiyorsan boşsun" dese, kadın da "Ben bunu istiyorum" dese ne olur? Mezhebimiz mensuplarından birçok kimse ve başkaları "Kadın boş olur çünkü kadın kocasından nefret ettiğinden ve cehennem azabını tasavvur edemediğinden dolayı kocasıyla birlikte yaşamaktan kurtulmak için bunu tercih edebilir ve sevebilir, dolayısıyla verdiği haber hususunda doğru sözlü olur" demiştir.

İçerisinde kâfirin kıyâmet günü içerisinde bulunduğu durumun sıkıntısından dolayı "Rabbim, bunu beni cehenneme atarak yapacak olsan bile bana rahmet et" diyeceğinin söz konusu edildiği hadis de bu kapsamdadır. Buradan şu çıkmaktadır: Hoşlanılmayan iki şey arasında muhayyer bırakıldıktan sonra daha büyüğünü savmak için daha hafifini seçen kimse seçtiği şeyi bütün yönlerden değil de tek bir yönden sevmiş ve seçmiş olmaktadır.

Hadisin lafzının kişinin diğer şeyi de seviyor olmasını gerektirdiği meselesine gelince, öncelikle bu tafdîl manası ifâde eden "ef'al" vezninin mutlak olarak müşâreket/ortaklık gerektirmediği görüşünde olan Kûfeliler'in kavline göre bir gereklilik değildir. Onlara göre "Kar ateşten soğuktur" demek câizdir. Basralılar'ın kavline göre ise Kitâb'ın ve Sünnet'in birçok nassında "ef'al" vezni müşâreket manası ifâde etmesi mümkün olmayacak şekilde gelmiştir. Bu yüzden onlar bu nas-

lardaki "ef'al" veznini "fâil" veznine yormuşlardır. Biz de burada bu tevili yapacağız.

Bu hadisin lafzına taalluk eden hususlardan geriye bir tek şu kalmıştır: Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Allah'ın ve Resûlü'nün ona onların dışındaki her şeyden daha sevimli olması…" buyruğu Allah'ın ismi ile O'nun dışında mahlûkâttan birinin ismini birlikte aynı kelime içerisinde zikretmenin câiz olduğuna delâlet etmektedir.

"Sünen-i Ebî Dâvûd"da İbn Mes'ûd'dan rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hutbesinde şöyle derdi: "Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse doğru yolu bulmuş demektir. Kim de bu ikisine karşı gelirse ancak kendisine zarar vermiş olur. Allah'a bir zarar veremez."

İbn Mes'ûd Birve' hakkında hüküm verdiğinde şöyle demiştir: "Eğer doğruysa bu Allah'tandır. Hata ise benden ve şeytandandır. Allah ve Resûlü hatadan berîdirler."

İnsanlar konuşma esnasında böylesi bir terkîbin kullanılmasının câiz olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Birinci görüşe göre böylesi bir kullanım câizdir. İkinci görüşe göre böylesi bir kullanım ancak Allah *(azze ve celle)*'nin kelâmında câizdir. Başkalarının kelâmında câiz değildir. Üçüncü görüşe göre ise böylesi bir kullanım mutlak olarak câiz değildir. Bu görüşü savunanlar Adiyy b. Hâtem hadisini delil getirmişlerdir: Bir adam Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in yanında hutbe îrâd etti ve "Kim de bu ikisine karşı gelirse azmış olur" dedi. Bunun üzerine Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* "Sen ne kötü bir hatipsin!" buyurdu. "Kim de Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse, de." Bunu Müslim tahriç etmiştir.

"Kim de Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse, de" kısmının hadise müdrec olduğu (sonradan eklendiği), Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in hatîbin ancak "Kim de bu ikisine karşı gelirse" kısmında durmasını eleştirdiği de söylenmiştir. Bu konudaki ihtilâfı tefsirinde İbn Atıyye ve başkaları söz konusu etmiştir.

Bu konuda başka bir görüş daha vardır ki o da şudur: Böylesi bir kullanım fiillere bitişen cemaat vâvı ya da tesniye elifi ile câiz değildir. Yef'alûne ve yef'alâni örneklerinde olduğu gibi… Nitekim Allah Teâlâ *"Allah ve melekleri Nebî'ye salât ederler" (Ahzâb, 56)* buyurmuştur. Bunlar Kadı Ebû Ya'lâ'nın "Ahkâmu'l Kur'ân" kitabında zikrettikleridir. Buna cevaz vermeyenlerin verdikleri cevap kelâmda hazfin olduğu, kelâmın takdîrinin de "Allah salât eder, melekleri de salât ederler" olduğudur. Allah Teâlâ en iyi bilendir.

FASIL

İMANIN ALAMETİ ENSAR'I SEVMEKTİR

Buhârî ve Müslim şu hadisi tahriç etmiştir:

١٧– مِن حَدِيث: أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) قَالَ:

«آيَةُ الإِمَانِ حُبُّ الأَنْصَرِ، وَآيَتُ النِّفَاقِ بُغْضُ الأَنْصَارِ»

17- Enes'in Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre O şöyle buyurmuştur: "İmanın alâmeti Ensâr'ı sevmek, nifâkın alâmeti de Ensâr'a buğz etmektir."

Buradaki mana daha önce geçen kişiyi ancak Allah için sevmenin imanın tadını almış olmanın alâmetlerinden oluşuyla, Allah için sevmenin iman kulplarının en sağlamlarından oluşuyla, yine bunun imanın en fazîletlisi oluşuyla bağlantılıdır. Ensâr Allah'a ve Resûlü'ne yardım etmiştir. Dolayısıyla onları sevmek Allah'ı ve Resûlü'nü sevmeyi tamamlayan hususlardandır.

İmam Ahmed Saîd b. Zeyd kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den onun şöyle buyurduğunu tahriç etmiştir: "Bana iman etmeyen Allah'a iman etmiş olmaz. Ensâr'ı sevmeyen de bana iman etmiş olmaz."

Taberânî ve başkaları Ebû Hureyre kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den onun şöyle buyurduğunu tahriç etmişlerdir: "Kim Ensâr'ı severse beni sevdiğinden dolayı sevmiş olur. Kim de Ensâr'a buğz ederse bana buğz ettiğinden dolayı buğz etmiş olur."

"Sahîh-i Müslim"de Ebû Saîd ve Ebû Hureyre kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet edildiğine göre

o şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kimse Ensâr'a buğz etmez."

"Müsned"de Ebû Saîd kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Ensâr'ı sevmek iman, onlara buğz etmek ise nifaktır."

Aynı şekilde Ensâr'dan daha fazîletli olan Muhâcirler'i sevmek de imandandır.

"Sahîh-i Müslim"de Alî'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir:

"Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in bana söylediği söz şudur: Beni müminden başkası sevmez, bana münâfıktan başkası buğz etmezmiş."

"Müsned"de ve "Tirmizî"de Abdullah b. Muğaffel kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur:

"Ashâbım hususunda size Allah'ı hatırlatırım, Allah'ı! Onları benden sonra hedef yapmayın. Onları seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onlara buğz eden bana buğz ettiğinden dolayı buğz eder."

Tirmizî'nin kitabının bir nüshasında İbn Abbâs kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur:

"Allah'ı sizi nimetleriyle beslediği için sevin. Beni Allah'ı sevdiğiniz için sevin. Ehlibeytimi de beni sevdiğiniz için sevin."

"Müsned"de, Nesâî'nin kitabında ve "İbn Mâce"de Ebû Hureyre kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet edildiğine göre o Hasen ve Huseyn hakkında şöy-

le demiştir: "Sizi seven beni sevmiştir. Size buğz eden bana buğz etmiştir."

Şu hâlde Allah'ın dostlarının ve sevdiklerinin tamamını sevmek imandandır. Bu imanın en yüce derecelerindendir. Onlara buğz etmek ise haram kılınmıştır ve nifak hasletlerindendir. Çünkü bu genelde açığa vurulmayan bir şeydir. Bunu açığa vuran ise nifâkını açığa vurmuş demektir ve o nifâkını saklayandan daha şerlidir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in sohbetinde bulunmasından, onun yakını olmasından ya da ona yardım etmesinden dolayı bir ayrıcalığı bulunan kimseyi sevmek ya da ona buğz etmek daha önemli bir konuma yerleşmektedir. Sözgelimi ilk Muhâcirler gibi İslâm'a en önce girmiş kimselerden olanların hakkı daha büyüktür. Alî *(radıyallahu anh)* bu kimselere örnektir.

Rivâyet edildiğine göre münâfıklar Alî *(radıyallahu anh)*'a buğz etmelerinden tanınıyorlardı. Ebû Bekir ve Ömer gibi Alî'den daha fazîletli kimselere gelince onların bu hakka sahip olmaları öncelikle söz konusudur. Nitekim "Onları sevmek dinin farzlarındandır" denmiştir. Yine "Tevhîde karşılık beklenen ecrin aynısı onları sevme karşılığında da beklenir" denmiştir.

FASIL

Buhârî dedi ki:

١٨-حَدَّثَنَا أَبُو اليَمَانِ: أَنَا شُعَيبٌ، عنِ الزُّهْرِيِّ: أَخْبَرَنِي أَبُو إِدْرِيسَ عَائِذُ اللهِ بْنُ عبدِ اللهِ، أَنَّ عُبادةَ بْنَ الصَامِتِ -و كَان شَهِدَ بَدْراً، و هُوَ أَحَدُ النُّقَبَاءِ لَيلَةَ العَقَبَةِ- أَنَّ رَسُولَ اللهِ (ﷺ) قَالَ- وَحَوْلَهُ عِصَابَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ-: «**بَايِعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللهِ شَيئًا، وَلاَ تَرِقُوا، وَلاَ تَزْنُوا، وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ، وَلَا تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَينَ أيدِيكُم وَأَرْجُلِكُمْ، وَلَا تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ، فَمَنْ وَفَّى مِنْكُم فَأَجْرُهُ عَلَى اللهِ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيئًا فَعُوقِبَ بِهِ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كفَّارَةٌ، وَمَنْ أصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللهُ فَهُوَ إِلَى اللهِ، إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ، وَإِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ**» فَبَايَعْنَاهُ عَلَى ذَلِكَ.

18- Bize Ebu'l Yemân tahdis etti, dedi ki: Bize Şuayb, ez-Zuhrî'den onun şöyle dediğini haber verdi: Bana Ebû İdrîs Âizullâh b. Abdullâh Ubâde b. es-Sâmit'in -ki O Bedir'e katılmıştı ve Akabe gecesindeki nakîblerden biriydi- Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in etrafında ashâbından bir topluluk olduğu hâlde şunları söylediğini rivâyet ettiğini haber verdi: **"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağınız, hırsızlık yapmayacağınız, zina etmeyeceğiniz, çocuklarınızı öldürmeyeceğiniz, elleriniz ve ayaklarınız arasından uydurduğunuz bir iftirayı getirmeyeceğiniz, herhangi bir mâruf hususunda karşı gelmeyeceğiniz üzere bana bey'at edin. Kim bunlara tam olarak riâyet ederse**

onun ecri Allah'a âittir. Kim bunlardan birine bulaşır da ona karşılık dünyada cezalandırılırsa bu keffârettir. Kim de bunlardan birine bulaşır, Allah da onu örterse onun işi Allah'a kalmıştır. Onu dilerse affeder, dilerse cezalandırır." Biz de ona bunun üzerine bey'at ettik.

Bu hadisi Ebû İdrîs Ukbe b. Âmir'den işitmiş, o da Ubâde'den işitmiştir. Onun isnâdındaki Ukbe ziyâdesi vehimdir.

Buhârî bu hadisi bu kitabının "Akabe Bey'ati'nin Zikri" ve "Mümtehane Sûresi'nin Tefsîri" bölümlerinde tahriç etmiştir. Burada olayı Ubâde'nin Ebû İdrîs'e haber verdiği, Ebû İdrîs'in de haberi ondan işittiği açıkça belirtilmektedir.

Ubâde Bedir'e katılmıştır. Yine o Ensâr'ın hicretten önce Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e bey'at ettiği Akabe Gecesi'ndeki nakîblerden (temsilcilerden) biridir. Fakat bu hadiste söz konusu edilen bu bey'at Akabe Gecesi'ndeki bey'at midir, değil midir?

Bu hususta tereddüt vâki olmuştur. Bu olayı İbn İshâk ez-Zuhrî'den rivâyet etmiş ve rivâyetinde bu bey'atin Akabe Gecesi'nde gerçekleştiğini söz konusu etmiştir.

Yine İbn İshâk, Yezîd b. Ebî Habîb - Ebu'l Hayr Mersed b. Abdullah - es-Sunâbihî - Ubâde b. es-Sâmit kanalıyla onun şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Ben İlk Akabe'de bulunanlar arasındaydım. On iki adamdık. Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e kadınların bey'at ettiği gibi bey'at ettik. Bu savaşın farz kılınmasından önceydi. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağımız, hırsızlık yapmayacağımız, zina etmeyeceğimiz üzere (bey'at et-

tik)..." Bunu İmam Ahmed de İbn İshâk'tan rivâyet etmiştir. Yine el-Vâkıdî, Yezîd b. Ebî Habîb'den rivâyet etmiştir.

Yine bunu Buhârî ve Müslim "Sahîhayn"da Leys b. Sa'd - Yezîd b. Ebî Habîb - Ebu'l Hayr - es-Sunâbihî - Ubâde kanalıyla tahriç etmiştir: "Ben Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e bey'at eden nakîbler arasındaydım. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağımız... üzere bey'at ettik." Bu, bu bey'atin Akabe Gecesi gerçekleştiğini bildirmesi yönünden açık değildir.

Müslim bu hadisi şu lafızla rivâyet etmiştir: ...Ubâde b. es-Sâmit'ten rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir: Ben Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e bey'at eden nakîblerden biriyim. Ona Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağımız... üzere bey'at ettik."

Bu lafız bu bey'atin nakîblerin bey'atinden ayrı olduğunu düşündürmektedir.

Yine Müslim bunu başka bir vecihten daha, Ebû Kılâbe - Ebu'l Eş'as - Ubâde kanalıyla rivâyet etmiştir: "Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bizden kadınlardan aldığı sözü, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağımız... sözünü aldı."

Bu lafız da Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in erkeklerden önce kadınlardan söz aldığını düşündürmektedir.

Yine Müslim Ubâde hadisini Ebû İdrîs kanalıyla da rivâyet etmiş, hadisinde şöyle demiştir: "Bize Âyet-i Nisâ'yı (kadınlar âyetini) okudu, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağımız... (üzere bizden bey'at aldı)."

Buhârî "Mümtehane Sûresi Tefsîri"inde İbn Uyeyne - ez-Zuhrî kanalıyla şunu rivâyet etmiştir: "Sonra Âyet-i

Nisâ'yı okudu." Süfyân'ın lafızlarının çoğunluğu ise "Âyeti okudu" şeklindedir. Sonra "Âyet konusunda Abdurrezzâk Ma'mer kanalıyla ona mutâbaat etmiştir" demiştir.

Bunu İmam Ahmed ve Tirmizî de tahriç etmiştir. Onların kitabında "Onlara âyeti okudu" diye geçmektedir. Ayrıca İmam Ahmed "Kadınlardan söz olarak alınan *'Mümin kadınlar sana geldiğinde...' (Mümtehane, 12)* âyetini" ziyâdesinde bulunmuştur.

Bu, bu bey'atin Medîne'de gerçekleştiğini açıkça ifâde etmektedir. Çünkü kadınların bey'atinin söz konusu edildiği âyet medenîdir.

Bu hadisi ayrıca Süfyân b. Huseyn ez-Zuhrî'den rivâyet etmiştir ve hadisinde şöyle demiştir: "Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* onlara *'Hanginiz bana bu üç âyet üzere bey'at eder?'* diye sordu ve şu âyeti okudu: *'De ki: Gelin, Rabbinizin size haram kıldıklarını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın...' (En'âm, 151)* Sonunda üç âyeti de sonuna kadar okudu."

Bunu ayrıca el-Heysem b. Kuleyb "Müsned"inde tahriç etmiştir.

Süfyân b. Huseyn özellikle de ez-Zuhrî'den bulunduğu rivâyetlerde sağlam bir râvi değildir. O bu hususta ez-Zuhrî'nin ashâbından sika kimselere muhâlefet etmiştir.

Ubâde b. es-Sâmit Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e hem sevinçli zamanda hem de kederli zamanda işitip itaat etmek, iş hakkında ehliyle çekişmemek ve hakkı söylemek üzere bey'at ettiklerini rivâyet etmiştir. Bu daha

önceki hadislerde zikredilen bey'atin sıfatından farklı bir sıfattır.

Bu ikinci bey'at "Sahîhayn"da Ubâde'den birçok vecihle tahriç edilmiştir. Yine bunu İmam Ahmed İbn İshâk'tan şu şekilde rivâyet etmiştir: Bana Ubâde b. el-Velîd b. Ubâde b. es-Sâmit tahdis etti. Onun babasından, onun da dedesi Ubâde'den -ki o nakîblerden biriydi- rivâyet ettiğine göre o "Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e savaşmak üzere bey'at ettik" demiştir. Ubâde İlk Akabe'de Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e kadınların bey'at ettiği gibi zorlukta ve kolaylıkta işitip itaat etmek üzere bey'at eden on iki nakîbden biri idi…

Bu rivâyet bu bey'atin savaş bey'ati olduğuna ve kadınların bey'atinin İlk Akabe'de savaşın farz kılınmasından önce olduğuna delâlet etmektedir. Yine bu, bu bey'atin Medîne'de savaşın farz kılınmasından sonra gerçekleştiğini düşündürmektedir. Fakat bu tartışmaya açıktır.

Heysem b. Kuleyb "Müsned"inde İbn İdrîs kanalıyla İbn İshâk, Yahyâ b. Saîd ve Ubeydullah b. Ömer'den rivâyet ettiğine göre bunlar Ubâde b. el-Velîd dedesinden şöyle dediğini tahdis ettiğini rivâyet etmiştir: "Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e İkinci Akabe'de işitip itaat etmek üzere bey'at ettik…"

Bunu İbn Sa'd başka bir vecihten Ubâde b. el-Velîd'den mürsel olarak tahriç etmiştir.

İmam Ahmed de yine başka bir vecihle Ubâde'den Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e işitip itaat etmek üzere bu bey'atte bulunduklarını tahriç etmiştir. Bu hadiste şu da geçmektedir: "Yesrib'e bizim yanımıza geldiği zaman Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e yardım edeceğimiz, kendimizi

nelerden koruyorsak onu da onlardan koruyacağımız üzere (bey'at ettik)."

Bu da bu bey'atin hicretten önce Akabe Gecesi'nde gerçekleştiğine delâlet etmektedir.

Yine İmam Ahmed bu manayı Câbir b. Abdullah'tan rivâyet etmiştir. Bu rivâyete göre bu bey'at Akabe Patikası'nda gerçekleşen İkinci Akabe'de yetmiş kişiden alınmıştır. Bu ikinci bey'at savaş bey'ati olarak isimlendirilmiş olmaktadır. Çünkü bu bey'atte Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'i korumak üzere bey'at edilmiştir. Bu da onun için savaşmayı gerektirir. Savaşla kastedilen budur. Ubâde iki bey'atte de bulunmuştur.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ashâbından kadınlardan aldığı bey'ati kadınların bey'atinin söz konusu edildiği âyetin nüzûlünden önce almakta olması, âyetin bundan sonra buna muvâfık olarak inmiş olması da ihtimâl dâhilindedir.

"Müsned"de Ümmü Atıyye'den rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Medîne'ye geldiği zaman kadınları topladı ve onlardan *"sana herhangi bir maruf hususunda karşı gelmeyecekleri..." (Mümtehane, 12)* buyruğuna kadar âyette geçen hususlar üzerine bey'at aldı.

Bu Mümtehane Sûresi'nin nüzûlünden öncedir. Zira Mümtehane Sûresi Fetih'ten az bir süre önce nâzil olmuştur. Bütün bunların hakîkatini en iyi bilen Allah'tır.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in onlardan ne üzere bey'at aldığına gelince Ubâde hadisinin üç tarîki de onların Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecek-

leri ve cana kıymayacakları üzere bey'at ettiklerini ifâde etmektedir.

Bazı rivâyetlerde âyetin lafzında olduğu gibi "çocuklarını öldürmeyecekleri" denilmiştir. Bazı rivâyetlerde ise "Allah'ın haram kıldığı cana kıymayacakları" denilmiştir. Bu es-Sunâbihî'nin Ubâde'den rivâyetidir.

Ravilerden bazıları sadece bu dört hususu zikredip bunların üzerine bir şey eklememiştir. Bazıları bey'at rivâyetinde âyette zikredilen hususların kalanını da söz konusu etmiştir. Buhârî'nin burada zikredilen rivâyetinde olduğu gibi…

Bazıları da dört hasletten sonra beşinci bir hasleti söz konusu etmiş fakat onu âyette geçen lafzıyla ifâde etmemiştir. Sonra bu hasletin lafzı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Sahîhayn"da tahriç edilmiş olan es-Sunâbihî'nin Ubâde'den rivâyetindeki gibi "yağmalama yapmamamız (üzere)..." derken bazıları Müslim'in tahriç etmiş olduğu Ebu'l Eş'as'ın Ubâde'den rivâyetindeki gibi "birbirimize adh etmememiz (üzere)..." demiştir.[26] Bazıları İmam Ahmed'in rivâyetinde olduğu gibi "birbirimizin gıybetini yapmamamız (üzere)..." demiştir.

Altıncı haslete gelince bazıları Müslim'in tahriç ettiği Ebu'l Eş'as rivâyetinde olduğu gibi bu hasleti hiç söz konusu etmemiştir. Bazıları bunu masiyet olarak isimlendirerek söz konusu etmiş, "isyan etmememiz (üzere)..." demiştir. Örneğin es-Sunâbihî'nin ve Ebû İdrîs'in rivâyetlerinde *"herhangi bir maruf hususunda isyan etmeyeceğiniz (üzere)..."* denilmiştir.

---

[26] Adhın açıklaması ileride gelecektir.

Şirke, hırsızlığa, zinaya ve cana kıymaya gelince bunlar kişiyi rezil eden işlerdir. Bazı rivâyetlerde cana kıymanın kapsamının çocuklarla daraltılması ise Kur'ân'daki birçok yere muvâfıktır. Bunun mefhûm-u muhâlifinin (yani çocukların canından başka canlara kıymanın) câiz olması söz konusu değildir. Buradaki tahsis ancak bir gereklilikten dolayıdır. Zira bu (yani çocukları öldürme) câhiliyye ehli arasında alışkanlık hâline getirilmiş bir şeydi.

Buhârî'nin rivâyetindeki gibi elleri ve ayakları arasından uydurdukları bir iftirayla gelmelerine gelince bu, bu iftirânın kadınlara mahsus olmadığını göstermektedir.

Müfessirler kadınların bey'atinin söz konusu edildiği âyette geçen iftira hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Onların ekserîsi bunu kadının başkasından peydahladığı çocuğu kocasının nesebine ilhak etmesi olarak tefsir etmiştir. Bunu Alî b. Ebî Talha İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Mukâtil b. Hayyân ve başkaları da böyle söylemiştir.

Yine müfessirler *"elleri ve ayakları arasından"* buyruğunun manası hakkında ihtilaf etmişlerdir. "Çünkü çocuk annesi kendisini doğurduğu zaman annesinin elleri ve ayakları arasına düşer" denmiştir. Bazıları da "Hayır" demiştir. "Kadının elleri arasından uydurduğuyla kastettiği bulduğu kayıp bir malı alıp onu kocasının malına katması, ayakları arasından uydurduğuyla kastettiği ise zina mahsûlü bir çocuk doğurup sonra onu kocasının nesebine ilhâk etmesidir."

Müfessirlerden bazıları uydurulan iftirayı sihir olarak tefsir etmiştir. Bazıları laf götürüp getirmekle ve

fesad çıkarmaya çalışmakla açıklamıştır. Bazıları da haksız yere zina suçlamasında bulunmakla tefsir etmiştir. "Uydurulan iftira bunların tamamını ve benzerlerini içine alır" da denmiştir. İbn Atıyye ve başkaları bu görüşü tercih etmiştir.

Doğruya en yakın görünen de budur. Bunun kapsamına kadının kendisi hususunda kadının sözüne güvenilen hamilelik ve hayız gibi meselelerde yalan söylemesi de girer.

Bu görüşte olanlardan bazıları şöyle demiştir: "İki eli arasındakiyle kastettiği dilini, ağzını ve yüzünü helal olmayan şeylerden koruması, iki ayağı arasındakiyle kastettiği de fercini korumasıdır. Böylece bütün bu hususlarda iftira uydurmak kadına haram olmaktadır."

"Kadının elleri arasından uydurduğu iftira evinde bulunan malı hususunda kocasına hıyânet etmesidir" denecek olsa bu da uzak bir ihtimâl değildir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in erkeklerle elleri ve ayakları arasından uydurdukları bir iftirayla gelmeyecekleri üzere bey'atleşmesi bunun (yani bu yasağın) kadınlara mahsus olmadığını göstermektedir. İftira kadınlar hakkında ne ile tefsir edilmişse hepsi erkekler için de söz konusudur. Yani iftiranın kapsamına adamın başkasının çocuğunu nesebine ilhâk etmesi girer. Çocuk başkasının nesebine ister katılmış olsun ister veled-i zina gibi katılmamış olsun, fark etmez. Yine iftiranın kapsamına yalan ve gıybet de girer. Nitekim Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem) "Eğer kardeşinde dediğin varsa onun gıybetini yapmış olursun, eğer dediğin onda yoksa ona iftira etmiş olursun"* buyurmuştur. Bunu Müslim tahriç etmiştir.

Zina iftirası da bu kapsamdadır. Allah Âişe'ye zina iftirası atmayı büyük bir iftira olarak isimlendirmiştir. Aynı şekilde koğuculuk da iftira kapsamındadır.

Ebu'l Eş'as'ın Ubâde'den bir rivâyetinde "Birbirimize adh etmeyeceğimiz (üzere)..." lafzı geçmektedir. Adîha koğuculuktur.

"Sahîh-i Müslim"de İbn Mes'ûd'dan merfû olarak şu rivâyet edilmiştir: "Size adîhanın ne olduğunu bildireyim mi? O koğuculuk yapmak ve insanlar arasında laf götürüp getirmektir."

İbrâhîm el-Hecerî'nin Ebu'l Ahvas'tan, onun da İbn Mes'ûd'dan rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Biz adîhaya sihir derdik. Bugün ise ona dedikodu denmektedir."

İshâk b. Râhûye ise Ubâde b. es-Sâmit hadisindeki adîhayı *"Birbirinize iftira etmeyin"* diyerek tefsir etmiştir. Bunu ondan Muhammed b. Nasr nakletmiştir.

Lügat ehli adîhanın sövgü ve iftira manalarına geldiğini; âdihanın sihirbaz, müsta'dihanın ise sihir yapılmasını isteyen kimse olduğunu söylemiştir.

Yine es-Sunâbihî'nin rivâyetinde "yağmalamamamız (üzere)..." lafzı geçmektedir. Yağma da bühtan kapsamındadır. Zira yağmalayan kimse insanların gözlerini diktiği şeyi yağmalamasıyla onları dehşet içerisinde bırakmaktadır. (Buna da bühtân denir.)

Karşısındakini şoka sokan, hayretler içerisinde bırakan ve dehşete düşüren ölçüsünü aşmış her söz ve her fiil bühtândır. Dolayısıyla gerek yağmalayarak gerekse gerçeği yansıtmayan bir iddiada bulunarak mal

almak bühtândır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine bir kantar (mehir) vermiş olsanız bile ondan bir şey almayın. Onu bir bühtân ve açık bir günah olarak mı alacaksınız?" (Nisâ, 20)

"Müsned"de, "Tirmizî"de ve "Nesâî"de Safvân b. Assâl'dan rivâyet edildiğine göre yahudiler Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e Mûsâ'ya verilen dokuz açık âyeti sordular. Bunun üzerine Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şöyle buyurdu: "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın. Zina etmeyin. Hak ile olması hâriç Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın. Çalmayın. Sihir yapmayın. Suçsuz bir kimseyi onu öldürsün diye sultana götürmeyin. Fâiz yemeyin. Namuslu kadına zina iftirası atmayın. Savaştan kaçmayın. Özellikle siz ey yahudiler, cumartesi yasağını çiğnemeyin!"

O bu hadiste, uydurulan bühtânı lafzı ile söz konusu etmemiştir. Fakat o Kur'ân'da zikredilen bühtânı tefsir eden hasletlerin birkaçını söz konusu etmiştir: Sihir yapmak, suçsuz bir kimseyi onu öldürsün diye sultana götürmek ve namuslu kadınlara zina iftirası atmak... Bu, bu hasletlerin tamamının bühtân kapsamına girdiğini düşündürmektedir.

İçerisinde büyük günahların sayıldığı hadisler de bu kapsamdadır. O bir hadiste zina iftirası atmayı, başka bir hadiste yalan söylemeyi ya da yalan şâhitlikte bulunmayı, başka bir hadiste yalan yere yemin etmeyi ve sihri söz konusu etmiştir. Bunların hepsi uydurulan bühtân kapsamındadır.

Altıncı haslet ise masiyettir. Masiyetlerin her türünü içine alır. Bu özelden sonra genelin zikredilmesi bâbındandır. Yine bu Allah Teâlâ'nın şu buyruklarının manasına yakındır:

"Namazı kılın, zekâtı verin ve Resûl'e itaat edin ki rahmete mazhar olasınız." (Nûr, 56)

"Herhangi bir mâruf hususunda sana karşı gelmeyecekleri (üzerine)..." (Mümtehane, 12)

Ubâde hadisinin bir lafzında *"herhangi bir mâruf hususunda isyan etmeyeceğiniz (üzere)..."* başka bir lafzında da *"herhangi bir mâruf hususunda bana isyan etmeyeceğiniz (üzere)..."* geçmektedir. Buhârî bunu başka bir yerde tahriç etmiştir.

Bütün bunlar itaatin ancak mâruf hususunda söz konusu olduğuna işâret etmektedir. Dolayısıyla yaratılmışa ancak mâruf hususunda itaat edilir, Yaratıcı'ya isyân hususunda itaat edilmez.

Seleften bir tâife bu âyetten bu manayı çıkarmıştır. Eğer tek bir insana her durumda itaat edilecek olsaydı bu şüphesiz Resûl *(sallallahu aleyhi ve sellem)* olurdu. Ona itaat bile -mâruftan başka bir şey emretmemesine rağmen- mâruf ile kayıtlandığına göre itaatin aslında yalnız Allah'a olduğu ortaya çıkmaktadır. Resûl O'ndan aldığını tebliğ eden ve O'nunla kulları arasında vâsıta olan bir kimsedir. Bundan dolayı Allah Teâlâ *"Resûl'e itaat eden Allah'a itaat etmiş olur" (Nisâ, 80)* buyurmuştur.

Sözün özü bu altıncı hasletin kapsamına masiyetlerin tamamından kaçınmak girer. Yine bu hasletin kapsamına bir şeyden sakındırmanın onun zıddını emret-

mek anlamına geldiği görüşünde olanların görüşüne göre bütün taatleri yerine getirmek de girer.

Bu bey'at bu hasletlerle tamama erdikten sonra Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* onlara bunların tamamına riâyet eden ve edemeyen kimsenin Allah *(azze ve celle)* katındaki hükmünü açıklamıştır.

Bunlara tam olarak riâyet eden kimsenin ecrinin Allah'a âit olduğunu bildirmiştir. Ebû İdrîs'in ve Ebu'l Eş'as'ın Ubâde'den rivâyetlerinde böyle gelmiştir. Sunâbihî'nin ondan rivâyetinde ise "Bunu yaptığımız takdirde cennet..." denmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz sana bey'at edenler ancak Allah'a bey'at ederler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. (Bey'ati) bozan ancak kendisi aleyhine bozar. Kim de Allah'a verdiği sözü tutarsa (Allah) ona büyük bir ecir verecektir." (Fetih, 10)

Buradaki büyük ecir cennet olarak tefsir edilmiştir. Seleften Katâde ve başkaları böyle söylemiştir.

Şirkten, gerek büyük gerekse küçük günahlardan kaçınan kimse için cennet olduğunda şüphe yoktur. Bu bey'at de bunun üzerine gerçekleşmiştir. Her ne kadar bazı râviler bu kısmı almayıp bazı hasletleri düşürse de…

Hadiste zikredilenlere tam olarak riâyet edemeyenlere, yani bey'at ile Allah *(azze ve celle)* için yapmayacağını söyledikleri hususunda bey'atini bozanlara gelince -tabii bununla şirkin dışındaki büyük günahlar kastedilmiştir- Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bu kimseleri iki kısma ayırmıştır:

Bunlardan bir kısım yaptıklarına karşılık dünyada cezalandırılacaktır. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bunun yaptıklarının kefâreti olacağını bildirmiştir. Bir rivâyette *"Bu onu temizler"* lafzı geçmektedir. Başka bir rivâyette şüphe ile *"Bu onu temizler ya da ona kefâret olur"* lafzı geçmektedir. Bazıları da ikisini bir arada zikredip *"onu temizler ve ona kefâret olur"* diye rivâyet etmişlerdir. Yine Buhârî bunu "Sahîh"inin başka bir yerinde tahriç etmiştir.

İbn İshâk ez-Zuhrî kanalıyla Ebû İdrîs'in Ubâde'den rivâyet ettiği hadisi rivâyet edip bu hadiste şöyle demiştir: *"...kendisine had cezası uygulanırsa bu onun kefâretidir."*

Ebu'l Eş'as'ın Ubâde'den bulunduğu başka bir rivâyette *"Sizden kim had cezası gerektiren bir şey yapar da kendisine had cezası uygulanırsa bu kefârettir."* Bunu da Müslim tahriç etmiştir.

Bu, hadlerin uygulanmasının uygulandıkları kimseler için kefâret olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunu Süfyân es-Sevrî de açık bir şekilde ifâde etmiş, Ahmed de Abdûs b. Mâlik el-Attâr'ın kendisinden rivâyetinde açıkça beyân etmiştir. Yine eş-Şâfiî "Haddin kefâret olduğu hususunda Ubâde hadisinden daha güzelini duymadım" demiştir. Onun böyle demesinin sebebi bu mananın Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den birçok vecihle Alî'den, Cerîr'den, Huzeyme b. Sâbit'ten, Abdullah b. Amr'dan ve başkalarından rivâyet edildiği hâlde isnadlarının her birinin eleştiriye açık bir tarafının bulunması fakat Ubâde hadisinin sahih ve sâbit olmasıdır.

Abdurrezzâk'ın Ma'mer'den, onun İbn Ebî Zi'b'den, onun el-Makburî'den, onun Ebû Hureyre'den, onun da

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre o şöyle buyurmuştur: *"Hadler uygulandıkları kimseleri temizler mi temizlemez mi, bilmiyorum."* Bundan başka bazı sözler de söylemiştir.

Bunu el-Hâkim tahriç etmiştir. Ebû Dâvûd da hadisin bir kısmını tahriç etmiştir. Hişâm b. Yûsuf da Ma'mer kanalıyla ez-Zuhrî'den mürsel olarak rivâyet etmiştir. Buhârî "Târîh"inde "Mürsel hâli daha sahihtir" demiş ve şunu eklemiştir: "Bu Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den sâbit değildir. Fakat hadlerin keffâret olduğu ondan sâbittir." Bunu el-Beyhakî de Âdem b. Ebî İyâs-İbn Ebî Zi'b- el-Makburî- Ebû Hureyre kanalıyla merfû olarak rivâyet etmiştir. Bezzâr da bunu başka bir vecihle yine el-Makburî- Ebû Hureyre kanalıyla merfû olarak rivâyet etmiştir ki bu rivâyette zayıflık bulunmaktadır. Sahih olduğu farz edilse bile Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in bu sözü bu meseleyi bilmeden önce söylemiş olması, sonra bunu öğrenmesi ve bundan sonra bunu kesin bir şekilde haber vermiş olması ihtimâli vardır. Eğer durum böyleyse Ubâde hadisinde söz konusu edilenler hiç şüphesiz Akabe Gecesi'nde gerçekleşmemiştir. Çünkü Ebû Hureyre hadisi hicretten sonradır. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* o zaman hadlerin keffâret olduğunu bilmiyordu. Dolayısıyla onun hicretten önce (Akabe'de) bunun hilâfını bildirmiş olması düşünülemez.

Bundan sonra âlimler tevbe olmaksızın haddin uygulanmasının tek başına keffâret olup olmayacağı hususunda iki farklı görüşe sahiptirler. Bu görüşlerden birine göre haddin uygulanması tek başına keffârettir. Bu Alî b. Ebî Tâlib'den, oğlu el-Hasen'den, Mücâhid'den ve Zeyd b. Eslem'den rivâyet edilmiştir. Süfyân es-Sevrî,

eş-Şâfiî ve Ahmed de bu görüştedir. İbn Cerîr ve başka müfessirler de bu görüşü tercih etmiştir.

İkinci görüşe göreyse had tek başına keffâret değildir. Bunun yanında mutlaka tevbe edilmesi gerekir. Bu Safvân b. Selîm'den ve başkalarından rivâyet etmiştir. İbn Hazm'ın, el-Beğavî ve Ebû Abdullah b. Teymiyye gibi sonradan gelen bazı müfessirlerin tercihi de budur. Bunlar Allah Teâlâ'nın hırâbe suçu işleyen kimseler hakkındaki buyruğunu delil getirmişlerdir: *"Bu onlar için dünyada bir rezilliktir. Onlar için âhirette de büyük bir azap vardır. Tevbe edenler müstesnâ..." (Mâide, 33)*

Bu delillendirmeye hem dünya azabının hem de âhiret azabının söz konusu edilmesinin her ikisinin de gerçekleşmesini gerektirmeyeceği söylenerek cevap verilebilir. Nitekim dünyadaki cezanın âhiretteki cezayı düşüreceğine dair delil vardır. Tevbe edenlerin istisna edilmesine gelince onlar sadece dünyadaki cezadan istisna edilmişlerdir. Bundan dolayı Allah onların tevbesini yakalanmalarının öncesiyle sınırlamıştır. Âhiretteki ceza ise yakalanmadan önce de sonra da ortadan kalkabilir.

Haddin günahı temizleyeceğinin başka bir delili olarak Mâiz Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e "Ben had cezası gerektiren bir iş yaptım, beni temizle" demiştir. Aynı şekilde Ğâmidli kadın da ona aynısını söylemiş, Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ikisine de karşı çıkmamıştır. Bu da haddin uygulandığı kimseyi temizleyeceğini göstermektedir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in *"Kim bunlardan bir şeye bulaşır da buna karşılık dünyada cezalandırılırsa bu onun keffâretidir"* buyruğunun kapsamına hastalıklar

gibi kaderî cezalar da girer. Günahların musîbetlere keffâret kılınmasına dâir hadisler çok fazladır.

Bu musîbetler netîcesinde insanların içinde haddin uygulanmasıyla meydana gelen acıya benzer bir acı meydana gelir. Bazen bu acı haddin uygulanmasıyla meydana gelen acıdan çok daha büyük olur.

Bu kaderî musîbetlerin Ubâde hadisinin lafzının kapsamına girmesi hususunun tartışmaya açık olduğu söylenebilir. Çünkü Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* dünyada cezalandırılan kimsenin mukâbilinde Allah'ın örtmesini söz konusu etmiştir. Bu musîbetler de örtüye münâfî değildir. (Yani kişi had cezası gerektiren bir günah işlemiştir. Buna karşılık bazı musîbetlere maruz kalmıştır. Aynı zamanda Allah onun o günahını örtmüştür. Bu mümkündür.) Allah en iyi bilendir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in (zikredilen hususlara riâyet edemeyen kimseleri) ayırdığı iki kısımdan ikincisi ise dünyada günahına karşılık cezalandırılmayan, günahı örtülüp kendisine ceza uygulanmayan kimselerdir. Böylesi bir kimsenin işi âhirette Allah'a kalmıştır. Dilerse ona azap eder, dilerse onu bağışlar. Bu Allah *(azze ve celle)*'nin şu buyruğuna muvâfıktır: *"Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun altındakileri dilediği kimse için bağışlar." (Nisâ, 48)* Burada "Allah bu kimseyi tevbe etmediği takdirde cehennemde ebediyen bırakır" şeklindeki görüşleri hususunda Hâricîler'e ve Mu'tezile'ye reddiye vardır.

Dünyada günahı örtülen kimse için iki durum söz konusudur: Ya tevbe etmeden ölecektir ki bu yukarıda zikrettiğimiz üzere Allah'ın meşîeti içerisindedir. Ya da günahından tevbe edecektir. Bir tâife bu kimsenin de

aynı şekilde Allah'ın meşîeti altında bulunduğunu söylemiş, buna delil olarak da yukarıda geçen âyeti ve Ubâde hadisini zikretmiştir.

Ekseriyet bir günahtan tevbe edenin bağışlanacağı ve hiç günah işlememiş gibi olacağı görüşündedir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Ancak tevbe eden, iman eden ve sâlih amel işleyen kimseler başka... Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir..." (Furkân, 70)

Yine O şöyle buyurmuştur:

"İşte onların karşılığı Rablerinden bir bağışlanma ve içerisinde ebedî olarak kalacakları altından ırmaklar akan cennetlerdir." (Âli İmrân, 136)

Buna göre tevbe eden kimse Allah'ın kendisini bağışlamayı istediği kimselerden olmaktadır.

İbn Hazm gibi bazı kimseler bu Ubâde hadisini delil getirerek bir günah işleyen kimse için en fazîletli olanın imama gidip onun huzurunda kendisine haddi ikâme etmesi için itirafta bulunması olduğunu, böylece keffâretini ödeyeceğini ve meşîet altında tehlikede kalmayacağını söylemiştir. Onun bu sözü "Tevbe eden kimse de meşîet altındadır" sözünün üzerine bina edilmiştir. Doğru olan ise samîmî bir şekilde tevbe eden kimsenin kesinlikle affa mazhar olacağıdır. Şu kadar var ki mümin tevbesinin sıhhatinden ve makbûl olup olmadığından sürekli endişe duyar. Tevbesinin sahih ve makbul olduğuna kesin bir şekilde inanmaz. Günahından dolayı korkar durur.

Dahası bu sözü söyleyen kimse haddi mücerred olarak keffâret görmemekte, keffâretin ancak tevbe

olduğunu savunmaktadır. Şu hâlde o keffâretle de yetinmemekte, Allah'ın onun üzerindeki örtüsünü ona kendisi için keffâret olmayacak şeyin uygulanması için açmaktadır! Bu nasıl olur?

Âlimlerin ezici çoğunluğu bir günahtan tevbe eden kimse için en fazîletli olanın günahını gizlemesi, hiç kimsenin yanında ondan söz etmemesi ve ondan tevbe etmesi olduğu görüşündedir. Tabii bu kişi ile Allah *(azze ve celle)* arasında olan günahlar için geçerlidir. Bu Ebû Bekir'den, Ömer'den, İbn Mes'ûd'dan ve başkalarından rivâyet edilmiştir. Şâfiî de bunu açıkça ifâde etmiştir.

Gerek onun mezhebine mensup kimselerden gerekse bizim mezhebimize mensup kimselerden bazıları da şöyle demiştir: "Eğer kişi insanlar arasında günahkârlığıyla tanınan biri değilse günahını gizlemesi daha fazîletlidir. Fakat açıktan günah işleyen ve günahkârlığıyla tanınan biriyse onun yapması gereken kendisini günahından arındırması için imamın huzurunda günahını itiraf etmesidir."

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet edildiğine göre o Muâz'a şöyle demiştir: "Bir günah işlediğin zaman hemen tevbe et. Günahı gizli işlediysen gizlice tevbe et, açıktan işlediysen açıktan tevbe et." Bu hadisin isnâdı hakkında bazı şeyler söylenebilir.

Diğer taraftan bu tevbenin açıktan yapılması gerektiğine delâlet eder. Yani bu haddin uygulanmasını istemeyi gerektirmez.

Yine Allah'ın dünyada örttüğü kimseyi âhirette de örteceğini bildiren hadisler vârid olmuştur. Buhârî'nin "et-Tefsîr" bölümünde tahriç ettiği necvâ hususundaki İbn Ömer hadisi gibi...

Tirmizî ve İbn Mâce Alî'den merfû olarak şunu rivâyet etmişlerdir: "Kim dünyada bir günah işler de Allah onu örterse Allah bir defa affettiği şeye dönmeyecek kadar kerîmdir."

"Müsned"de Âişe'den merfû olarak şu rivâyet edilmiştir: "Allah bir kulun günahını dünyada örttüyse onu âhirette de mutlaka örter."

Benzeri Alî ve İbn Mes'ûd'dan onların sözü olarak rivâyet edilmiştir.

Bu naslarla bu Ubâde hadisini uzlaştırmak için bunların tamamının günahından tevbe eden kimse hakkında söz konusu olduğu da söylenebilir.

Bu konuda vârid olan hadislerin en sahihi İbn Ömer'in necva hakkındaki hadisidir. Fakat bu hadiste de bu hükmün (yani günahı dünyada örtülen kimsenin günahının âhirette de örtüleceğinin) Allah'ın günahını örttüğü herkes için genel olduğu açıkça ifâde edilmemektedir. Allah en iyi bilendir.

Bey'atin bey'at eden kimsenin nefsini Allah'a satmış olmasından dolayı bey'at olarak isimlendirildiği söylenmiştir. Oysa mesele tahkîk edildiğinde görülür ki bey'in ve mübâya'anın kökeni bâ' (kol) uzatmaktır. Nitekim birbirleriyle alışveriş yapan iki kimse kollarını birbirlerine uzatır ve bunun üzerine akit yapar. Aynı şekilde imama ya da benzeri bir kimseye bey'at eden de kolunu ona uzatmakta, kendisi üzerine bey'at ettiği şey hususunda ona söz vermektedir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* İslâm'a girdikleri zaman ashâbıyla İslâm'ın hükümlerine bağlı kalmaları üzerine bey'atleşirdi. Bazen onlar müslüman olduktan sonra da

ahdi yenilemek ve üzerinde bulunulan şeyi hatırlatmak maksadıyla onlardan bey'at alırdı.

"Sahîhayn"da İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bir bayram günü kadınların yanına gitti ve onlara şu âyeti okudu: *"Ey Nebî! Mümin kadınlar sana geldiklerinde sana Allah'a hiçbir şey ortak koşmayacakları... üzerine bey'at etsinler." (Mümtehane, 12)* Sonra "Bunlara bağlı mısınız?" diye sordu. Onlardan bir kadın "Evet" dedi.

"Sahîh-i Müslim"de Avf b. Mâlik'ten şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Dokuz, sekiz veya yedi kişi Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in yanındaydık. 'Allah'ın Resûlü'ne bey'at etmez misiniz?' diye sordu. O zaman da daha yeni bey'at etmiştik. 'Sana bey'at etmiştik ey Allah'ın Resûlü!' dedik. Yine 'Allah'ın Resûlü'ne bey'at etmez misiniz?' diye sordu. Biz de yine 'Sana bey'at etmiştik ey Allah'ın Resûlü!' diye cevap verdik. Sonra yine 'Allah'ın Resûlü'ne bey'at etmez misiniz?' buyurdu. Bunun üzerine ellerimizi uzattık ve 'Sana bey'at ettik ey Allah'ın Resûlü' dedik. 'Peki sana ne üzere bey'at edelim?' Buyurdu ki: 'Allah'a ibâdet edeceğiniz, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayacağınız, beş (vakit) namazı kılacağınız - burada gizlice bir söz söyledi- ve insanlardan bir şey istemeyeceğiniz üzere...'"

Ubâde'nin burada zikredilen bey'at konusundaki hadisinin İlk Akabe Gecesi'ndeki bey'ati yansıtmasının muhtemel olduğu daha önce geçmişti. Buna göre bu bey'at onların İslâm'a girmeleri, İslâm'ın hükümlerine ve buyruklarına bağlı kalmaları üzere gerçekleşmiş olmaktadır.

Âlimlerden bir topluluk İslâm üzere bey'at almanın Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e has olan hususlardan olduğunu zikretmiştir. Bu âlimlerin arasında mezhebimiz mensuplarından Kadı Ebû Ya'lâ da vardır. O bunu "Ahkâmu'l Kur'ân" kitabında söz konusu etmiştir. Bu âlimler Kur'ân'da bey'at söz konusu edildiği zaman sadece Resûl *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e hitap edilmesini delil getirmişlerdir. Örneğin Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Ey Nebî! Mümin kadınlar sana geldiklerinde Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları... üzere sana bey'at etsinler." (Mümtehane, 12)

İmtihan söz konusu edildiğinde ise hitap müminlerin tamamına yöneltilmektedir: *"Ey iman edenler! Mümin kadınlar muhâcirler olarak size geldiklerinde onları imtihan edin..." (Mümtehane, 10)* Bu, bu buyruğun müminlerin tamamını kapsadığını ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ'nın *"Sana bey'at edenler ancak Allah'a bey'at ederler, Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir" (Fetih, 10)* buyruğu da bu baptandır. Bu sadece Resûl *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e yöneltilen bir emirdir. Ondan başka kimse bu konuda ona ortak değildir.

Fakat Osmân'ın da İslâm üzere bey'at aldığı rivâyet edilmiştir. İmam Ahmed şöyle demiştir: Bize Miskîn b. Bukeyr tahdis etti, dedi ki: Bize Sâbit b. Aclân'ın Suleym b. Âmir'den rivâyet ettiğine göre el-Hamrâ Heyeti Osmân b. Affân'a hem kendileri adına hem de arkalarındakiler adına İslâm üzere; Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, namazı kılacakları, zekâtı verecekleri, Ramazan orucunu tutacakları ve mecûsîlerin bayramını bırakacakları üzere bey'at etmeye geldiler. Onlar bunları söyleyince Osmân bey'atlerini aldı.

Abdullah b. Hanzala da Harre Günü insanlardan ölüm üzere bey'at almıştı da bu Abdullah b. Zeyd el-Ensârî'ye zikredildiğinde o "Ben Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den sonra hiç kimseye bunun üzerine bey'at etmem" demişti. Bunu Buhârî "el-Cihâd" bölümünde tahriç etmiştir.

Abdullah b. Zeyd burada bey'ati kökten reddetmemiş, yalnızca ölüm üzere beyât etmeyi reddetmiştir.

Ebû İshâk el-Fezârî şöyle demiştir: "Evzâî'ye 'Bir imamın üzerine çok sayıda düşman gelse, imam beraberinde bulunanlar hususunda endişelense, yanındakilere "Gelin, kaçmayacağımız üzere bey'atleşelim!" dese ve bunun üzerine bey'atleşseler?' diye sordum. 'Bu ne güzel!' dedi. 'Peki bir topluluk bu kendi aralarında bir imam yokken yapsa?' diye sordum. 'Bunu kendi aralarında yapacak olsalar bu bey'at hâricindeki herhangi bir antlaşmaya benzer' diye cevap verdi."

FASIL

FİTNELERDEN KAÇMAK DİNDENDİR BÂBI

Buhârî şöyle demiştir:

١٩– حَدَّثَنَا عبدُ الله بْنُ مَسْلَمَةَ، عنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ الله بنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ، عَن أَبِيهِ، عَنْ آبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولَ اللهِ (ﷺ):

«يُوشِكُ أَنْ يَكونَ خَيْرَ مَالِ المُسْلِمِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الجِبَالِ، وَ مَوَاقِعَ القَطرِ، يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الفِتَنِ»

19- Bize Abdullah b. Mesleme tahdis etti. Onun Mâlik'ten, onun Abdurrahmân b. Abdullah b. Abdurrahmân b. Ebî Sa'sa'a'dan, onun babasından, onun da Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir: Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* buyurdu ki:

"Müslümanın en hayırlı malının dinini fitnelerden korumak için dağ başlarında ve yağmurun düştüğü yerlerde gezdireceği davar olması yakındır."

Buhârî fitnelerden kaçmanın dinden olduğu hususunda bab açmıştır. Hâlbuki hadis ancak dinini fitnelerden kaçıran kimsenin fazîletini ifâde etmektedir. Fakat Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* müslümanın o hâldeyken en hayırlı malının davar olduğunu söylediğine göre buradan bu fiilin İslâm'ın hasletlerinden olduğu sonucu çıkmaktadır. İslâm da dinin ta kendisidir.

Buhârî'nin "Cihâd Kitabı"nın baş tarafında ez-Zuhrî-Atâ b. Yezîd- Ebû Saîd kanalıyla tahriç ettiği hadis bu manayı ifâde etmesi açısından burada tahriç ettiği ha-

disten daha açıktır: "Ey Allah'ın Resûlü, insanların hangisi daha fazîletlidir?" diye soruldu. Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* *"Allah yolunda canıyla ve malıyla cihâd eden mümin"* buyurdu. "Sonra kim?" diye sordular. *"Dağ yollarından birinde bulunan, Allah'tan korkan ve şerrini insanlardan uzak tutan mümin"* buyurdu. Fakat bu hadiste fitneler söz konusu edilmemiştir.

Bunu Ebû Dâvûd da şu lafızla tahriç etmiştir: "Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e 'Müminlerin hangisinin imanı daha kâmildir' diye soruldu…" Sonra hadisi zikretmiştir.

Bu şerden uzaklaşmanın imandan olduğuna delildir.

"Müsned"de ve Tirmizî'nin "el-Câmi"sinde Tâvûs-Ümmü Mâlik el-Behziyye kanalıyla rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* buyurdu ki:

"Fitne zamanında insanların en hayırlısı malı içerisinde insanlardan ayrı yaşayan, Rabbine ibâdet eden ve hakkını edâ eden kimse; bir de Allah yolunda atının gemini tutan kimsedir."

Bu hadis Tâvûs- İbn Abbâs- Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* isnâdıyla da rivâyet edilmiştir. Bunu el-Hâkim tahriç etmiştir. Ayrıca bu Tâvûs'tan mürsel olarak da rivâyet edilmiştir.

Yine el-Hâkim Ebû Hureyre'den merfû olarak şunu rivâyet etmiştir: "Kapkaranlık gecenin parçaları gibi fitnelerin gölgesi üzerinize çöktü! İnsanlar arasında bu fitnelerden en kurtulası olanlar; yüksek bir yerde bulunup sahip olduğu davar sürüsünden yiyen (geçimini sağlayan) kimse ile yolların ötesinde atının geminden

tutup kılıcının fey'inden yiyen kimsedir." Bazıları da el-Hâkim'e muvâfakat etmiştir. Kaçmanın fitnelerle kayıtlandırılmış olarak söz konusu edildiği bu rivâyetler mutlak rivâyetlerin kapsamını daraltır.

Buhârî'nin burada tahriç ettiği Ebû Saîd hadisini Müslim tahriç etmemiştir.

Bu hadis ayrıca Mâlik- Zeyd b. Eslem- Abdurrahmân- Ebû Saîd kanalıyla da rivâyet edilmiştir ki bu bir vehimden ibârettir.

Yine bu Yahyâ b. Saîd- Abdurrahmân b. Ebî Sa'sa'a- Nehâr el-Abdî- Ebû Saîd kanalıyla rivâyet edilmiştir ki isnâdında "Nehâr"ın zikredilmesi bir vehimdir. Bunu ed-Dârakutnî söylemiştir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* *"yûşiku/yakındır"* buyruğunu fitnenin yakın olduğunu belirtmek için söylemiştir. Nitekim onun söylediği heber verdiği şekilde Osmân zamanında gerçekleşmiştir. Bu onun nübüvvetinin delillerindendir.

O zaman müslümanın en hayırlı malı davar olacaktır çünkü insanlardan ayrılıp davarla uğraşan kimse davarların etlerinden ve yavrularından yer, sütlerinden içer, yünlerinden de gerek giysi olarak gerek başka şekilde yararlanır. Yine davar dağlarda otlardan yer ve sulara varır. Bu faydalar davardan başkasında bulunmaz. Bundan dolayı Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* *"Onları dağların şeafında gezdirir"* buyurmuştur. Şeaf dağların başları ve en yüksek noktaları demektir. Zira bu yerler kendisine sığınanı düşmandan korur.

"Yağmurun düştüğü yerlerde..." Çünkü kişi buralarda ot ve su bulur. Sudan hem kendi içer hem de davarlarına içirir. Yine davarları otlardan yer.

Bezzâr'ın "Müsned"inde Muhavvel el-Behzî'nin Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'i şöyle buyururken işittiği rivâyet edilmiştir: "İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki o zamanda en hayırlı mal iki mescid arasında bulunan, ağaçlardan yiyen ve suya varan davar olacak. Sahibi de onun sürüsünden yiyecek, sütlerinden içecek, kıllarından -ya da yünlerinden dedi- giyecek. Fitneler Araplar'ın cerâsîmi arasına yerleşecek!"

Burada şehirlerden çıkacak kimsenin beraberinde azık ve gıda olarak yiyip içeceği bir şey olmadan çıkmaması gerektiğine delil vardır.

"Dinini fitnelerden kaçırmak için" buyruğu "dini hususunda fitnelere düşme endişesiyle" demektir. Zira fitnelere ve saltanat için savaşanlara karışan kimsenin dini günahtan selâmette olmaz. Ya masum birini öldürür ya masum birinin malını alır ya sözle bunların yapılmasına yardımcı olur ya da benzeri cürümlere bulaşır. Aynı şekilde insanlar üzerine onları küfre ya da masiyete çağıran kimseler hâkim olduğu zaman bundan kaçmak da güzeldir.

Allah fitneye düşme endişesiyle dinini kaçıran kimseleri Ashâb-ı Kehf'in kıssasını anlatarak övmüş, şöyle buyurmuştur: *"Onlardan ve Allah'tan gayrı ibâdet ettiklerinden ayrıldığınızda mağaraya sığının..." (Kehf, 16)*

Urve, Kurz el-Huzâî'den şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Bir bedevî Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e "Bu İslâm'ın bir sonu var mıdır?" diye sordu. Rasulullah "Allah arap olsun acem olsun kimin hayrını dilerse onu

İslâm'a sokar" buyurdu. Adam "Bundan sonra?" diye sordu. Rasulullah "Gölgelikler gibi fitneler meydana gelir" buyurdu. Adam "Hayır ey Allah'ın Nebîsi!" dedi. Rasulullah "Evet!" buyurdu. "Nefsim elinde olana yemin ederim ki birbirinizin boynunu vuran yukarıdan inen karayılanlara döneceksiniz. O gün insanların en hayırlısı Rabbinden korkan ve şerrini insanlardan uzak tutan kimse olacaktır."

Hadisin metninde geçen esâvid esvedin çoğuludur. Esved yılan türlerinin en habisi ve en büyüğüdür. Subb ise aslının subub olmasına binâen subûbun çoğuludur. Nitekim rasûlün çoğulu rusul olarak gelir. Sonra subub tıpkı rusulün rusl olarak hafifletildiği gibi subb olarak hafifletilmiştir. Bu (yani hadiste subb/dökülen kelimesinin kullanılması) karayılanın ısırık atmak istediği zaman yükselmesi, sonra sokulacak kimsenin üzerine adeta inmesi sebebiyledir. Bu kelime hublâ veznine uygun olarak subbâ şeklinde de rivâyet edilmiştir.

"Sahîhayn"da Huzeyfe'den rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ona fitnelerden söz etti. Huzeyfe "Peki ben bunları görürsem bana neyi emredersin?" diye sordu. Nebî "Müslümanların cemaatinin ve imamının yanında olursun" buyurdu. Huzeyfe "Peki cemaat ve imam olmazsa?" diye sordu. Bunun üzerine Nebî şöyle cevap verdi: "O zaman o fırkaların tamamından ayrıl. Bir ağacın kökünü ısırmış olduğun hâlde ölüm seni yakalayacak olsa bile…"

Nitekim Sahâbe'den birçok kimse fitneler zamanında çöllerde uzlete çekilmiştir. İmam Ahmed şöyle demiştir: "Fitne meydana geldiği zaman kişinin dilediği

yerde uzlete çekilmesinde bir sakınca yoktur. Fakat fitne olmadığı zamanda şehirler daha hayırlıdır."

Fakat ibâdet, seyahat ve uzlet maksadıyla çöllere yerleşmeye gelince bu yasaklanmıştır. Nitekim "Tirmizî"de ve el-Hâkim'in "Sahîh"inde Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ashâbından bir adam bir dağ yolundan geçmekteydi. Orada bir tatlı su pınarcığı bulunuyordu. Oranın güzelliği adamın ilgisini çekti ve şöyle dedi: "İnsanlardan ayrılsam da şu dağ yolunda ikâmet etsem! Fakat bunu Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ile istişâre etmeden yapacak değilim." Derken onunla istişârede bulundu. Rasulullah "Bunu yapma!" buyurdu. "Şüphesiz birinizin Allah yolunda kıyâm etmesi ehli arasında altmış yıl namaz kılmasından daha fazîletlidir."

Bunun benzerini İmam Ahmed Ebû Umâme kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet etmiştir. Bu rivâyette Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in şöyle buyurduğu geçmektedir: "Ben ne yahudilikle ne de hristiyanlıkla gönderildim. Fakat ben müsâmahakâr haniflik ile gönderildim." Sonra kalanını benzer manada zikretmiştir.

Ebû Dâvûd'un Ebû Umâme'den rivâyet ettiğine göre bir adam "Ey Allah'ın Resûlü, benim seyahat etmeme izin ver!" dedi. Bunun üzerine Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* "Ümmetimin seyahati Allah yolunda cihaddır" buyurdu.

"Müsned"de Ebû Saîd kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Sen cihad etmeye bak! Zira o İslâm'ın ruhbanlığıdır."

Tâvûs'un mürselleri arasında Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in şöyle dediği geçmektedir: "İslâm'da ruhbanlık ve seyahat yoktur."

Bu manada bunun haricinde birçok mürsel vardır.

İmam Ahmed şöyle demiştir: "Seyahatin İslâm ile bir alâkası yoktur. Bu nebîlerin veya sâlihlerin yaptığı bir şey de değildir."

Seyahati bu amaçla abidliğe nispet edilen birçok tâife ilimsizce yapmıştır. Onlardan bazıları bu konudaki yasağı öğrendiğinden dolayı bundan dönmüştür. İbn Mes'ûd zamanında kendilerini ibâdete vermiş olan bir topluluk vardı. Bunlar Kûfe'nin dışına çıkıp içerisinde kendilerini ibâdete verecekleri bir mescid inşa etmişlerdi. Bunların arasında Amr b. Utbe ve Mufaddal el-İclî de vardı. Bunun üzerine İbn Mes'ûd onların yanına çıktı, onları Kûfe'ye geri soktu ve mescidlerini yıktı. Sonra dedi ki: "Ya siz Muhammed'in ashâbından daha doğru yoldasınız ya da dalâletin kuyruğuna tutunuyorsunuz!" Bu kıssanın isnâdı sahihtir, bunu eş-Şa'bî nakletmiştir.

Abdullah b. Ğâlib el-Hudânî geniş bir arâzide bulunan, rızkı kendisine gelen fakat rızkının nereden geldiğini bilmeyen bir adam gördü. Ona dedi ki: "Bu ümmete bu emredilmedi. Bu ümmete Cuma, cemaat, hastaları ziyâret, cenazelere eşlik etmek emredildi." Bunun üzerine adam onun nasihatini kabul etti ve derhâl onun zikrettiklerinin tamamının bulunduğu bir kasabaya intikâl etti. Bunu İbn Ebi'd Dünyâ aktarmıştır.

Bu kıssanın bir benzeri Ebû Umâme el-Bâhilî'nin ashâbından Ebû Ğâlib'den rivâyet edilmiştir. Bunu Humeyd b. Zencûye tahriç etmiştir.

Çöllere hayvanları ve malları çoğaltmak için yerleşmek de yerilmiştir. Malı hususunda Sa'lebe'nin başına gelenler bilinmektedir.

"Sünen-i İbn Mâce"de Ebû Hureyre'den merfû olarak şu rivâyet edilmiştir: "Bakın! Biriniz ister mi ki bir milin ya da iki milin başında bir davar sürüsü edinsin, sonra ot bulmakta zorlansın da yükseklere çıksın, sonra Cuma gelsin de onda bulunmasın sonra diğer Cuma gelsin de onda da bulunmasın, sonunda kalbine mühür vurulsun?" Bunu el-Hallâl da benzer manada Câbir'den rivâyet etmiştir.

Humeyd b. Zencûye İbn Lehîa'dan şunu rivâyet etmiştir: Bize Ğafra'nın mevlâsı Ömer'in tahdis ettiğine göre o Sa'lebe b. Ebî Mâlik el-Ensârî'yi şöyle derken işitmiştir: Hârise b. en-Nu'mân dedi ki: Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şöyle buyurdu:

"Adam köyün etrafına davar sürüsüyle beraber çıkar. Namazlarda hazır bulunur ve ehlinin yanına döner. Davarlar etrafındaki otları yiyince toprak ona (ot yönünden) zor gelmeye başlar. Sonra (içinden) 'Otu bundan daha bol olan bir yere çıksam' der ve yükseklere çıkar. Sonunda Cuma hâricinde namazların hiçbirinde bulunamaz olur. Davarlar etrafındakini yiyince ve toprak ona yine zor gelmeye başlayınca 'Otu bundan daha bol olan bir yere çıksam' der ve daha yükseğe çıkar. Sonunda Cuma'ya da iştirâk etmez olur. Hatta Cuma'nın ne zaman olduğunu bile bilmez. Sonunda Allah kalbine mühür vurur." Bunu İmam Ahmed de benzer manada tahriç etmiştir.

"Sünen-i Ebû Dâvûd"da, "Sünen-i Tirmizî"de ve başka yerlerde Ebû Hureyre kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi*

ve sellem)'den rivâyet edildiğine göre o "Çölde ikâmet eden kabalaşır" buyurmuştur.

İbn Mes'ûd da hicretinden sonra tekrar bedevîye dönen kimse hakkında "O Muhammed *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in diliyle lanetlenmiştir" demiştir.

"Sahîhayn"da Seleme b. el-Ekva'nın "Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bana çöle gitmem hususunda izin verdi" dediği rivâyet edilmiştir.

Buhârî'nin rivâyetine göre Seleme Osman öldürüldüğü zaman Rebeze'ye çıktı. Bundan sonra sürekli orada ikâmet etti. Ancak ölmeden birkaç gece önce Medîne'ye geldi.

"Müsned"de rivâyet edildiğine göre Seleme Medîne'ye geldi de ona "Hicretinden geri mi döndün Seleme?" diye soruldu. O da şöyle cevap verdi: "Allah muhafaza buyursun! Ben Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in izni dâhilindeyim. Ben Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'i 'Çöle gidin ey Eslem (kabîlesi), rüzgârları soluyun ve dağ yollarına yerleşin!' buyururken işittim. 'Ey Allah'ın Resûlü, biz bunun hicretimize zarar vermesinden endişeleniyoruz' dediler. Bunun üzerine Rasulullah 'Siz nerede olursanız olun muhâcirsiniz' buyurdu."

"Taberânî"de İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre ona "Ey Ebû Abdurrahmân, otsuz alanlar otlandı, birkaç keçi alsan da şehirden uzaklaşsan, sıhhat bulursun ha?" denildi. İbn Ömer bunun üzerine "Çöle yerleşmek hususunda Eslem'den başka bizden kimseye izin verilmedi" dedi.

Eslem, Seleme b. el-Ekva'nın kabîlesidir.

Muhâcirlerden olsun başkalarından olsun birçok sahâbî çöle yerleşme hususunda ruhsat almıştır. Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Saîd b. Zeyd onlardandır. Bu ikisi Akîk'te yerleştikleri yerden ayrılmamışlar ve Allah *(azze ve celle)*'ye kavuşuncaya kadar ne Cuma için ne de başka bir şey için Medîne'ye gitmemişlerdir. Bunu İbn Ebi'd Dünyâ "el-Uzlet"te tahriç etmiştir.

Ebû Hureyre de (hayatının son zamanlarında) Şecere'de yani Zülhuleyfe'de ikâmet etmekteydi.

"Sahîh-i Buhârî"de Atâ'dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Ubeyd b. Umeyr ile birlikte Âişe'nin yanına gittim. Sebîr'de bulunuyordu. Bize dedi ki: Allah Nebîsine Mekke'yi açtığından bu yana hicret inkita'a uğramıştır."

Yine Buhârî'nin bir rivâyetine göre o şunları söylemiştir: "Ona hicreti sorduk. Dedi ki: Bugün hicret yoktur. Müminlerden biri dini hususunda fitneye düşme endişesiyle dinini alıp Allah'a ve Resûlü'ne kaçıyordu. Bugün ise Allah İslâm'ı üstün getirdi. Mümin istediği yerde Rabbine ibâdet edebilir. Fakat (bugün) cihâd ve niyet vardır." Bu onun hicretin fetihten sonra intikâ'a uğradığına inandığından dolayı çöle gittiğini düşündürmektedir.

Enes b. Mâlik Basra dışındaki Zâviye bölgesinde bulunan konağında ikâmet eder, Cuma'ya bazen iştirâk eder bazen iştirâk etmezdi.

İmam Ahmed -cemaat meydana gelmiş olsa bile- Cuma namazı kılınmayan köylerde ikâmet etmenin mekruh olduğunu açıkça ifâde etmiştir. Bu söz, insanların kendisinde toplandığı bir şehirde bulunduğu hâlde orayı terk edip Cuma namazı kılınmayan bir yere yerle-

şen kimse hakkında yorumlanır. Nitekim onun sözlerinde buna yönelik bir ima vardır. Onun bu sözündeki mekruhluk tahrîmî değil tenzîhi mekruh olarak da yorumlanabilir. Ne Cuma namazının kılındığı ne de cemaatin bulunduğu köyde ikâmet etmeye gelince bu kesin bir şekilde mekruhtur.

Ebu'd Derdâ, el-Ma'dân b. Ebî Talha'ya "Nerede ikâmet ediyorsun?" diye sormuş, el-Ma'dân da "Hıms'ın aşağısındaki bir köyde" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Ebu'd Derdâ şöyle demiştir: "Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* buyurdu ki: 'Bir köyde ya da bir çölde bulunan üç kişi arasında ezân ve kâmet okunmazsa mutlaka şeytan onları hâkimiyeti altına alır.' Sakın cemaatten ayrılma! Zira kurt sürüden ayrılanı yer." Bunu Nesâî ve başkaları tahriç etmiştir. Ahmed ve Ebû Dâvûd da muhtasar olarak tahriç etmiştir.

Ahmed'in bir rivâyetinde "Aman Ma'dân, sen sen ol şehirlerden ayrılma!" denilmiştir.

Yine "Müsned"de Muâz kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz şeytan tıpkı davarın sürüden ayrılan kenardaki koyunu kapan kurdu gibi insanın kurdudur. Şu hâlde dağ yollarına yerleşmekten sakının. Cemaatten, halktan ve mescidlerden ayrılmayın!"

Görüldüğü gibi Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* dağ yollarına yani çöllere yerleşmeyi yasaklamış, insanların âmmesinin, mescidlerinin ve cemaatlerinin bulunduğu yerlerde ikâmet etmeyi emretmiştir.

Katâde'den bu hadiste geçen "şiâb"ı (dağ yollarını) dosdoğru yola muhâlif olan saptırıcı hevaların yolları olarak tefsir ettiği rivâyet edilmiştir. Bunu Ebû Mûsâ el-

Medînî ondan isnâdıyla tahriç etmiştir. Fakat bu tefsir doğruya uzaktır.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Kim cemaatten bir karış ayrılırsa İslâm'ın halkasını boynundan çıkarmış olur" buyruğu da bu mana ile yorumlanmıştır. Evzâî bunu kişinin cemaati terk edip kendisini benimseyeceği bidat ile yorumlamıştır.

Çöle bahar zamanlarında ara sıra piknik ve benzeri amaçlarla çıkmaya gelince bu konuda ruhsat varid olmuştur.

"Sünen-i Ebû Dâvûd"da el-Mikdâm b. Şurayh kanalıyla onun babasından rivâyet edildiğine göre o Âişe'ye "Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* çöle açılır mıydı?" diye sormuş, Âişe de şöyle cevap vermiştir: "Evet, şu tepelere çıkardı. Bir defasında yine çöle açılmıştı da kendisine burnu yarılmış dişi bir deve getirildi. Buyurdu ki: 'Bin ve yumuşak davran ey Âişe! Zira yumuşaklık bir şeyde bulundu mu mutlaka onu güzelleştirir. Bir şeyden çekilip alındı mı da mutlaka onu çirkinleştirir.'"

Müslim hadisin sonunu değil sadece baş tarafını tahriç etmiştir.

Bu konuda vârid olan bir yasak da vardır. "Müsned"de Ukbe b. Âmir kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet edildiğine göre o "Ümmetimin helâkı süttedir" buyurdu. "Ey Allah'ın Resûlü, süt nedir?" denildi. Buyurdu ki: "Sütü seversiniz de cemaatleri ve cumaları bırakır çöle yerleşirsiniz." İsnâdında İbn Lehîa vardır (ki zayıf bir râvidir).

Bu hadis sahih olsa bile çölde uzun süre, sütün çoğaldığı günlerin tamamında durmak hakkında olduğu

şeklinde yorumlanır. Bu süre insanların cumaları ve cemaatleri bırakacakları uzun bir süredir.

Ebû Abdullah el-Cedelî'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Şehirlerde yaşayanların köylerde yaşayanlara üstünlüğü adamların kadınlara üstünlüğü gibidir. Köylerde yaşayanların kimsenin uğramadığı yerlerde yaşayanlara üstünlüğü de dirilerin ölülere üstünlüğü gibidir. Kimsenin uğramadığı yerlerde yaşayanlar kabir ehli gibidir. Şüphesiz süt ve ot kulun imanını ateşin odunu yediği gibi yer." Bunu Humeyd b. Zencûye tahriç etmiş, yine bu eserin baş tarafının manasını Mekhûl'den isnâdıyla rivâyet etmiştir.

Ahmed Mühennâ'dan gelen bir rivâyetinde süt içmek için ya da benzeri gerekçelerle çöle çıkmanın cemaati terk etmeye sebep olacağı için mekruh olduğunu açıkça ifâde etmiştir. Fakat o bir hastalıktan dolayı çıkmayı ayrı tutmuştur. Yani kişi kendisinde bulunan bir hastalığı tedavi etmek maksadıyla çıkarsa bu câizdir. Nitekim Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Medîne'yi yadırgadıkları zaman Ureyneliler'e develerin sütlerinden ve sidiklerinden içmeleri için çöle çıkmalarına izin vermiştir.

Ebû Bekr el-Esram şöyle demiştir: "Çöle gitme yasağı çöle yerleşmeye ve çölde ikâmet etmeye hamledilir. Birkaç saatliğine, bir günlüğüne ya da buna yakın bir süreliğine çöle gitmeye gelince bu câizdir."

Seleften birçok kimse meyveler olgunlaştığı ve sütler çoğaldığı zaman çöle çıkardı. Nitekim el-Cerîrî "İnsanlar burada -yani Basra'da- meyveler olgunlaştığı zaman çöle çıkarlardı" demiş ve onların arasında Abdullah b. Şakîk'i ve başka kimseleri zikretmiştir.

Alkame de Necef'in dışına çıkardı.

Nehaî "Sevâda çıkmak onlara çöle çıkmaktan daha sevimli idi" demiştir. Yani köylere çıkmak onlara çöle çıkmaktan daha kolaydı.

Bazıları ise cemaate iştirâk etmek için bundan geri duruyordu.

Ebû Nuaym isnâdıyla Ebû Harmele'den şunu rivâyet etmiştir: "Saîd b. el-Museyyeb gözünden yakındı da ona 'Ey Ebû Muhammed, Akîk'e çıksan, yeşilliklere baksan, çölün havasını solusan mutlaka gözüne faydası olur' dediler. Bunun üzerine Saîd 'Peki yatsı namazına nasıl iştirâk edeceğim?' dedi."

Esram'ın kısa süre kalma ile uzun süre kalmayı birbirinden ayırması güzeldir. Fakat o kısa süre kalmayı yaklaşık bir gün ile sınırlamıştır ki bu tartışmaya açıktır.

Ebû Dâvûd'un "Merâsîl"inde Ma'mer kanalıyla Mûsâ b. Şeybe'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* buyurdu ki: "Kim iki aydan fazla çölde dururbut işte bu bedevîliktir."

Humeyd b. Zencûye isnâdıyla Halef b. Halîfe kanalıyla Ebû Hâşim'den şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bana ulaştığına göre kim sevâdda (köylerde) kırk gece kalırsa on(un tabiatın)a kabalık yazılır."

Muâviye b. Kurra'dan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bedâvet iki aydır. (Çölde en fazla iki ay kalınır.) Bundan ötesi bedevîliktir.

FASIL

"NEBİ (S.A.V)'İN "BEN ALLAH'I EN ÇOK BİLENİNİZİM" BUYRUĞU

Buhârî dedi ki:

"Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in *'Ben Allah'ı en çok bileninizim'* buyruğu ve marifetin Allah Teâlâ'nın *'Fakat sizi kalplerinizin kazandığından sorguya çeker' (Bakara, 225)* buyruğu gereği kalbin fiili olduğu bâbı."

Buhârî'nin bu babı açmakla anlatmak istediği, imanın aslı olan kalple bilmenin kulun bir fiili ve kesbi olduğudur. O buna delil olarak Allah Teâlâ'nın *"kalplerinizin kazandığından"* buyruğunu getirmiştir. Görüldüğü gibi O burada görünen uzuvların kesbinin olduğunu söylediği gibi kalplerin de kesbinin olduğunu söylemiştir.

Marifet tasavvur ve tasdikten mürekkeptir. İlmi ve ameli içine alır. Marifet kalbin tasdîkidir. Tasavvur noktasında mümin ve kâfir ortak olabilir. Fakat tasdik mümine hastır. Kısacası marifet müminin kalbinin ameli ve kesbidir.

Bu şuna dayanır: Marifet sonradan elde edilen ve kendisine delillerle ulaşılan bir şeydir. Mezhebimiz mensuplarından olsun başkalarından olsun Ehli Sünnet'in çoğunluğunun görüşü budur. İbn Cerîr et-Taberî de bunu tercih etmiş ve isnadıyla el-Fudayl b. Iyâd'dan şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Ehli Sünnet imanın marifet, söz ve amel olduğunu söyler."

Bir taife ise marifetin zorunlu olduğunu ve çabayla elde edilemeyeceğini savunmuştur. Bu mezhebimize mensup bazı âlimlerin, kelâmcılardan ve sûfilerden bazı tâifelerin ve başkalarının görüşüdür.

Buhârî bu bapta şu hadisi tahriç etmiştir:

٢٠– حَدِيث: هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ (صلى الله عليه وسلم) إِذَ أَمَرَهُمْ أَمَرَهُمْ مِنَ الأَعْمَالِ بِمَا يُطِيقُونَ، قَالُوا: إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ الله، إِنَّ اللهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ، فَيَغْضَبُ حَتَّى يُعْرَفَ الغَضَبُ فِي وَجْهِهِ، ثُمَّ يَقُولُ: «**إِنَّ أَتْقَاكُمْ وَأَعْلَمَكُمْ بِاللهِ أَنَا**»

20- Hişâm'ın babasından, onun da Âişe'den rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* onlara bir şey emrettiği zaman onlara güçlerinin yeteceği amelleri emrederdi. 'Biz senin gibi değiliz ey Allah'ın Resûlü!' dediler. 'Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır.' Bunun üzerine Rasulullah öfkelendi. Öyle ki öfkesi yüzünden okunuyordu. Sonra ***'Allah'tan en çok sakınanınız ve O'nu en çok bileniniz benim!'*** buyurdu.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ashabına güçlerinin yeteceği amelleri emrederdi. Onlar da taatlere olan şiddetli isteklerinden dolayı amel hususunda kendilerini zorlamak isterlerdi. Onlar muhtemelen Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in emir verirken şefkatli davranmasını, kendisine karşı da şefkatli davranmasını onun kendisinin günahları bağışlandığı için amele ihtiyaç duymadığına fakat kendilerinin günahlarının affedilmesinin garanti edilmediği için çokça amel etmeye muhtaç olduklarına,

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ise buna muhtaç olmadığına bağlamışlardı. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de buna öfkelenmiş, onlara kendisinin Allah'tan en çok sakınanları ve Allah'ı en çok bilenleri olduğunu bildirmiştir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Allah'tan en çok sakınanları olması onun takva hasletleri hususundaki yani ameller hususundaki gayretkeşliğini içerir. Allah'ı en çok bilenleri olması ise onun Allah hakkındaki bilgisinin onların Allah hakkındaki bilgilerinden fazla olduğu manasını içerir. Onun Allah hakkındaki bilgisi iki yönden daha fazladır:

Birincisi: Onun Allah'ın isimleri, sıfatları, fiilleri, hükümleri, azameti, büyüklüğü, kendisinin hakkı olan aşkınlık, saygınlık ve ululanma hususlarındaki bilgisi daha fazladır.

İkincisi: Onun Allah hakkındaki bilgisi aynelyakîn (göz ile görme) derecesindedir. Zira o Allah'ı ya baş gözüyle ya da kalp gözüyle görmüştür. Nitekim İbn Mes'ûd, İbn Abbâs ve başkaları "Onu kalbiyle iki kez gördü" demiştir. Onların Allah hakkındaki bilgileri ise ilmelyakîn derecesindedir. (Bilmekle sınırlıdır.) İki mertebe birbirinden farklıdır. Bundan dolayı İbrâhîm *(aleyhisselam)* Rabbinden kendisini -ölülerin diriltilmesini görerek- ilmelyakîn mertebesinden aynelyakîn mertebesine yükseltmesini istemiştir. Daha önce bu konuda tembihlerde bulunulmuş, kalp ile tam marifetin tafsîlâtı hakkında bazı şeyler söylenmişti.

Resûl *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Rabbi hakkındaki marifeti fazla olunca O'na duyduğu haşyet ve O'ndan sakınması da fazla olmuştur. Zira tam ilim Allah Teâlâ'nın *"Kulları arasında Allah'tan ancak bilenler korkar" (Fâtır, 28)*

buyurduğu üzere haşyeti gerektirir. Dolayısıyla Allah hakkında, O'nun isimleri, sıfatları, fiilleri ve hükümleri hakkında kimin ilmi daha fazlaysa o Allah'a daha çok haşyet duyar ve O'ndan daha çok sakınır. Haşyet ve takva Allah hakkındaki bilgi azaldığında azalır.

Buhârî "Sahîh"inin sonunda Mesrûk'tan onun şöyle dediğini tahriç etmiştir: Âişe şöyle dedi: Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hakkında başkalarına da ruhsat verdiği bir şeyi yaptı. Fakat bir topluluk onu yapmaktan geri durdu. Bu Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e ulaştığı zaman Allah'a hamd edip şöyle buyurdu: "Bazı kimselere ne oluyor da benim yaptığım bir şeyden uzak duruyorlar? Allah'a yemin ederim ki ben onların Allah'ı en iyi bilenleriyim ve Allah'tan en çok korkanlarıyım."

"Sahîh-i Müslim"de Âişe'den rivâyet edildiğine göre bir adam Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e "Ey Allah'ın Resûlü, ben oruca niyetlendiğim zamanlarda cünüp olarak sabahlıyorum" dedi. Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de "Ben de oruca niyetlendiğim zamanlarda cünüp olarak sabahlıyorum, sonra gusledip orucumu tutuyorum" buyurdu. Adam "Ey Allah'ın Resûlü, sen bizim gibi değilsin, senin geçmiş ve gelecek günahların bağışlanmıştır" dedi. Bunun üzerine Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* öfkelendi ve "Ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve sakınmam gereken şeyleri en iyi bileniniz olduğumu umuyorum" buyurdu.

Enes'in bir hadisinde rivâyet edildiğine göre üç kişi Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in eşlerinin evlerine Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ibâdetini sormaya geldiler. Kendilerine Rasulullah'ın ibâdeti anlatıldığı zaman bunu azımsar gibi oldular. Sonra şöyle dediler: "Biz nerede,

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* nerede? Allah onun geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır." Sonra onlardan biri "Ben bütün gece namaz kılacağım" dedi. Diğeri "Ben de hiç ara vermeden oruç tutacağım" dedi. Diğeri de "Ben kadınları bırakacağım ve bir daha evlenmeyeceğim" dedi. Sonra Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* onların yanına geldi. "Şunları şunları söyleyenler siz misiniz?" diye sordu. "Allah'a yemin ederim ki ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve O'ndan en çok sakınanınızım. Fakat bazen oruç tutarım bazen tutmam, bazen namaz kılarım bazen uyurum, kadınlarla da evlenirim. Sünnetimden yüz çeviren benden değildir."

Buhârî ve Müslim bunu "Sahîhayn"da benzer manada tahriç etmiştir.

Bütün bu hadisler onun kendisinin bağışlanmış olmasına güvenerek az amel yaptığını savunanlara birer reddiyedir. Çünkü o şükrünü yerine getirmek için bütün gayretini ortaya koyuyordu. Ona bu sebepten dolayı sitem edildiği ve kendisine bağışlanmış olduğu zikredildiği zaman o bunu şükrünü yerine getirmek için yaptığını söylüyordu. Nitekim "Sahîhayn"da el-Muğîre'den rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ayakları çatlayıncaya kadar kıyamda dururdu. Kendisine "Geçmiş ve gelecek günahların bağışlandığı hâlde bunu mu yapıyorsun?" denildiği zaman da "Şükreden bir kul olmayayım mı?" derdi.

Yine o ara vermeden (birkaç gün ard arda) oruç tutuyor, diğer taraftan insanları bundan sakındırıyor ve "Ben sizin gibi değilim, ben gündüzü Rabbim'in katında O beni yedirir ve içirir hâlde geçiririm" diyordu. Dolayısıyla onun kendisinin bağışlanmış olmasına güvenerek

az amel yaptığı iddiası fâhiş bir hatadır. Çünkü bu iddia onun yolunun en mükemmel ve en fazîletli yol olmamasını gerektirmektedir. Bu da büyük bir yanılgıdır. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bu yüzden hutbelerinde "En hayırlı yol Muhammed'in yoludur" derdi. Bu hata ayrıca Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in amel hususundaki yolunu takip etmenin en fazîletli şey olmamasını, en fazîletlisinin onun amel hususundaki yolunun ilerisine gitmek olmasını gerektirmektedir. Bu gerçekten büyük bir hatadır. Zira Allah Teâlâ ona uymayı emretmiş ve buna teşvik etmiştir. O şöyle buyurmuştur:

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın." (Âli İmrân, 31)

O bu zannın kendi yoluna ve kendisine tabi olmaya karşı gelme manası barındırmasından dolayı öfkeleniyordu.

İmam Ahmed'in bir rivâyetine göre Rasulullah "Vallahi ben Allah'ı en iyi bileniniz ve kalbi O'ndan en çok korkanınızım" buyurmuştur.

Buhârî'nin bu bapta tahriç etmiş olduğu rivâyetteki *"İnne etkâkum ve a'lemekum billâhi ene/Sizin Allah'tan en çok korkanınız ve O'nu en iyi bileniniz benim"* buyruğunda zamir muttasıl/bitişik olarak kullanılabilecekken munfasıl/ayrı olarak kullanılmıştır. Bu nahivcilerin çoğunluğuna göre zaruret olması durumu hâricinde câiz değildir. Şâirin "Daminet iyyâhumu'l ardu fî dehri'd dehârîrî" sözünde olduğu gibi… (Burada zamirin muttasıl olarak kullanılması ve "daminethumu'l ardu" denmesi mümkün idi.)

Bu ancak zamîrin âmilinden önce zikredilmesi durumunda olduğu gibi muttasıl zamirin getirilmesinin

mümkün olduğu durumlarda ihtiyârî (tercihe bağlı) olarak câizdir. *"İyyâke na'budu"* kullanımı buna örnektir. Zira söze muttasıl zamirle başlanmaz. Ya da bu "illâ iyyâhu" gibi yerlerde vâki olur. Şâirin "ellâ nucâvize illâke" sözü ise şâzdır.

"İnnemâ yudâfi'u an ahsâbihim ene ev mislî (Onların onurunu ancak ben savunurum ya da benim gibiler savunur)" sözüne gelince bu onlar (yani nahivciler) tarafından bu sözde istisna manası olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Yani "Mâ yudâfi'u an ahsâbihim illâ ene (Onların onurunu benden başkası savunamaz)" denmiş gibi olmaktadır. Fakat bu hadiste vâki olan şu kullanım bunun zaruret olmasa bile câiz olduğunu göstermektedir. Buna göre "İnnemâ yudâfi'u an ahsâbihim ene" sözü tevile ihtiyaç bırakmadan onun şâhidi olmaktadır. Allah en iyi bilendir.

FASIL

KÜFRE DÖNMEKTEN ATEŞE ATILMAKTAN ÇEKİNDİĞİ GİBİ ÇEKİNEN KİMSE(NİN YAPTIĞI) İMANDANDIR

٢١–تقدم: عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم): «**ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجدَ حَلَاوَةَ الإِيمَانِ**»

21- Enes'in Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den "Üç şey vardır ki bunlar kimde bulunursa imanın tadını alır…" buyurduğunu rivâyet ettiği daha önce geçmişti.

Yine daha önce geçtiği üzere Ebû Kılâbe Katâde'nin rivâyetinden farklı olarak Enes'ten "Allah kendisini ondan kurtardıktan sonra küfre dönmekten… çekinen kimse(nin yaptığı)" lafzını zikretmiştir.

"Allah kendisini ondan kurtardıktan sonra…" buyruğu küfrün kişide daha önce bulunmasını gerektirmemektedir. Zira Allah, kalbine İslâm'ı soktuğu her kimseyi küfürden kurtarmıştır. İsterse kişi daha önce küfür içerisinde bulunmamış olsun. Bu tıpkı Şuayb *(aleyhisselam)*'ın *"Eğer Allah bizi ondan kurtardıktan sonra sizin dininize dönersek gerçekten Allah'a iftirada bulunmuş oluruz" (A'râf, 89)* demesine benzemektedir. Yine bu baptan olmak üzere Allah Teâlâ *"Bir ateş çukurunun kıyısındaydınız da sizi oradan kurtardı" (Âli İmrân, 103)* buyurmuştur. Yine O *"Allah iman edenlerin velîsidir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır" (Bakara, 257)* buyurmuştur.

Burada kastedilen O'nun onları şirkten kurtarıp iman dâiresi içerisine sokmasıdır. Hâlbuki onların birçoğu şirke hiç girmemiş kimselerdi.

FASIL

İMAN EHLİNİN AMELLER YÖNÜNDEN BİRBİRLERİNDEN FARKLI DERECELERDE BULUNMASI BÂBI

Buhârî ve Müslim şu hadisi tahriç etmiştir:

٢٢– من حديث: عَمْرو بْنِ يَحْيى المازِنِيِّ، عَنْ أبِيهِ، عَنْ أبِي سَعِيد، عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) قَال :

«يَدخُلُ أهلُ الجَنَّةِ الجَنَّةَ، وَأهلُ النَّارِ النَّارَ، ثُمَّ يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: أخْرِجُوا مَن كَانَ فِي قَلبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَردَلٍ مِنْ إيمَانٍ، فَيُخْرَجُونَ مِنْهَا قَدِ اسْوَدُّوا، فَيُلقَوْنَ فِي نَهَرِ الْحَيَا–أو الحَيَاة: شَكَّ مَالِكٌ–، فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الحِبَّةُ فِي حَمِيلِ السَّيلِ، أَلَمْ تَرَ أنَّهَا تَخْرُجُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً»

قَال البُخَارِيُّ: وَ قَال وُهَيبٌ: حَدَّثَنَا عَمْرو: (الحَيَاةِ). وَ قَالَ: (خَرْدَلٍ مِنْ خَيرٍ)

22- Amr b. Yahyâ el-Mâzinî'nin babasından, onun Ebû Saîd'den, onun da Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre o şöyle buyurmuştur:

"Cennet ehli cennete, cehennem ehli de cehenneme girer. Sonra Allah azze ve celle 'Kalbinde hardal tanesi ağırlığınca iman bulunan kim varsa çıkarın!' buyurur. Bunun üzerine simsiyah olmuş hâlde çıkarlar. Hayâ ya da hayât nehrine atılırlar. -Mâlik burada şüphe etti- Bunun üzerine selin taşıdıkları

arasındaki hıbbenin bittiği gibi biterler. Onun nasıl sarı ve kıvrılmış olarak çıktığını görmedin mi?"

Buhârî dedi ki: Vuheyb dedi ki: Amr bize "hayât" diye tahdis etti. Ayrıca "hardal tanesi ağırlığınca hayır" dedi.

Doğru rivâyetin kasr ile "hayâ" olduğu da söylenmiştir. Hayâ yağmur demektir. Bunu el-Hattâbî ve başkaları söylemiştir.

Bu hadis kalplerdeki imanın farklı derecelerde bulunacağına dair açık bir nastır. Eğer imanla sırf tasdîk kastediliyorsa bunun farklı derecelerde bulunup bulunmayacağı hususunda ihtilâf vardır. Bu ihtilâftan daha önce söz edilmişti. Yok, imanla kastedilen kalpte bulunan haşyet, ümit, sevgi ve tevekkül gibi imanî ameller ise bu tartışmasız olarak farklı derecelerde bulunur.

Buhârî bu hadisin yer aldığı bâbı "İman Ehlinin Ameller Yönünden Farklı Derecelerde Bulunması" diye başlıklandırmıştır. Onun maksadının marifetin kalbin fiili olduğu hususunda bir bap açmasına uygun olarak kalpte bulunan ameller olması da, uzuvların amellerinin kalplerdeki imanın derecelerine göre farklı derecelerde bulunması olması da mümkündür. Zira bu ikisi birbirini gerektirir.

Buhârî Vehb'in bu hadis hususunda Mâlik'e muhâlefet ettiğini ve *"tane ağırlığınca hayır"* dediğini söz konusu etmiştir. Yine bu bapta Enes'ten de Ebû Saîd hadisinin benzeri rivâyet edilmiştir. Onun lafzında da Ebû Saîd hadisindeki ihtilâf gibi ihtilâf vardır. Buhârî bunu başka bir yerde "Kim 'Lâ ilâhe illallâh' der…" ziyâdesiyle tahriç etmiştir.

Bu delil getirilerek (amelî) imanın kelîme-i tevhîd'in manasından ve kalbî imandan yani tasdikten üstte olacağı savunulmaktadır. Borçlular ve alacaklılar yaptıkları zulümlere karşılık olarak (kalpteki) imanı alıp veremezler. Aksine iman sahibinde kalır. Zira borçlular ve alacaklılar bunu alıp verecek olsalar tevhid ehlinin bir kısmı (cehennemde) ebedî kalır ve hem kalbindeki tasdik hem de diliyle söylediği şehâdet kendisinden çekilip alınır. Hâlbuki günahkâr muvahhidler cehennemden bu iki şey sebebiyle çıkacaklardır. Bu da gösterir ki bu ikisi onlardan cehenneme giren her bir kimsede kalacaktır. Borçlular ve alacaklılar ise uzuvların amelî imanını alıp vereceklerdir. İbn Uyeyne ve başkaları "Uzuvların amellerinden sadece orucu borçlular ve alacaklılar alıp veremez" demiştir.

Kesralı şekilde hıbbe bitkilerin ve otların kökleridir. Hıbbenin yağmur ile birlikte gökten indiği de söylenmiştir. Ka'b ve başkaları böyle söylemiştir. İbn Ebi'd Dünya "el-Matar" isimli kitabında bunu ve bedevîlerden diğer bazı eserleri zikretmiştir.

Hamîlu's seyl selin taşıdıklarıdır. Zira sel kendisinden otun biteceği çer-çöpü ve benzeri şeyleri taşır. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* cehennemden çıkanların hayâ ya da hayât nehrine atıldıkları zaman bitmelerini bu hıbbenin bitmesine iki yönden benzetmiştir: İlk olarak hızlı bitmesi yönünden… İkinci olarak da hıbbenin önce sarı ve kıvrılmış olarak bitmesi, sonra belini doğrultup güzelleşmesi yönünden… Aynı şekilde cehennemden çıkanlar da bu suda ilk önce zayıf olarak biterler. Sonra kuvvetlenirler, iyice yetişirler ve yapıları sağlam olur.

Allah Teâlâ âdemoğullarının bedenlerinin bitişini yeryüzündeki bitkilerin bitişine benzetmiştir. O *"Allah sizi yerden bitki gibi bitirdi" (Nûh, 17)* buyurmuştur. Âdemoğullarının hayatı sudandır. İlk büyüdükleri yer annelerinin karnıdır. Oraya da bel ile kaburga kemikleri arasından çıkan fışkırmış bir su olarak varırlar. İkinci olarak da kabirlerinde Arş'ın altından inen su ile yetişirler. Orada baklanın bittiği gibi biterler. Sonunda bedenleri tam hâle gelir. Yine cehenneme girip oradan çıkanlar hayâ ya da hayât suyuyla biterler.

"Sahîh-i Müslim"de Ebû Saîd kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Cehennem ehli olan cehennem ehline gelince onlar orada ne ölürler ne de yaşarlar. Fakat günahlarından -ya da hatalarından dedi- dolayı kendilerine ateşin dokunduğu bazı insanlar vardır ki Allah onları tek bir defa öldürür. Küle döndükleri zaman şefaate izin verilir. Bunun üzerine yığınlar hâlinde getirilirler ve cennetin nehirlerine atılırlar. Sonra 'Ey cennet ehli, onların üzerine akıtın' denir. Bunun üzerine selin taşıdıkları içindeki hıbbenin bittiği gibi biterler."

Bundan anlaşılan onların ruhları bedenlerinden ayrıldığı zaman ölecekleri ve ruhları bedenlerine döndüğü zaman dirilecekleridir. Bu ölümün boğazlanmasından önce olacaktır.

Bezzâr'ın "Müsned"inde Ebû Hureyre kanalıyla tahriç ettiği hadis de bunu desteklemektedir. Bu hadiste Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şöyle buyurmuştur: "Cennet ehli arasında derecesi en düşük ya da payı en az olan kimseler Allah'ın kendilerini cehennemden çıkaracağı bir topluluktur. Rab azze ve celle onları Allah'a hiçbir

şeyi ortak koşmadıklarından dolayı kurtarır da geniş bir alana atılırlar. Sonra baklanın bittiği gibi biterler. Ruhlar bedenlerine girdiği zaman 'Rabbimiz, bizi cehennemden çıkarttığın ve ruhları bedenlerimize döndürdüğün gibi yüzlerimizi de cehennemden çevir' derler. Bunun üzerine yüzleri cehennemden çevrilir."

Sonra Buhârî şu hadisi tahriç etmiştir:

٢٣- حديث: أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ (ﷺ) قَالَ :« **بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ، رَأَيتُ النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ، وَ عَلَيهِم قُمُصٌ، فَمِنْهَا مَا يَبلُغُ الثُّدِيَّ، وَ مِنْهَا مَا يَبلُغُ دُونَ ذَلِكَ، و عُرِضَ عَلَيَّ عُمَرُ بْنُ الخَطَّابِ، وَ عَلَيهِ قَمِيصٌ يَجُرُّهُ**»

قَالُوا: فَمَا أَوَّلتَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: «**الدِّينُ**»

23- Ebû Saîd'in Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre o şöyle buyurmuştur: **"Uyuduğum esnada insanları gördüm. Üzerlerinde gömlekler olduğu hâlde bana gösteriliyorlardı. Gömleklerden memeye ulaşan da vardı, bunun aşağısına ulaşan da vardı. Bana Ömer b. el-Hattâb da üzerinde yerde sürüklediği bir gömlek olduğu hâlde gösterildi."**

"Bunu ne olarak yorumladın ey Allah'ın Resû-lü?" diye sordular. **"Din"** buyurdu.

Bu hadis dinin farklı derecelerde olacağını açıkça ifâde etmektedir. Buna Allah Teâlâ'nın *"Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim" (Mâide, 3)* buyruğu da delil getirilmiştir. Buhârî buna başka bir yerde işâret etmiştir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in kadınlara hitaben söylediği "Ben sizden biri gibi aklı ve dini eksik olduğu hâlde

işini sağlam yapan adamın aklını gideren kimseyi görmedim" buyruğu da buna delâlet etmektedir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in kadının dininin eksikliğini hayızlı günlerinde orucu ve namazı terk etmesiyle tefsir etmiştir. Bu da orucun ve namazın din isminin kapsamına girdiğini gösterir. Mezhebimiz mensuplarından olsun başkalarından olsun âlimlerden ve kelâmcılardan bazı tâifeler amellerin din kapsamında olduğunu açıkça ifâde etmiştir.

İslâm'ın ve imanın bir olduğunu söyleyenlerin nezdinde din bu ikisinin mürâdifidir. Bu Buhârî'nin, Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin ve hadis ehlinden başkalarının görüşüdür.

İslâm ile imanı birbirinden ayıranlar ise bu konuda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Onlardan bazıları "Din bu ikisinden daha geneldir, zira o imanı, İslâm'ı ve ihsanı içerisine alır" demiştir. Nitekim Cibrîl hadisi de buna delâlet etmektedir. Buhârî de daha sonra buna işârette bulunmuştur. Fakat o İslâm ile imanı birbirlerinden ayırmayanlardandır.

İmanın tasdik, İslâm'ın da ameller olduğunu söyleyenlerin ekserîsi ise dini İslâm görmekte ve amelleri buna dâhil etmektedir.

Amelleri din müsemmâsının dışına ancak Mürcie'nin bir kısmı çıkarmıştır.

İslâm'ın şehâdeteyn, imanın ise ameller olduğunu söyleyen ez-Zuhrî, Kadı Ebû Ya'lâ tarafından desteklenen bir rivâyete göre Ahmed gibi kimseler ise dini imanın ta kendisi görmekte, Allah Teâlâ'nın *"Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır" (Âli İmrân, 19)* buyruğunu ise "Dinin

bir kısmı İslâm'dır" diye tevil etmektedirler. Bu doğruya uzaktır.

İslâm'dan ve imandan her biri tek başına kullanıldığı zaman onun kapsamına diğerinin de gireceğini, bu ikisinin ancak birlikte zikredildikleri zaman birbirinden ayrılacağını -ki doğruya en yakın görünen görüş budur- söyleyenlere gelince onlara göre din mutlak olarak kullanıldıkları zaman hem İslâm'ın hem de imanın müsemmasıdır. İslâm ile imanın aynı yerde zikredildiği durumda ise din İslâm ismiyle sınırlanır. Çünkü İslâm teslimiyet göstermek ve boyun eğmektir. Din de aynı manaya gelir. Bir kimse diğerini kahr u galebesi altına aldığı zaman dânehû- yedînuhû denir. Bir kimse diğerine teslimiyet gösterdiği ve boyun eğdiği zaman da dâne lehû denir. Bundan dolayı Allah İslâm'ı din olarak isimlendirmiş ve *"Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır" (Âli İmrân, 19)* buyurmuştur. Yine O *"Kim İslâm'dan başka bir ararsa bu ondan kesinlikle kabul edilmez" (Âli İmrân, 85)* buyurmuştur. Yine O *"Sizin için din olarak İslâm'dan razı oldum" (Mâide, 3)* buyurmuştur.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* rüyâsındaki gömlekleri din olarak yorumlamıştır. Çünkü din, İslâm ve takva; bunların hepsi elbise oldukları söylenerek vasfedilirler. Nitekim Allah Teâlâ *"...ve takva elbisesi, bu daha hayırlıdır" (A'râf, 26)* buyurmuştur. Ebu'd Derdâ "İman insanın bazen giyip bazen çıkardığı gömlek gibidir" demiştir. Yine bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Zina eden zina ettiği zaman mümin olduğu hâlde zina etmez. İman gömleği ondan çekilip alınır."

Nâbiğa şöyle demiştir:

Allah'a hamd olsun ki getirmedi ecelimi

İslâm'ın gömleğini ben giyinmeden

Ebu'l Atâhiye de şöyle demiştir:

Kişi takvadan bir elbise giymez ise

Çıplak dolaşır elbisesi olsa bile

Dış elbiselerin bedenin süsü ve giysisi olduğu gibi bunların tamamı da bâtının yani rûhun elbisesidir, süsüdür. Nitekim Ammâr hadisinde "Allah'ım, beni iman süsüyle süsle" buyrulmuştur. Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Ey âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek ve süs olacak bir elbise indirdik. Bir de takva elbisesi ki bu daha hayırlıdır." (A'râf, 26)*

Buradan yola çıkarak Mücâhid, eş-Şa'bî, Katâde, ed-Dahhâk, en-Neha'î, ez-Zuhrî ve başkaları Allah Teâlâ'nın *"Elbiseni temizle" (Müddessir, 4)* buyruğu hakkında "Bu 'Nefsini günahlardan arındır' manasına gelmektedir" demişlerdir.

Saîd b. Cubeyr "Kalbini ve niyetini temizle" demiştir. "Amellerini düzelt" diyen kimsenin sözü de buna yakındır. Bu Mücâhid'den, Ebû Ravk'tan ve ed-Dahhâk'tan rivâyet edilmiştir. Hasen'den ve el-Kurazî'den de "Ahlâkını güzelleştir" dedikleri rivâyet edilmiştir.

Görüldüğü gibi Allah amelleri elbiseyle ifâde etmiştir. Ameller de din, takva, iman ve İslâm'dır. Elbisenin temizlenmesi ise amellerin düzeltilmesi ve kendisini bozan hususlardan arındırılmasıdır. Nefis, kalp ve niyet böyle temizlenir. Güzel ahlâk da böyle açığa çıkar. Çünkü din âdete ve ahlâka dönüşen taatler bütünüdür. Nitekim Allah Teâlâ *"Şüphesiz sen büyük bir ahlâk üzeresin" (Kalem, 4)* buyurmuş, İbn Abbâs bunu din olarak tefsir etmiştir.

FASIL

HAYÂ İMANDANDIR BÂBI

Buhârî ve Müslim şu hadisi tahriç etmiştir:

٢٤- من حديث: ابنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ (ﷺ) مَرَّ عَلَى رَجُلٍ، وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ، فَقَال: «**دَعْهُ، فَإِنَّ الحَيَاءَ مِنَ الإِيمَانِ**»

24- İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bir adamın yanından geçmekteydi. Adam kardeşine hayâ hususunda öğüt veriyordu. Rasulullah **"Onu bırak, hayâ imandandır"** buyurdu.

Bu mana Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den birçok vecihle rivâyet edilmiştir. Ebû Hureyre'nin "Hayâ da imandan bir şûbedir" hadisi de daha önce geçmişti.

Hayâ iki kısımdır: *Birincisi* insanın içine yerleştirilmiş olan hayâdır. Bu, Allah'ın kula bahşetmiş olduğu bir ahlâktır. O kulu bu ahlak üzere yaratmıştır. Bu ahlak onu çirkinliklerden ve rezilliklerden uzak tutar, güzel işleri yapmaya teşvik eder. Bu Allah'ın kula bahşettiği en değerli bağışlardan biridir. Hayâ imanın meydana getirdiği etkiyi meydana getirmesi yönüyle imandandır. Zira ikisi de güzeli yapmaya sevk eder ve çirkinlikten uzak tutar. Belki hayâ eden kimse iman derecesine yükselir. Evet, hayâ imana vesîledir. Ömer'in dediği gibi: "Hayâ eden gizlenir. Gizlenen (sakınılması gerekenlerden) sakınır. Sakınan da korunur."

Tâbiîn'den bir zat şöyle demiştir: "Kırk sene boyunca hayâ ettiğimden dolayı günahları terk ettim. Sonra verayı elde ettim."

İbn Sem'ûn şöyle demiştir: "Masiyetleri alçaklık gördüm de şahsiyetime halel gelir endişesiyle onları terk ettim. Böylece onları işlemek din yönünden de imkânsız hâle geldi."

Hayânın ikinci nev'i ise kazanılmış hayâdır. Bu kulun kıyâmet günü Rabbinin huzûrunda durmaktan hayâ etmesi gibi iman makamında bir hayâ da olabilir, kulun Allah'ın kendisine muttalî olmasından ve kendisine yakınlığından hayâ etmesi gibi ihsân makamında bir hayâ da olabilir. Bu iman hasletlerinin en yücelerindendir.

Mürsel bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Allah'tan aşîretin içerisinden yanından ayrılmayan iki sâlih kimseden utandığın gibi utan." Bu mevsûl olarak da rivâyet edilmiştir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e yalnızken avreti açmak sorulmuş, o da "Allah kendisinden utanılmaya daha lâyıktır" diye cevap vermiştir.

İbn Mes'ûd'un merfû bir hadisinde şöyle buyrulmuştur: "Allah'tan hayâ etmek; başa ve barındırdıklarına, karna ve içinde bulundurduklarına dikkat etmen, ölümü ve çürümeyi hatırlamandır. Âhireti isteyen kimse dünyanın zînetini terk eder. Bunu yapan Allah'tan hakkıyla hayâ etmiş olur." Bunu Tirmizî ve başkaları tahriç etmiştir.

Buhârî de "Tefsîr"inde İbn Abbâs'tan Allah Teâlâ'nın *"Dikkat edin, onlar O'ndan gizlenmek için göğüslerini çevirirler" (Hûd, 5)* buyruğu hakkında bu âyetin kadınlarıyla cima eden, yalnız kalan ve bundan dolayı Allah'tan hayâ eden bir topluluk hakkında nâzil olduğunu rivâyet etmiştir.

Sıddık şöyle derdi: "Allah'tan hayâ edin! Ben helâya gittiğim zaman Rabbim *(azze ve celle)*'den hayâ ettiğimden dolayı yüzümü elbisemle kapatıyorum."

Ebû Mûsâ kapkaranlık bir odada yıkandığında bile Allah *(azze ve celle)*'den hayâ ettiğinden dolayı belini doğrultamıyordu. Seleften bir zât şöyle demiştir: "O'nun senin üzerindeki kudretine göre Allah'tan kork. O'nun sana olan yakınlığına göre Allah'tan hayâ et!"

Nimetler üzerinde düşünmek de Allah'tan hayâ etmenin vesîlesi olabilir. Kul Allah'a isyan etmek için O'nun nimetinden yardım alması hususunda Allah'tan hayâ eder. Bütün bunlar iman hasletlerinin en yücelerindendir.

FASIL

İMANIN AMEL OLDUĞUNU SÖYLEYENLER BÂBI

Buhârî dedi ki: **Nitekim Allah Teâlâ buyurdu ki:**

{وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ} (زخرف:٧٢)

"İşte yapmakta olduklarınıza karşılık size bırakılan cennet!" (Zuhruf, 72)

İlim ehlinden birçok kimse de Allah *(azze ve celle)*'nin *"Rabbine and olsun ki onların hepsini yapmakta olduklarından sorguya çekeceğiz" (Hicr, 92)* buyruğu hakkında "Lâ ilâhe illallâh sözünden" demiştir. Yine Allah Teâlâ buyurdu ki:

{لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلْ الْعَامِلُونَ} (الصافات:٦١)

"Çalışanlar bunun için çalışsınlar" (Sâffât, 61)

Buhârî sonra şu hadisi tahriç etmiştir:

٢٦- حديث: أَبِي هُرَيرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ (صلى الله عليه وسلم) سُئِلَ: أَيُّ العَمَلِ أَفضَلُ؟ قَالَ: (**إِيمَانٌ بِاللهِ وَ رَسُولِه**). قِيلَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: (**الجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللهِ**). قِيلَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ:(**حَجٌّ مَبرُورٌ**).

26- Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e "Hangi amel daha fazîletlidir?" diye soruldu. O da ***"Allah'a ve Resûlü'ne iman"*** buyurdu. "Sonra hangisi?" denildi. ***"Allah yolunda cihâd"*** buyurdu. "Sonra hangisi?" diye soruldu. ***"Kabûl edilmiş hac"*** buyurdu.

Buhârî'nin bu bâbı açmaktaki maksadı "İmanda amel namına hiçbir şey yoktur" diyen kimselerin sözünün aksine imanın tamamının amel olduğunu ifâde etmektir. Zira imanın aslı kalp ile tasdiktir. Buhârî'nin kalbin tasdîkinin kalbin bir kesbi ve ameli olduğuna, bu tasdîki de dilin sözünün takip ettiğine dâir açıklamaları daha önce geçmişti.

Buhârî'nin burada anlatmak istediği şey (amelin iman olarak isimlendirildiği gibi) imanın da amel olarak isimlendirilebileceğidir. Uzuvların amellerine gelince bunların amel isminin kapsamına girdiği hususunda bir şüphe yoktur. Bu konuda açıklama yapmaya da gerek yoktur. Çünkü bu hususta farklı bir görüşe sahip herhangi bir kimse bulunmamaktadır. Böylece imanın tamamı Buhârî'nin açıkladığı üzere amel olmaktadır.

Yine bu bâb ile amaçlanan, dilin sözünün dilin ameli olduğunu açıklamaktır. Buhârî buna delil olarak Allah Teâlâ'nın *"İşte yapmakta olduklarınıza karşılık size bırakılan cennet!" (Zuhruf, 72)* buyruğunu ve *"Çalışanlar bunun için çalışsınlar" (Sâffât, 61)* buyruğunu zikretmiştir.

Bilindiği üzere kişi cennete girmeye diliyle şehâdetinin yanında kalbinin tasdîkiyle hak kazanır. Cehennem ehlinden cehennemden çıkacak kimseler de bu ikisiyle oradan çıkıp cennete girerler. Nitekim bundan daha önce söz edilmişti.

"Müsned"de Muâz b. Cebel'den merfû olarak şu rivâyet edilmiştir: "Cennetin anahtarı 'Lâ ilâhe illallâh'tır"

Yine Buhârî birçok ilim ehlinden Allah Teâlâ'nın *"Rabbine and olsun ki onları yapmakta olduklarından sorguya çekeceğiz" (Hicr, 92)* buyruğu hakkında "Lâ ilâhe illallâh sözünden" dediklerini aktarmıştır. Görüldüğü üzere onlar ameli kelîme-i tevhîd ile tefsîr etmişlerdir.

İbn Ömer ve Mücâhid de bu tefsirin kendisinden rivâyet edildiği kimseler arasındadır. Yine bunu Leys b. Ebî Suleym, Beşîr b. Nehîk kanalıyla Enes'ten mevkûf olarak rivâyet etmiştir. Bu Enes'ten merfû olarak da rivâyet edilmiştir. Bunu Tirmizî tahriç etmiş ve garîb olduğunu söylemiştir. Dârakutnî "Leys kuvvetli değildir, hadisin merfû hâli de sahih değildir" demiştir.

Mezhebimiz mensuplarından olsun başkalarından olsun Ebû Abdullah b. Batta gibi bazı âlimler bu hususta muhâlefet etmiş ve bu âyetlerdeki ameli uzuvların amelleri olarak yorumlamışlardır. Bu âyeti de amellerin iman kapsamında olduğuna delil getirmişlerdir.

Ebû Hureyre hadisine gelince bu hadis Allah'a ve Resûlü'ne iman etmenin bir amel olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bunun amellerin en fazîletlisi olduğunu söylemiştir. Allah'a ve Resûlü'ne iman ile kastedilen büyük ihtimâlle Allah'ı ve Resûlü'nü tasdik etmekle birlikte şehâdeteyni telaffuz etmektir. Bundan dolayı bir hadiste "İslâm beş (esas)

üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resûlü olduğuna şehâdet etmek…" buyrulmuş, başka bir rivâyette şehâdeteynin yerine "Allah'a ve Resûlü'ne iman etmek" söz konusu edilmiştir. Bu da iki lafızla kastedilenin bir olduğuna delâlet etmektedir. Bundan dolayı Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Ebû Hureyre hadisinde bu imanın yanına cihadı, sonra da haccı eklemiştir. Bu ikisi de mutlak iman isminin kapsamına girer şeylerdendir. Fakat Allah'a iman mutlak imandan daha özeldir. Bundan dolayı zâhir olan Allah'a ve Resûlü'ne iman ile kastedilen onları tasdîk ile birlikte şehâdeteyndir. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şehâdeteyni amel olarak isimlendirdiğine göre dil ile söylemenin amel olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mürcie'den bir tâife Ehli Hadis'e muvâfakat ederek imanın söz ve amel olduğunu söyler fakat sonra ameli söz yorumlayıp "Söz dilin amelidir" der.

İmam Ahmed bu sözü Şebâbe b. Sivâr'dan aktarmış, bu söz hususunda ona karşı çıkmış ve şöyle demiştir: "Bu sözlerin en çirkinidir! Herhangi birinin bunu söylediğini işitmedim. Kulağıma böyle bir şey de gelmedi." O burada bu sözün daha önce seleften daha önce kimsenin söylemediği bir bidat olduğunu ifâde etmek istemektedir.

Onun muradının Ehli Sünnet'in "İman söz ve ameldir" görüşünün bu şekilde tefsir edilmesini reddetmek olması da mümkündür. Zira bu bir bidattir. Bunda bir anlamsızlık ve gereksiz tekrar söz konusudur. Çünkü buna göre amel sözün ta kendisi olmaktadır. (İman amel ve ameldir denmiş gibi olmaktadır.) Değilse Ah-

med'in muradı sözün amel olarak isimlendirilmesini reddetmek değildir.

Bununla birlikte ondan sözlerin ameller isminin kapsamına dâhil oluşunu reddettiğine delâlet eden bazı rivâyetler de gelmiştir. Örneğin o Ebû Tâlib'den gelen bir rivâyette karısına bir talak veren ama üç talaka niyet etmiş olan kimse hakkında -ki bazıları "Ameller niyetlere göredir" buyruğunu delil getirerek bu kimse için niyetinin geçerli olduğunu söylemiştir- şöyle demiştir: "Bu (söz) amele benzemez. Bu Mürcie'nin söylediğinin aynısıdır. Onlar 'Söz ameldir' derler. Kişi hakkında niyetine göre hüküm verilmez. Niyet amelden de değildir."

Bu sözün her hâlde amel olarak isimlendirilmesini ve sözün "Ameller niyetlere göredir" buyruğunun kapsamına girişini red hususunda açık bir ifâdedir. Bunu Ebû Bekr Abdulazîz b. Ca'fer de "es-Sünne" kitabında zikretmiştir.

Fakat bunu mutlak olarak söylemek doğru değildir. Zira talak kinâyelerinin (talak için söylenen üstü kapalı ifâdelerin) tamamı sözdür ve bunlar hususunda niyete itibar edilir. Yine yeminler ve adaklar da sözlerden oluşmaktadır ve bunlar hususunda da niyete itibar edilir. Kezâ alışveriş akdi, nikâh akdi ve başka akitler sözlerden ibârettir ve Ahmed'e göre bunlara niyet tesir eder. Tıpkı niyetin hülle nikâhının bâtıllığına ve ribânın helâlleştirilmeye çalışıldığı akitlerin bâtıllığına tesir ettiği gibi…

Ahmed câriyesini azat eden ve onu azat etmeyi onun mehri kılan kimsenin niyetine bakılacağını açıkça ifâde etmiştir. Yani kişi söylediği sözle onunla evlen-

meyi ve onu azat etmeyi istemişse bununla hem nikah hem de azatlık gerçekleşir.

Aynı şekilde birkaç manaya gelmesi muhtemel olan küfür lafızları da niyete göre küfür olur.

Bütün bunlar sözlerin de ameller kapsamına girdiğini ve sözler hususunda niyetlere itibar edileceğini göstermektedir. Yukarıda söz konusu edilen talak meselesi hakkında ise Ahmed'den gelen iki rivâyet vardır.

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm "et-Talâk" kitabında sözün amele dâhil olduğunu, sözlerin Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Ameller niyetlere göredir" buyruğunun kapsamı içerisinde olduğunu söylemiştir. Ebû Ubeyd Arap Dili alanında hiçbir âlimin câhili olamayacağı bir konumdadır.

İnsanlar ihtilâf etmiştir: Kişi hiçbir amel yapmayacağına ya da hiçbir fiil işlemeyeceğine dâir yemin etse, sonra bir söz söylese yeminini bozmuş olur mu, olmaz mı? Yahut bir fiil işleyeceğine ya da bir amel yapacağına dâir yemin etse söylediği söz ile yemininin gereğini yerine getirmiş olur mu, olmaz mı?

Kadı Ebû Ya'lâ fukahânın bu konudaki ihtilâfını nakletmiş, yine o "el-Eymân/Yeminler" isimli kitabında kişinin bu şekilde yeminini bozmuş ya da yeminin gereğini yerine getirmiş olmayacağını söylemiştir. O bu hükme yukarıda zikri geçen Ebû Tâlib'in Ahmed'den rivâyetine dayanarak vermiştir. Yine buna delil olarak yeminler hususunda örfe müracaat edileceğini söz konusu etmiştir. Söz ise örfte amel olarak isimlendirilmez. Bundan dolayı sıklıkla söz amele atfedilir. Bu da söz ve amelin hem örfen hem de kullanım açısından birbirinden farklı olduğunu gösterir.

Bazı insanlar da "Söz fiil müsemmâsının kapsamına girer ama amel müsemmâsının kapsamına girmez" demiştir. Bunu İbnu'l Haşşâb en-Nahvî ve başkaları zikretmiştir.

Söz Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın şu buyruğunda fiil olarak isimlendirilmiştir:

"İşte Biz böylece her nebîye insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Onların bir kısmı diğerlerini aldatmak için onlara yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi bunu yapmazlardı..." (En'âm, 112)

FASIL

Buhârî dedi ki:

İslâm hakîkî manada kullanılmayıp teslim olma ya da öldürülmekten korkma manasında kullanıldığı zaman Allah *(azze ve celle)*'nin şu buyruğundaki gibidir:

{قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا} (الحجرات:١٤)

"Bedevîler iman ettik dediler. De ki: İman etmediniz. Fakat islâm olduk deyin..." (Hucurât, 14)

Hakîkî manasında kullanıldığı zaman ise O'nun şu buyrukları üzeredir:

{إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللّهِ الإِسْلاَمُ } (آل عمران :١٩)

"Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır." (Âli İmrân, 19)

{وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الإِسْلاَمِ دِيناً فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ } (آل عمران :٨٥)

"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa ondan kesinlikle kabûl edilmez." (Âli İmrân, 75)

Bu söz şu manaya gelmektedir: İslâm iki manada kullanılır:

Birincisi: Hakîkî İslâm manasında… Bu Allah'ın kendisi hakkında *"Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır"* ve *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa ondan kesinlikle kabul edilmez"* buyurduğu İslâm dinidir.

İkincisi: İçteki İslâm'ın yokluğuyla beraber zâhirî teslimiyet manasında… Bu tıpkı münâfıkların teslimiyeti gibi korkudan kaynaklanır. Buhârî bu manadaki islâma delil olarak Allah Teâlâ'nın şu buyruğunu zikretmiştir: *"Bedevîler iman ettik dediler. De ki: İman etmediniz. Fakat islâm olduk deyin. İman henüz kalplerinize girmedi."* Böylece o islâmı korku sebebiyle korunmak için teslimiyet gösterme manasına yormuştur.

Bu seleften aralarında Mücâhid'in, İbn Zeyd'in, Mukâtil b. Hayyân'ın ve başkalarının bulunduğu bir topluluk tarafından rivâyet edilmiştir. Muhammed b. Nasr el-Mervezî de tıpkı Buhârî gibi bunu tercih etmiştir. Çünkü ikisi de İslâm ile imanı birbirinden ayırmamaktadır. Onlara göre biri ortadan kalktığı zaman diğeri de kalkar.

Bu aynı zamanda İbn Abdulberr'in tercihidir. İbn Abdulberr bunu Mâlik'in ashâbından olsun Şâfiî'nin ashâbından olsun Dâvûd'un ashâbından olsun Ehli Sünnet'in çoğunluğundan nakletmiştir.

İslâm ile imanı birbirinden ayıranlar ise bu âyeti delil getirerek bu ikisinin birbirinden farklı olduğunu söylemektedirler. Onlar şöyle demektedir: "İmanın on-

lardan nefyedilmesi İslâm'ın da nefyedilmesi gerektirmez. Nitekim Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* zina edenden, hırsızlık yapandan ve içki içenden imanı nefyetmiştir. Buna rağmen İslâm onlardan nefyedilmemiştir.

Ayet hakkında bu mana İbn Abbâs'tan, Katâde'den ve en-Nehaî'den rivâyet edilmiştir. İbn Zeyd'den de bu mana rivâyet edilmiştir. Bu aynı zamanda ez-Zuhrî'nin Hammâd b. Zeyd'in ve Ahmed'in görüşüdür. İbn Cerîr ve başkaları da bu görüşü tercih etmiştir. Bu kimseler bununla İslâm'ın imandan ayrı olduğunu delillendirmişlerdir.

İbn Ebî Hâtim'in tahriç ettiğine göre Katâde bu âyet hakkında şöyle demiştir: "İslâm olduk deyin. Bu Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdettir. Bu Allah'ın dinidir. İslâm bir derecedir. İman ise kalpteki tasdiktir. Hicret imanda bir derecedir. Cihad hicrette bir derecedir. Allah yolunda öldürülmek de bir derecedir."

Görüldüğü gibi Katâde İslâm'ı dinin aslı olan bir söz saymıştır. Ona göre iman ise kalplerde bulunan gaybı tasdiktir. Âyette sözü geçen kimseler ise imanı kalplerinde hakîkate dökememişlerdir. Onların kalbine ancak müslümanlıklarını sahih kılacak derecede zayıf bir tasdik girmiştir. Allah Teâlâ'nın *"Eğer Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederseniz O sizin amellerinizden hiçbir şeyi eksiltmez" (Hucurât, 14)* buyruğu da buna delâlet etmektedir.

İslâm ile imanı birbirinden ayıran kimseler bu ikisinin hangi şekilde birbirinden ayrıldığı hususunda ihtilâf etmiştir. Bir tâife "İslâm şehâdeteyni söylemek, iman ise amel etmektir" demiştir. Bu ez-Zuhrî'den ve İbn Ebî Zi'b'den rivâyet edilmiştir. Bu aynı zamanda Ahmed'den gelen bir rivâyettir. Onun mezhebinin men-

suplarından Kadı Ebû Ya'lâ'nın ve başkalarının tercih ettiği görüş de budur.

İbn Zeyd'in bu âyet hakkındaki tefsiri de bu görüşe yakındır: "Onlar imanlarını amelleriyle tasdik etmediler. Bunun üzerine Allah *'İman etmediniz fakat islâm olduk deyin'* buyurarak onları reddetti. İslâm'ın ikrar, imanın ise tasdik olduğunu söyledi." Bu aynı zamanda Ebû Hayseme'nin ve hadis ehlinden başkalarının görüşüdür.

Mezhebimiz mensuplarından İbn Hâmid Ahmed'den rivâyet edilen bu sözü zayıflamış ve şunları söylemiştir: "Doğru olan onun mezhebinin İslâm'ın söz ve amel olduğu olmasıdır. Bu ondan gelen tek rivâyettir. Fakat o amellerin tamamını imana dâhil ettiği gibi İslâm'a dâhil etmiyordu." İbn Hâmid daha sonra İmam Ahmed'den rivâyet edilen onun namazı terk edeni tekfir etmediği yönündeki ifâdeleri söz konusu etmiş ve şunları eklemiştir: "Şu hâlde namaz İslâm'ın hasletlerinden değil, imanın hasletlerindendir. Aynı şekilde büyük günahlardan kaçınmak İslâm'ın şartlarından değil imanın şartlarındandır."

O bunları söylemiştir. Fakat mezhebimiz mensuplarının büyük kısmı Ahmed'in ağır basan görüşünün namazı terk eden kimsenin tekfiri olduğu görüşündedir. Eğer ona göre namaz İslâm'dan olmasaydı namazı terk eden kimse onun nezdinde kâfir olmazdı.

Amellerin İslâm'a dâhil olduğuna delâlet eden naslar gerçekten çoktur.

Başka bir tâife ise İslâm'ın daha genel, imanın ise daha özel olduğu görüşünü tercih etmiştir. Bunlara göre büyük günah işleyen kimse daha özel olan iman

dâiresinin dışına çıkıp daha genel olan İslâm dâiresinin kapsamına girer. Bu Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî'den rivâyet edilmiştir fakat İbn Nasr el-Mervezî bunu râvîsi yani Fudayl b. Yesâr sebebiyle zayıflamış ve onun hakkında olumsuz ifâdeler kullanmıştır. Hammâd b. Zeyd'den de bunun benzeri rivâyet edilmiştir.

Bu aynı zamanda Ahmed'den de bir rivâyet olarak aktarılmıştır. O eş-Şâlencî rivâyetinde büyük günah işleyen kimse hakkında "İmandan çıkıp İslâm'a düşer" demiştir. Hanbel de Ahmed'den bu manada bir söz nakletmiştir.

Kâdı Ebû Ya'lâ bu rivâyeti tevil edip başka bir görüşü dile getirmiştir. Mezhebimiz mensuplarından Ebû Abdullah b. Batta'nın, İbn Hâmid'in ve başkalarının tercihi de bu doğrultudadır.

Bir başka tâife şöyle demiştir: "İslâm ile iman arasındaki fark şudur: İman tasdîktir, kalbin tasdîkidir. Bu da kalbin ilmi ve amelidir. İslâm ise boyun eğmek ve teslimiyet göstermektir. Bu da kalbin ve uzuvların amelidir."

Bu da âlimlerin birçoğunun görüşüdür. Ebu'l Fadl et-Temîmî bunu Ahmed'in mezhebinin mensuplarından nakletmiştir. Yine bu kelâmcılardan bazı tâifelerin görüşüdür. Fakat kelâmcılara göre imana dâhil değil, İslâm'a dâhildir.

Gerek mezhebimiz mensuplarından gerek başkalarından hadis ehli kimselere gelince onların nezdinde ameller imana dâhildir. Fakat onlar daha önce geçtiği üzere amellerin İslâm'a dâhil olup olmadığı hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bundan dolayı âlimlerin birçoğu şöyle demiştir: "İslâm'ın ve imanın her birinin

delâlet ettiği mana tek başına ya da diğeriyle birlikte kullanılmasına göre farklılık arz eder. İkisinden biri tek başına kullanıldığında onun kapsamına diğeri de girer. Birlikte kullanıldıklarında ise iki farklı şey olurlar."

Ebû Bekr el-İsmâîlî bunu Ehli Sünnet ve'l Cemaat'in birçoğundan nakletmiştir. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'den de bu yönde bir söz rivâyet edilmiştir. Bu bütün görüşler arasında doğruya en yakın ve naslara en uyumlu görüştür. Allah en iyi bilendir.

İslâm ile imanın birbirinden ayrı olduğu görüşü el-Hasen'den, İbn Sîrîn'den, Şerîk'ten, Abdurrahmân b. Mehdî'den, Yahyâ b. Maîn'den, Müemmel b. İhâb'dan rivâyet edilmiştir. Yine bu görüş Mâlik'ten, daha önce aktarıldığı üzere Katâde'den, Dâvûd b. Ebî Hind'den, ez-Zuhrî'den, İbn Ebî Zi'b'den, Hammâd b. Zeyd'den, Ahmed'den ve Ebû Hayseme'den de nakledilmiştir. Ebû Bekr b. es-Sem'ânî Ehli Sünnet ve'l Cemaat'in tamamından nakletmiştir.

İbn Nasr'ın ve İbn Abdulberr'in çoğunluktan ikisinin aynı şey olduğu görüşünü aktarmalarına gelince bu doğru değildir. Aksine belki "Seleften ancak ikisini birbirinden ayırdıkları rivâyet edilmiştir" denilebilir. Allah en iyi bilendir.

Buhârî bu babda bir de şu hadisi tahriç etmiştir:

٢٧–حديثَ: الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْد، عَنْ أبيهِ، أنَّ النَّبِيَّ (ﷺ) أَعْطَى رَهْطًا، وسَعْدٌ جَالِسٌ، فَتَرَكَ رَسُولُ اللهِ (ﷺ) رَجُلاً، هُوَ أعْجَبُهُم إلَيَّ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ، فَوَاللهِ، إنِّي لأَرَاهُ مُؤْمِنًا؟ فَقَال: (**أوْ مُسْلِمًا**)، فَسَكَتُّ قَلِيلًا، ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أعْلَمُ

مِنْهُ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ الله، مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ؟ فَوَاللهِ إِنِّي أَرَاهُ مُؤْمِنًا؟ قَالَ: (**أَوْ مُسْلِمًا**)، فَسَكَتُّ قَلِيلًا، ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ، فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي، وعَادَ رَسُولُ الله (ﷺ) ثُمَّ قَالَ: (**يا سَعْد، إِنِّي لأُعْطِي الرَّجُلَ، وَ غَيْرُهُ أَعْجَبُ إِلَيَّ مِنْهُ، خَشيَةَ أَنْ يَكُبَّهُ اللهُ فِي النَّارِ**)

27- ...onun ez-Zuhrî'den, onun Âmir b. Sa'd'dan, onun da babasından rivâyet ettiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Sa'd oturmaktayken bazı kimselere mal verdi. (Sa'd sonrasını şöyle anlatıyor:) Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bir adamı -onlar arasında en çok onu beğenmeme rağmen- terk etti. Dedim ki: "Ey Allah'ın Resûlü, neden falana vermiyorsun? Vallahi ben onu mümin görüyorum." Bunun üzerine o *"Ya da müslüman"* buyurdu. Az bir süre sessiz kaldım. Sonra onun hakkında bildiğim bana galebe çaldı. (Beni konuşmaya sevk etti.) "Ey Allah'ın Resûlü, neden falana vermiyorsun? Vallahi ben onu mümin görüyorum." Bunun üzerine o yine "Ya da müslüman" dedi. Yine az bir süre sessiz kaldım. Sonra onun hakkında bildiğim bana galebe çaldı. Söylediğim şeyi tekrar söyledim. Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de söylediği şeyi tekrar söyledi. Sonra buyurdu ki: "Ey Sa'd! Ben başkasını daha çok sevdiğim hâlde bir adama Allah onu yüz üstü ateşe atmasın diye mal veririm."

Buhârî bunu Şuayb tarîkiyle ez-Zuhrî'den rivâyet etmiş, sonra şöyle demiştir:

Bunu ayrıca Yûnus, Sâlih, Ma'mer ve ez-Zuhrî'nin kardeşinin oğlu ez-Zuhrî'den rivâyet etmiştir.

Bunu ayrıca İbn Ebî Zi'b de yine ez-Zuhrî'den rivâyet etmiştir. Abbâs el-Hallâl da el-Velîd b. Müslim kanalıyla İbn Vehb'den rivâyet etmiştir. Ruşdîn b. Sa'd da Yûnus- Zuhrî- İbrâhîm b. Abdurrahmân b. Avf- Babası- Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* isnâdıyla rivâyet etmiştir. Fakat (Abbâs'ın ve Ruşdîn'in) ikisi de hata etmiştir. Bunu İbn Ebî Hâtim er-Râzî babasından nakletmiştir.

Bu hadis Buhârî tarafından şu şekilde yorumlanmıştır: "Söz konusu adam münâfık idi. Resûl *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de ondan imanı nefyetti, onun hakkında hakîkî İslâm'ı değil, teslimiyeti kullandı." Bu aynı zamanda Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin görüşüdür.

Fakat bu doğruya oldukça uzaktır. Hadisin son tarafı, yani Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in *"Ben başkasını daha çok sevdiğim hâlde bir adama mal veririm"* buyruğu bunu reddetmektedir. Bu Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in onu imanına havâle ettiğine delâlet etmektedir. Tıpkı Muhâcirler'den ve Ensâr'dan esirgeyip kalpleri ısındırılacaklara verdiği gibi…

Alî b. el-Medînî "el-İlel" kitabında bunun Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in yaptığı bir şaka olduğunu söylemiştir. Zira o şaka yapıyor olsa bile ancak hakkı söyler. O böylece Sa'd'a onun mümin olmadığını, müslüman olduğunu düşündürmüştür. Hâlbuki bu ikisi aynı manaya gelmektedir. Nitekim o bir adamın kardeşi olduğunu iddia eden bir kimseye şaka yollu "Sen onun ancak babasının oğlusun ya da annesinin oğlusun" buyurmuştur. Bu ve benzeri ifâdelerde fark düşündürüldüğü hâlde mana birdir. (Alî b. el-Medînî'nin görüşü bu şekildedir."

Bu aşırı bir zorlamadır. Allah en doğrusunu bilir ya Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Sa'd'ı bir kimsenin mümin ol-

duğuna şehâdet etmekten sakındırmış gibi görünmektedir. Çünkü iman kalpte gizlidir. Kul ona muttali olamaz. Dolayısıyla imana şehâdet etmek zanna dayanarak şahitlikte bulunmaktır ve bu konuda kesin bir şekilde hüküm verilemez. Nitekim Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* "İllâ öveceksen 'Falanın şöyle olduğunu zannediyorum, Allah'a karşı hiç kimseyi temize çıkarmıyorum' de" buyurduğu gibi… Evet, Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ona o kimsenin müslüman olduğuna şehâdet etmesini emretmiştir. Çünkü bu muttali olunabilecek bir durumdur. Nitekim "Müsned"de Enes'ten merfû olarak şu rivâyet edilmiştir: "İslâm ortadadır, iman ise kalptedir."

Bundan dolayı selefin çoğunluğu kişinin kendisi hakkında mümin ismini kullanmasını kerih görmüş ve şöyle demiştir: Mümin bir övgü sıfatıdır. Nefsin ortada olmayan amelleri ile nefsi aklamaktır. Kişi kendisinin ancak müslüman olduğuna şehâdet eder. Çünkü bu ortadadır. "Kişinin mescide gelmeyi alışkanlık hâline getirdiğini gördüğünüz zaman onun mümin olduğuna şehâdet edin" hadisine gelince bunu Ahmed ve İbn Mâce, Derrâc- Ebu'l Heysem- Ebû Saîd kanalıyla merfû olarak rivâyet etmiştir. Ahmed "Bu münker bir hadistir, Derrâc'ın münker hadisleri vardır" demiştir. Allah en iyi bilendir.

Buhârî'nin bu babda zikretmiş olduğu âyetler ve hadisler, onun İslâm ile iman arasında bir farkın olmadığına inanması göz önünde bulundurulduğunda bab başlığı ile uyum içerisine girmektedir.

Çoğunluğun görüşü olan İslâm ile imanın birbirinden farklı olduğu görüşü esas alındığı takdirde ise bu babda sadece Allah *(azze ve celle)*'nin *"Göklerde ve yerde ne*

varsa isteyerek ya da istemeyerek O'na teslim olmuştur" (Âli İmrân, 83) buyruğunun zikredilmesi yerinde olacaktır. Zira cumhûr burada Allah'ın mahlûkâtın tamamının kendisine teslimiyet gösterdiğini ve kendisine boyun eğdiğini murad ettiğini söylemiştir. Şöyle ki: Mümin isteyerek teslim olur ve boyun eğer. Kâfir ise zor durumlarda ve belâların indiği zamanlarda istemeyerek de olsa teslimiyet göstermek zorunda kalır. Bunlar ortadan kalktığı zaman da yine şirkine döner. Nitekim Allah Kur'ân'ın birçok yerinde onların bu durumunu haber vermiştir.

İslâm ile imanı birbirinden ayıranların tercihi baz alındığı zaman bâb başlığı ile mutabakat içerisinde olan hadis Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in sürekli yanında bulunan cini hakkında söylediği "Fakat Allah ona karşı bana yardım etti de o islâm oldu" buyruğudur.

Bu lafız mîmin hem dammı ile hem de fethi ile rivâyet edilmiştir. Mîmin dammı ile rivâyet edenler murâdın "Ben onun şerrinden selâmetteyim" olduğunu söylemiştir. Mîmin fethiyle rivâyet edenlere gelince onların bir kısmı onun şeytanının küfrünü terk edip müslüman olduğunu söylemiştir. Nitekim el-Bezzâr'ın "Müsned"inde tahriç ettiği bir rivâyette bu açıkça ifâde edilmiştir fakat bu rivâyetin isnâdında zayıflık bulunmaktadır. Mîmin fethiyle rivâyet edenlerin bir kısmı ise hadisi onun şeytanının istemeye istemeye teslimiyet gösterdiğini ve boyun eğdiğini söyleyerek açıklamışlardır. Bu Süfyân b. Uyeyne'nin ve başkalarının tefsiridir. Bâb başlığı bu mana ile uyum içerisinde olmaktadır. Allah en iyi bilendir.

FASIL

SELÂMI YAYMAK İSLAMDANDIR

Buhârî şöyle demiştir:

Ammâr dedi ki: "Üç şey vardır ki kim bunları kendisinde bir araya getirirse imanın tamamını kendisinde bir araya getirmiş olur: Nefsine karşı insaflı davranmak, herkese selâm vermek ve yokluk zamanında bile infâk etmek..."

Bu eserin Ebû İshâk- Sıla b. Züfer- Ammâr kanalıyla rivâyet edildiği bilinmektedir. Bunu Ebû İshâk'tan es-Sevrî, Şu'be, İsrâîl ve başkaları rivâyet etmiştir.

Yine bu Abdurrezzâk- Ma'mer kanalıyla Ebû İshâk'tan merfû olarak rivâyet edilmiştir. Bunu el-Bezzâr ve başkaları tahriç etmiştir. Bu eserin merfû olduğu bir vehimden ibârettir. Ebû Zur'a er-Râzî ve Ebû Hâtim er-Râzî böyle söylemiştir. Ebû Hâtim hatanın Abdurrezzâk'tan mı yoksa Ma'mer'den mi kaynaklandığı hususunda tereddüte düşmüştür. İbn Maîn'in ve başkalarının zikrettiği üzere Ma'mer'in hıfzı Iraklılar'ın hadisi hususunda pek iyi değildir.

Bu eser farklı iki vecihten yine merfû olarak rivâyet edilmiştir ki ikisi de sâbit değildir.

Buhârî'nin Ammâr'ın bu sözünü "Selâmı Yaymak İslâm'dandır" bâbında zikretmesi daha önce geçtiği üzere onun İslâm ile iman arasında ayrıma gitmemesinden kaynaklanmaktadır.

Buhârî sonra şu hadisi tahriç etmiştir:

٢٨- حديث: عبْدِ اللهِ بْن عَمرٍو، قَالَ: سُئِلَ النَّبِيُّ (صلى الله عليه وسلم): أيَّ الإسْلَامِ خَيرٌ؟ قَالَ: (**أَنْ نُطْعِمَ الطَّاعامَ، وَتقْرَأَ السَّلآمَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ**)

28- Abdullah b. Amr'dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e 'Hangi islâm daha hayırlıdır?' diye soruldu. O da **'Yemek yedirmen ve tanıdığın tanımadığın herkese selâm vermendir' buyurdu."**

Buhârî bunu daha önce de tahriç etmiş ve bunun üzerine "Yemek Yedirmek İslâm'dandır" isminde bir bâb açmıştır. Ammâr'ın sözünde bu hadisten ayrı olarak nefse karşı insaflı davranmak ziyâdesi vardır. Bu en zor bulunan hasletlerdendir. Manası ise kişinin kendisi üzerindeki sorumluluğu bilip kendisinden talep edilmeden onu yerine getirmesidir.

Yine burada "yokluk zamanında bile infâk etmek" ziyâdesi vardır. Bunun fazîletini Allah Teâlâ'nın *"Kendileri muhtaç durumda olsa bile (onları) kendilerine tercih ederler" (Haşr, 9)* buyruğu ve *"Onlar ki bollukta da darlıkta da infâk ederler" (Âli İmrân, 134)* buyruğu ortaya koymaktadır.

"Müsned"de Alî b. Ebî Tâlib'den rivâyet edildiğine göre üç kişi tasaddukta bulundu. Bir adamın bin dirhemi vardı ve yüz dirhem tasadduk etti. Diğerinin yüz dirhemi vardı ve on dirhem tasadduk etti. Diğerinin on dirhemi vardı ve bir dirhem tasadduk etti. Bunun üzerine Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* "Siz alacağınız ecir yönünden eşitsiniz" buyurdu.

Yani onların her biri malının onda birini tasadduk etmişti ve Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sadakadan sonra geriye kalan mala itibar etti. Bir dirhem tasadduk eden ve bundan sonra kendisine yüklü miktarda mal kalan kimse bir dirhem tasadduk ettikten sonra kendisine bir veya iki dirhem kalan kimse gibi değildir.

Müsedded şunu rivâyet etmiştir: Bize Ebû Kudâme tahdis etti, dedi ki: Bize Safvân b. Îsâ tahdis etti, dedi ki: Bize Muhammed b. Aclân tahdis etti. Onun Zeyd b. Eslem'den, onun Ebû Sâlih'ten, onun Ebû Hureyre'deni onun da Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre o "Bir dirhem yüz bin dirhemi geçti" buyurdu. "Ey Allah'ın Resûlü, bir dirhem nasıl yüz bin dirhemi geçer?" dediler. Buyurdu ki: "Bir adamın iki dirhemi vardı. İki dirhemden en iyisini aldı ve onu tasadduk etti. Bir adamın da yüklü miktarda malı vardı. Malından yüz bin dinar çıkardı ve onu tasadduk etti."

FASIL

KOCALARA NANKÖRLÜK BÂBI

Buhârî ve Müslim şu hadisi tahriç etmiştir:

٢٩- من حَدِيث: مَالِكٍ، عَنْ زَيدِ بْنِ أَسْلَمَ، عنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ ابْنِ عَبّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ (ﷺ) قال:(**أُرِيتُ النَّارَ، فَرَأَيتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ، بِكُفْرِهِنَّ**). قِيلَ: أيَكْفُرْنَ؟ قَالَ: (**يَكفُرْنَ العَشِيرَ، وَيَكْفُرنَ الإِحْسَانَ، لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ، ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا، قَالَتْ: مَا رَأيتُ مِنْكَ خَيرًا قَطُّ**)

29- Mâlik'in Zeyd b. Eslem'den, onun Atâ b. Yesâr'dan, onun İbn Abbâs'tan, onun Nebî *(sallallahu aleyhi ve*

sellem)'den rivâyet ettiğine göre o şöyle buyurmuştur: **"Bana cehennem gösterildi de onun ehlinin büyük kısmının küfürleri sebebiyle kadınlar olduğunu gördüm."** "Onlar kâfirlik mi ediyorlar?" denildi. Buyurdu ki: **"Kocalara karşı kâfirlik (nankörlük) yapıyorlar, iyiliğe nankörlük ediyorlar. Onlardan birine bir iyilik yapsan, sonra senden (kötü) bir şey görse 'Senden hiç hayır görmedim' der."**

Buhârî dedi ki: "**Küfrün aşağısında küfür."**

Küfür bazen mutlak olarak kullanılır ve kendisiyle dinden çıkarmayan küfür kastedilir. Kocalara nankörlük hakkında küfür lafzının mutlak olarak kullanılması buna örnektir.

Küfrün bir şey ile kayıtlanmış hâlde kullanıldığı zaman ise bunda kafa karıştıracak bir durum söz konusu değildir. Allah Teâlâ'nın *"Sonra Allah'ın nimetlerine küfür (nankörlük) etti" (Nahl, 112)* buyruğunda olduğu gibi…

Buhârî'nin burada anlatmak istediği şey şudur: Küfür bazen mutlak olarak kullanılır ve sonra dinden çıkarmayan küfür ile tefsir edilir. Örnek olarak İbn Abbâs Allah Teâlâ'nın *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir" (Mâide, 44)* buyruğu hakkında şöyle demiştir: "Bu sizin düşündüğünüz küfür değildir. Bu dinden çıkaran bir küfür değildir. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir. Bu küfrün altında bir küfürdür." Bunu el-Hâkim tahriç etmiş ve "İsnâdı sahihtir" demiştir.

Yine İbn Abbâs bu âyet hakkında şöyle demiştir: "Bu kişide bulunan bir küfürdür ama o Allah'ı, melekle-

rini, kitaplarını, resûllerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse gibi değildir."

Atâ da aynı şekilde "Bu küfrün altında bir küfürdür" demiştir.

Nehaî "Küfür Allah'a küfür ve nimete küfür (nankörlük) olmak üzere iki kısımdır" demiştir.

Buhârî bundan dolayı İbn Abbâs'ın burada tahriç etmiş olduğu hadisini delil getirmiştir. Bu, Buhârî'nin Küsûf bablarında tahriç ettiği uzunca hadisin bir parçasıdır. Zira Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kadınlar hakkında mutlak olarak küfür lafzını kullanmış, kendisine bunun hakkında sorulması üzerine de bunu kocalara nankörlük etmek olarak açıklamıştır.

Ebû Saîd'in bu manadaki hadisi de İbn Abbâs'ın hadisine benzemektedir. Bu manada İbn Ömer'den ve Ebû Hureyre'den de bazı rivâyetler gelmiştir.

İbn Mes'ûd'un Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiği "Müslümana sövmek fâsıklık, onunla savaşmak küfürdür" hadisi de bu manadadır. Buhârî bunu başka bir yerde tahriç etmiştir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Benden sonra birbirlerinin boyunlarını vuran kâfirlere dönmeyin" buyruğu da bu baptandır. Yine onun "Kim kardeşine ey kâfir derse bu sebeple mutlaka ikisinden biri küfre döner" buyruğu da bu kapsamdadır.

Âlimler bu hadisler ve benzerleri hususunda çeşitli yollar tutmuşlardır.

Onlardan bazıları bu hadislerin zikredilen hususları helâl görerek işleyen kimseler hakkında olduğunu söy-

lemiştir. Örneğin Mâlik "Kim kardeşine ey kâfir derse…" hadisini, müslümanların günahları sebebiyle kâfir olacağına inanan Harûriyye'ye yormuştur. Bunu ondan Eşheb nakletmiştir. Yine İshâk b. Râhûye "Kim bir hayızlıya varırsa ya da bir kadına dübüründen varırsa kâfir olur" hadisini bunu helâl sayana yormuştur. Bunu ondan Harb ve İshâk el-Kevsec nakletmiştir.

Bazıları bu hadislerin sert bir şekilde sakındırmak amacıyla vârid olduğu, bu hadislerde zikredilen küfrün dinden çıkarmayan küfür olduğu yorumunda bulunmuştur. Nitekim bu İbn Abbâs'tan ve Atâ'dan aktarılmıştı.

İsmâîl eş-Şâlencî İbn Abbâs'ın yukarıda zikri geçen sözünü aktardıktan sonra Ahmed'e "Bu küfür nedir?" diye sormuş, Ahmed de şöyle cevap vermiştir: "Bu dinden çıkarmayan küfürdür. İmanın bir kısmının diğer kısmının altında olduğu gibi küfrün de bir kısmı diğer kısmının altındadır. Öyle ki sonunda hakkında ihtilâf edilmeyecek bir iş (küfür) gelir."

Muhammed b. Nasr el-Mervezî şöyle demiştir: "Ehl-i Hadis'ten büyük günah işleyen kimsenin müslüman olduğunu fakat mümin olmadığını söyleyenler bu kimsenin Atâ'nın 'küfrün altında bir küfür' dediği, yine İbn Abbâs'ın ve Tâvûs'un 'dinden çıkarmayan bir küfür' dediği üzere dinden çıkarmayan bir küfürle kâfir olarak isimlendirilip isimlendirilmeyeceği hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bu konuda onların iki farklı görüşü vardır. Bu aynı zamanda Ehl-i Hadis'ten kendisiyle aynı görüşü paylaşanlarla birlikte Ahmed b. Hanbel'den rivâyet edilen iki kavildir."

Derim ki: Ahmed, el-Merrûzî'den gelen bir rivâyette Abdullah b. Amr'dan gelen içki içen kimsenin kâfir olarak isimlendirileceğine delâlet eden rivâyeti reddetmiş, bu rivâyetin ondan sâbit olmadığını söylemiştir. Fakat bu ondan bir kısmının isnâdı hasen olan birçok vecihten rivâyet edilmiştir. Bu ondan merfû olarak da rivâyet edilmiştir.

Kezâ Kâdı Ebû Ya'lâ da büyük günah işleyen kimseler hakkında "nimete nankör" isminin kullanılabileceği görüşünü reddetmiş, bu konuda Şîa'dan Zeydiyye ile Havâric'den İbâdiyye'nin muhâlefet ettiğini söz konusu etmiştir.

İsmâîl eş-Şâlencî'nin Ahmed'den rivâyeti de bununla uyum içerisindedir. Muhammed b. Nasr bu noktada Ahmed'den iki farklı görüş aktarmıştır.

Kâdı Ebû Ya'lâ'nın hocası Kâdı Ebû Abdullah b. Hâmid'in Ahmed'den aktardığı, küfür ve şirk lafızlarının dinden çıkarmayan bazı günahlar hakkında kullanılmasının câiz oluşudur. O bunu Ahmed'den aktarmıştır.

Câbir b. Abdullah'tan rivâyet edildiğine göre ona "Siz günahlardan herhangi birini küfür veya şirk olarak isimlendiriyor muydunuz?" diye sorulmuş, o da "Allah muhafaza buyursun, fakat biz günahkâr müminler diyorduk" diye cevap vermiştir. Bunu Muhammed b. Nasr ve başkaları tahriç etmiştir.

Kezâ Ammâr Sıffîn'de kendileriyle savaşan Şam ehli hakkında "onlar kâfirlik ettiler" denmesine müsaade etmiyordu. "Fâsıklık ettiler deyin, zulmettiler deyin" diyordu. Bu aynı zamanda İbnu'l Mubârek'in ve başka imamların görüşüdür.

Bazı kimseler imanın iki kısım olduğunu söylemişlerdir: Bunlardan biri Allah'ı ikrar etme ve O'nu doğrulama manasındaki Allah'a imandır. İkincisi ise Allah'a itaat etme ve O'nun emirlerine boyun eğme manasındaki Allah'a imandır. Birinci imanın zıddı küfürdür. İkinci imanın zıddı ise fisktır. Bunun küfür olarak isimlendirilmesi de mümkündür fakat dinden çıkarmaz.

Bazı naslar vârid olmuştur ki âlimler bunların dinden çıkaran küfre mi yoksa dinden çıkarmayan küfre mi hamledileceği hususunda görüş ayrılığına düşmüştür. Namazı terk edenin küfrü hakkındaki hadisler bunlara örnektir. İshâk b. Râhûye kadına dübüründen yaklaşmak hakkında vârid olan hadisteki küfrün dinden tamamen çıkaran küfür olup olmadığı hususunda tereddüt etmiştir.

Âlimlerden bazıları da bu naslar hakkında söz söylemekten kaçınmış ve masiyetlerin dinden çıkarmayacağına inanmakla birlikte bu nasları geldikleri gibi herhangi bir açıklamada bulunmadan oldukları gibi bırakmıştır.

İbn Hâmid bunu Ahmed'den bir rivâyet olarak nakletmiştir. Sâlih b. Ahmed ve Ebu'l Hâris'in aktardığına göre de Ahmed'e Ebû Bekr es-Sıddık'ın "Az da olsa nesepten teberrî etmek Allah'a küfürdür, bilinmeyen bir nesebe mensubiyet iddiasında bulunmak da Allah'a küfürdür" hadisi hakkında sorulması üzerine -onlardan birinin söylediğine göre- Ahmed şöyle demiştir: "Bu Ebû Bekir'den rivâyet edilmiştir. Allah en doğrusunu bilir." Diğeri de onun şöyle dediğini aktarmıştır: "Bilmiyorum. Biz bunu bu şekilde yazdık."

Yine Ebu'l Hâris şöyle demiştir: "Ahmed'e Ebû Hureyre'nin 'Kim kadınlara arkalarından varırsa kâfir olur' hadisi hakkında soruldu. O da 'Bu rivâyet edilmiştir' dedi ve bundan başka bir şey söylemedi."

Kezâ ez-Zuhrî de kendisine Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Yanakları tokatlayan bizden değildir" buyruğu ve benzeri hadisler hakkında sorulduğu zaman şöyle demiştir: "İlim Allah'tandır. Tebliğ Resûl'dendir. Bize de teslimiyet göstermek düşer."

Abdûs b. Mâlik el-Attâr'ın Ahmed'den rivâyet ettiğine göre o içerisinde küfür lafzının geçtiği bu hadisleri söz konusu etmiş ve sonra şöyle demiştir: "Her ne kadar tefsirlerini bilmesek de bunlara teslimiyet gösteririz. Bunlar hakkında konuşmayız ve bunları ancak (hadis ve eserlerden) gelenlerle tefsir ederiz."

Bazıları dinden çıkaran olsun dinden çıkarmayan olsun küfrün bütün nevleri hususunda küfür lafzının mutlak olarak kullanılmasını ayrı değerlendirip buna cevaz vermiş, kişi hakkında kâfir denilmesini de ayrı değerlendirip bunun ancak dinden çıkaran küfür hususunda söz konusu olabileceğini savunmuşlardır. Çünkü ism-i fâil ancak kâmil bir fiilden iştikâk eder (türer). Bu sebeple mümin isminin ancak kâmil bir imana sahip olan kimseye verileceği, büyük günah işleyen kimsenin büyük günah işlediği esnâda bu ismi hak etmeyeceği söylenmiştir. Fakat bu kimse hakkında "O iman etmiştir, bu kimsenin imanı vardır" denir, bu ayrıdır. Bu İbn Kuteybe'nin tercihidir.

Şöyle diyen kimsenin sözü de buna yakındır: Kitap ehli hakkında "Onlar şirk koşmuşlardır" denir ve onlarda şirk bulunduğu söylenir. Nitekim Allah Teâlâ *"O onla-*

rın ortak koşmalarından münezzehtir!" (Tevbe, 31) buyurmuştur. Buna rağmen onlar mutlak olarak "müşrikler" isminin kapsamına girmezler. Allah Teâlâ'nın *"Kitap ehlinden ve müşriklerden olan kâfirler..." (Beyyine, 1)* buyruğunda olduğu gibi onlarla müşriklerin arasında ayrıma gidilir. Örneğin Allah Teâlâ'nın *"İman etmedikleri sürece müşrik kadınları nikâhlamayın" (Bakara, 221)* buyruğunun kapsamına kitap ehli girmez. İmam Ahmed ve başkaları böyle söylemiştir.

Yine selef kişinin inşâallah demedikçe "Ben müminim" demesini hoş görmemiş fakat "Allah'a iman ettim" demesine izin vermiştir. İbn Abbâs *(radıyallahu anhuma)*'nın ve başkalarının *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir" (Mâide, 44)* buyruğu hakkındaki tevilleri olmasa bu görüş güzel bir görüştür. Allah en doğrusunu bilir.

FASIL

ZULMÜN AŞAĞISINDA ZULÜM BÂBI

Buhârî ve Müslim şu hadisi tahriç etmiştir:

٣٢– مِنْ حَدِيث: ابنِ مَسْعُودٍ، قالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: (**الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ**) **[الأنعام:٨٢]**، قَال أصحَابُ رَسُولِ اللهِ (ﷺ): أَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ؟ فَأَنْزَلَ اللّهُ: (**إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ**) **[لقْمَان:١٣]**

32- İbn Mes'ûd şöyle demiştir: *"İman edip imanlarına zulüm karıştırmayanlar..."* buyruğu nâzil olunca Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ashâbı "Hangimiz kendisine zulmetmemiştir ki?" dedi. Bunun üzerine Allah *"Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür"* buyruğunu indirdi.

Burada anlatılmak istenen zulmün farklı kısımlara ayrıldığıdır.

Zulmün bazısı Allah Teâlâ'nın *"Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür" (Lukmân, 13)* ve *"Kâfirler zâlimlerin ta kendileridir" (Bakara, 254)* buyruğunda olduğu gibi dinden çıkarır. Zira zulüm bir şeyi konulması gerekenden farklı bir yere koymaktır. Bunun en büyüğü ise yaratılmışı Yaratıcı konumuna yerleştirmek, onu rablikte veya ilahlıkta Yaratıcı'nın ortağı kılmaktır. Yaratıcı onların ortak koşmalarından münezzehtir.

Kur'ân'da vârid olan zâlimlere yönelik tehditlerin çoğunda kastedilenler kâfirlerdir. Allah Teâlâ'nın *"Sakın Allah'ı zâlimlerin yapmakta olduklarından habersiz sanma..." (İbrâhîm, 42)* ve *"Azâbı gördükleri zaman zâlimleri 'Geri*

dönmenin bir yolu var mı?' derken görürsün..." (Şûrâ, 44) buyruklarında olduğu gibi... Bunların benzeri çoktur.

Zulümle bazen dinden çıkarmayan zulüm kastedilir. Allah Teâlâ'nın *"Onlardan nefsine zulmedenler vardır, onlardan orta yolu tutanlar vardır ve onlardan hayırlarda öne geçenler vardır..." (Fâtır, 32)* ve *"Kim Allah'ın sınırlarını geçerse işte onlar zâlimlerin ta kendileridir" (Bakara, 229)* buyruklarında olduğu gibi...

İbn Mes'ûdun bu hadisi Allah Teâlâ'nın *"İman edip imanlarına zulüm karıştırmayanlar"* buyruğuyla kastedilenin zulmün şirk olduğunu göstermesi yönünden açıktır. Hadisin bazı rivâyetlerinde "Bu ancak şirktir" ziyâdesi gelmiştir.

Hammâd b. Seleme'nin Alî b. Zeyd- Yûsuf b. Mihrân- İbn Abbâs kanalıyla rivâyet ettiğine göre Ömer b. el-Hattâb evine girdiği zaman mushafı açar ve okurdu. Bir gün yine (evine) girdi ve (mushafı açıp) okumaya başladı. Bir süre sonra *"İman edip imanlarına zulüm karıştırmayanlar..."* âyetine geldi. Hemen ayakkabılarını giydi, ridâsını aldı ve Ubeyy b. Ka'b'ın yanına gitti. Dedi ki: "Ey Ebu'l Münzir! Az önce *'İman edip imanlarına zulüm karıştırmayanlar..."* âyetine geldim. Bizim zulmettiğimizi, bunu yaptığımızı görüyorsun." Bunun üzerine Ubeyy şöyle dedi: "Ey müminlerin emîri! Bu zannettiğin şey değildir. Allah Teâlâ *'Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür'* buyurmaktadır. Bu ancak şirktir." Bunu Muhammed b. Nasr el-Mervezî tahriç etmiştir.

Muhammed b. Nasr el-Mervezî yine bunu Hammâd b. Zeyd- Alî b. Zeyd- Saîd b. el-Museyyeb kanalıyla tahriç etmiştir: "...Ömer bu âyete geldi..." Sonra eseri zik-

retmiştir. Hammâd b. Seleme özellikle Alî b. Zeyd'den olan rivâyetlerinde Hammâd b. Zeyd'in önüne geçirilir.

Yine Muhammed b. Nasr el-Mervezî isnâdıyla Süfyân- İbn Cureyc- Atâ kanalıyla onun şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Küfrün altında küfür, zulmün altında zulüm, fıskın altında fısk…"

Yani fısk Allah Teâlâ'nın İblîs hakkındaki *"Rabbinin emrinden çıktı (fısk etti)" (Kehf, 50)* buyruğunda olduğu gibi dinden çıkaran bir fısk olabilir. Yine O bu kapsamda olmak üzere şöyle buyurmuştur: *"Fâsıklık edenlere gelince onların barınağı ateştir. Ne zaman oradan çıkmak isteseler oraya geri döndürülürler ve onlara 'Yalanlamakta olduğunuz ateş azâbını tadın!' denir." (Secde, 20)*

Fıskın dinden çıkarmayan bir fısk olması da mümkündür. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Ne yazıcı zarara uğrasın ne de şâhit… Eğer bunu yaparsanız bu sizdeki bir fisktır." (Bakara, 282)* Yine O namuslu kadınlara iftira atanlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"...ve onların şahitliklerini ebediyen kabul etmeyin. İşte onlar fâsıkların ta kendileridir." (Nûr, 4)* Yine O *"...hacda cinsellik, fısk ve tartışma yoktur" (Bakara, 197)* buyurmuştur. Sahâbe hacdaki fıskı masiyetlerin tamamı olarak tefsir etmiştir. Onların bir kısmı ise fıskı ihramda yasaklananlarla sınırlamıştır.

Aynı şekilde şirkin de Kitap ve Sünnet'te sıklıkla söz edilen bir kısmı dinden çıkarır, bir kısmı ise *"Kim Allah'tan başkası adına yemin ederse şirk koşmuş olur"* ve *"Bu ümmet arasında şirk karıncanın yürüyüşünden daha gizlidir"* hadislerinde olduğu gibi dinden çıkarmaz. Kezâ riya da şirk olarak isimlendirilmiştir.

İbn Abbâs da Allah Teâlâ'nın *"Onların çoğu Allah'a ancak şirk koşarak iman ederler" (Yûsuf, 106)* buyruğunu bu

manaya yormuş, şöyle demiştir: "Onlardan biri şirk koşar. Öyle ki köpeğini ortak koşar! 'Şu köpek olmasaydı bu gece soyulurduk' der."

Yine Allah Teâlâ *"Şu hâlde kim Rabbine kavuşacağını umuyorsa sâlih amel işlesin ve Rabbine ibâdette kimseyi ortak koşmasın" (Kehf, 110)* buyurmuştur. Bunun da amelde riyâ hakkında nâzil olduğu rivâyet edilmiştir.

Hasen'e "Bu kimse Allah'a mı ortak koşmaktadır?" diye sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Hayır. Fakat yaptığı ameli hem Allah için hem de insanlar için yaparak şirk koşmuştur. İşte bu ona cevap vermektedir."

FASIL

DİN KOLAYLIKTIR BÂBI

İmam Ahmed İbn İshâk- Dâvûd b. el-Husayn- İkrime kanalıyla İbn Abbâs'tan onun şöyle dediğini tahriç etmiştir: "Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e 'Dinlerin hangisi Allah'a daha sevimlidir?' diye soruldu. O da *'Müsâmahakâr Haniflik'* buyurdu."

Bunu et-Taberânî "Hangi islâm daha fazîletlidir?" lafzıyla tahriç etmiştir. Bezzâr "Müsned"inde "Hangi islâm ya da hangi iman daha fazîletlidir?" lafzıyla tahriç etmiştir.

Bu isnâd Buhârî'nin şartlarına uygun değildir. Çünkü o ne İbn İshâk ile ne de Dâvûd b. el-Husayn'ın İkrime'den rivâyetleri ile ihticac etmemektedir. Çünkü bu rivâyetler İbnu'l Medînî'ye göre münker rivâyetlerdir. Buhârî ikisinin rivâyetlerini birbirlerinden ayrı olarak tahriç etmiş olsa bile bu konuda muhâlefet etmez.

Yine Bezzâr bu hadisi başka bir vecihten tahriç etmiştir fakat isnâdı sahih değildir. Taberânî de bunu üçüncü bir vecihten tahriç etmiştir ki bunun isnâdı da sahih değildir.

İmam Ahmed'in İbn Ebi'z Zinâd- Babası- Urve- Âişe- Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kanalıyla rivâyet ettiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Âişe'ye Habeşliler'in mescidde raks ettikleri zaman şöyle demiştir: "Yahudiler dinimizde genişlik olduğunu bilsinler diye… Ben müsâmahakâr bir haniflik ile gönderildim."

Yine İmam Ahmed Muân b. Rifâ'a- Alî b. Yezîd- el-Kâsım- Ebû Umâme- Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kanalıyla onun şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Ben ne ya-

hudilikle gönderildim ne de hristiyanlıkla… Fakat ben müsâmahakâr Haniflik ile gönderildim." İsnâdı zayıftır.

Buhârî şu hadisi tahriç etmiştir:

٣٩–مِنْ حديث: مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الغِفَارِيِّ، عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم)، قالَ: (**إِنَّ الدِّينَ يُسرٌ، ولنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إلا غَلَبَهُ، فَسَدِّدُوا، وَقَارِبُوا، وَأَبْشِرُوا، وَاستَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ**)

39- Ma'n b. Muhammed el-Ğıfârî'nin Saîd el-Makburî'den, onun Ebû Hureyre'den, onun da Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre o şöyle buyurmuştur: **"Şüphesiz din kolaylıktır. Kim dini yenmeye çalışırsa ona yenik düşer. Şu hâlde siz tesdid edin, mukârebe yapın ve müjdelenin. Sabahtan, akşamdan ve bir miktar geceden yardım alın."**

Buhârî bu hadiste teferrüd etmiştir. Ma'n el-Ğıfârî'den rivâyette bulunma hususunda da teferrüd etmiştir.

Hadisin manasına gelince hadis insanın ancak büyük bir zorlukla takat yetireceği ibâdetleri kendisine yüklemesi sûretiyle dinde aşırıya gitmekten sakındırmaktadır. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Kim dini yenmeye çalışırsa ona yenik düşer" buyruğunda anlatılmak istenen de budur. Yani din aşırıya gidilerek elde edilmez. Din kendisini yenmeye çalışan kimseyi yener ve keser.

İmam Ahmed'in "Müsned"inde Mihcen b. el-Edra'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in beraberinde geldim. Mescidin kapısına vardığımızda baktık ki bir adam namaz kılıyor. "Onun

samîmî olduğunu söyleyebilir misin?" diye sordu. Dedim ki: "Ey Allah'ın Resûlü! Bu falancadır. Medîne ehli arasında en güzel namaz kılan ve en çok namaz kılan kimsedir." Bunun üzerine iki veya üç defa "Ona işittirme, sonra onu helâk edersin" dedi ve "Siz kendileri için kolaylık istenilen bir ümmetsiniz" diye ekledi.

Yine onun bir rivâyetinde Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* "Dininizin en hayırlısı en kolayıdır, dininizin en hayırlısı en kolayıdır" buyurmuştur.

Yine onun bir rivâyetinde Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* "Siz bu işe aşırıya giderek ulaşamazsınız" buyurmuştur.

Bunu Humeyd b. Zencûye de tahriç etmiş ve şu ziyâdede bulunmuştur: "Gücünüzün yettiği kadar ameli yükleniniz. Zira Allah siz bıkmadıkça bıkmaz. Sabah, akşam ve bir miktar gece(den yardım alın)."

Bunu İbn Merdûye de şu lafızla rivâyet etmiştir: Buyurdu ki: "Allah bu ümmet için ancak kolaylık istemiş, zorluk istememiştir."

Yine "Müsned"de Bureyde'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Dışarı çıktım. Baktım ki Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yürüyor. Hemen ona katıldım. Sonra baktık ki önümüzde rükûsunu ve secdesini uzata uzata namaz kılan bir adam var. Bana "Sence o gösteriş mi yapıyor?" diye sordu. "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dedim. Bunun üzerine elini elimden çekti. İki elini birleştirdi ve onları ileri doğrultmaya ve kaldırmaya başladı. Bir taraftan da şöyle diyordu: "Siz orta yolda gitmeye bakın! Orta yolda gitmeye bakın! Orta yolda gitmeye bakın! Zira kim bu dini yenmeye çalışırsa ona yenik düşer."

Yine "Müsned"de Âsım b. Hilâl- Ğâdıra b. Urve el-Fakîmî- Babası tarîkiyle rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'i bekliyorduk. Sonra çıktı ve namaz kıldı. Namazı bitirdiğinde insanlar ona "Şu işte bizim için bir zorluk var mıdır?" diye sormaya başladılar. Bunun üzerine Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* üç kere "Allah'ın dini kolaylık içindedir" buyurdu.

Bu manada başka hadisler de vardır.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Tesdîd edin, mukârebe yapın ve müjdelenin!" buyruğuna gelince; tesdîd hedeflenen gâyeye ulaşmaktır. Aslı okun tesdîdinden yani kendisine atıldığı hedefi ıskalamaksızın bulmasından gelir. Mukârebe ise hedefin tam olarak bulunmasa bile ona yaklaşılmasıdır. Kişi hedefi bulmaya gayret eder de bazen bulur, bazen de yaklaşır. Ya da mukârebe hedefi bulmaktan âciz durumda olanlar hakkında kullanılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ *"Allah'tan elinizden geldiğince korkun" (Teğâbun, 16)* buyurmuş, Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de "Size bir şey emrettiğim zaman elinizden geldiğince onu yerine getirin" buyurmuştur.

"Müsned"de ve Ebû Dâvûd'un "Sünen"inde el-Hakem b. Hazn el-Kulefî'den rivâyet edildiğine göre o Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'i Cuma günü minberde şöyle buyururken işitmiştir: "Ey insanlar! Siz emrettiklerimin tamamına kesinlikle güç yetiremezsiniz -ya da kesinlikle onları yapamazsınız- Fakat tesdîd edin ve (bunu yaptığınız takdirde) müjdelenin!"

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in tesdîd ile amelde doğruluğu kastettiği de söylenmiştir. Bu da ibâdette orta yolu tutmaktır. Yani kişi ne kendisine emredilenleri eksik

yerine getirir ne de kaldıramayacağı ağırlıktaki ibâdeti yüklenir.

Nadr b. Şumeyl şöyle demiştir: "Sedâd dinde ve yolda ortadan gitmektir. Mukârebe de budur. Bunlarla kastedilen ifrat ve tefrit arasında orta yolu tutmaktır. Bunlar manaları bir olan iki kelimedir."

Tesdîd ile kastedilenin gerek vacip gerekse mendup olan taatler hususunda orta yolu tutmak olduğu, mukârebe ile kastedilenin ise vaciplerle yetinmek olduğu da söylenmiştir. Bu ikisi hakkında başka şeyler de söylenmiştir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "müjdelenin" buyruğu ise "İstenilene yönelen müjdelensin!" manasına gelmektedir.

Buhârî "Sahîh"inin başka bir yerinde Âişe'den Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Tesdîd edin, mukârebe yapın ve müjdelenin" buyurduğunu rivâyet etmiştir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Sabahtan, akşamdan ve bir miktar geceden yardım alın" buyruğu ise şu manaya gelmektedir: Bu üç vakit amel etme ve Allah'a yaklaşma vakitleridir. Bu vakitler; gündüzün başı, sonu ve gecenin sonudur. Yani (hadisin metninde geçen) ğudve gündüzün başı, ravha gündüzün sonu, dulce ise gecenin son kısmında yolculuk etmektir.

Ebû Dâvûd'un "Sünen"inde Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Sefere çıkacağınız zaman dulcede (gecenin son vaktinde) çıkın. Zira yeryüzü geceleyin dürülür."

Demek ki gecenin sonunda yolculuk etmek hem dünyada bedenlerle yolculuk hususunda hem de kalp-

lerin amellerle Allah'a yolculuğu hususunda övülmüştür.

Buhârî bu hadisi kitabının sonlarında da tahriç etmiş ve "Orta yolu tutun orta yolu, o zaman erişirsiniz!" ziyâdesinde bulunmuştur. Yani kim bu vakitlerde orta yolu tutarak Allah'a yolculuğa devam ederse hedefine varır. Kim de orta yolu tutmayıp aşırıya giderse belki yolda gücü kesilir de hedefine varamaz.

Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan merfû olarak şu rivâyet gelmiştir: "Şüphesiz bu din sağlamdır. Bundan dolayı onun içerisinde yumuşaklıkla yürü. Kendini Allah'a ibâdetten soğutma. Zira münbet ne yolculuğunu tamama erdirmiştir ne de sırt bırakmıştır."

Münbet varacağı yere varmadan yolda kalan kimsedir. O ne gideceği mesâfeyi kat etmiştir ne de üzerinde yolculuk ettiği (bineğe âit) sırtı bırakmıştır. Bundan dolayı onun üzerinde yolculuk etmesi de mümkün değildir. O hiçbir şeyin bulunmadığı geniş çöllerde yolda kalmış gibidir. Bu kimse helâka daha yakındır. Eğer o bineğine merhamet edip onun üzerinde orta hızda yolculuk etseydi yolculuğunu tamamlayıp varacağı yere varırdı.

Hasen'in dediği gibi: "Nefisleriniz bineklerinizdir. Şu hâlde bineklerinizi ıslah edin ki sizi Rabbiniz *(azze ve celle)*'ye ulaştırsınlar."

Allah en iyi bilendir.

FASIL

KİŞİNİN MÜSLÜMANLIĞININ GÜZELLİĞİ

Buhârî şu hadisi tahriç etmiştir:

٤١–مِنْ حَدِيث: زيدِ بنِ أسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللهِ (ﷺ) يَقُولُ: (إِذَا أَسْلَمَ العَبْدُ، حَسُنَ إِسْلَامُهُ، يُكَفِّرُ اللهُ عَنْهُ كُلَّ سَيِّئَةٍ كَانَ أَزْلَفَهَا، وَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ القِصَاصُ، الحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، إِلى سَبعِمَائَةِ ضِعْفٍ، وَالسَّيِّئَةُ بِمِثْلِهَا، إِلاَّ أَنْ يَتَجَاوَزَ اللهُ عَنْهَا)

41- Zeyd b. Eslem'in Atâ b. Yesâr'dan, onun da Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet ettiğine göre o Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'i şöyle buyururken işitmiştir: **"Kul müslüman olduğu, müslümanlığı da güzel olduğu zaman Allah onun daha önce yapmış olduğu bütün kötülükleri siler. Bundan sonra da kısas vardır: İyiliğe karşılık on misli vardır ve bu yedi yüz katına kadar gider. Kötülüğe karşılık da misli vardır. Allah'ın bunu affetmesi başka..."**

Yine Buhârî şu hadisi tahriç etmiştir:

٤٢– مِن حديث: هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّه، عنْ أَبِي هُرَيرةَ، عَنِ النَّبِيِّ (ﷺ)، قَالَ: **(إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلَامَهُ، فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، إِلَى سَبعِمَائَةِ ضِعْفٍ، وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِمِثْلِهَا)**

42- Hemmâm b. Münebbih'in Ebû Hureyre'den, onun da Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine

göre o şöyle buyurmuştur: **"Biriniz müslümanlığını güzelleştirdiği zaman yaptığı her iyiliğe karşılık kendisi için onun on misli yazılır ve bu yedi yüz katına kadar devam eder. Yaptığı her kötülüğe karşılık ise kendisi için onun misli yazılır."**

Müslümanlığı güzelleştirmek iki manada yorumlanmıştır:

Birincisi: Müslümanlığı güzelleştirmek onun vaciplerini tam olarak yerine getirmek ve haramlarından kaçınmaktır.

Sünenlerde rivâyet edilen şu meşhur hadis de bunu yansıtmaktadır: "Kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi kişinin müslümanlığının güzelliğindendir." Şu hâlde kişinin müslümanlığı kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk edip kendisini ilgilendiren şeyleri yapmasıyla tam anlamıyla güzel olmaktadır.

Buhârî ve Müslim'in "Sahîhayn"da tahriç ettikleri İbn Mes'ûd hadisi de bu kapsamdadır: Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e "Câhiliyyede yaptıklarımızdan hesâba çekilecek miyiz?" diye soruldu. Buyurdu ki: "Kim İslâm'da iyilik yaparsa câhiliyyede yaptıklarından hesâba çekilmez. Kim İslâm'da kötülük yaparsa öncesinden de sonrasından da hesâba çekilir."

İslâm'da iyilik yapmakla kastedilen İslâm'ın vaciplerini yerine getirmek ve haramlarından kaçınmaktır. İslâm'da kötülük yapmakla kastedilen ise câhiliyyede işlenilmekte olan İslâm'ın yasakladığı bazı şeyleri yapmaktır.

Hem bu İbn Mes'ûd hadisinde hem de Buhârî'nin bâbın başında ta'lîk olarak zikrettiği Ebû Saîd hadisinde

İslâm'ın ancak kendisinden önceki küfre ve ona ilişenlere keffâret olacağına delil vardır ki müslüman müslümanlığından sonra bunlardan sakınmaktadır. Câhiliyyede işlediği günahlara gelince kişi müslüman olduktan sonra da bu günahları işlemekte ısrar ederse bunlardan hesâba çekilir. Çünkü o bu günahları işlemekte ısrar ettiği için bu günahlardan tevbe etmiş olmamaktadır. Bundan dolayı bu günahlardan tevbe etmedikçe bunlar kişiden silinmez.

Mezhebimiz mensuplarından Ebû Bekr Abdulazîz b. Ca'fer gibi bazı âlimler böyle söylemiştir. Bu aynı zamanda Mu'tezile'ye ve başka fırkalara mensup bazı kelâmcıların görüşüdür. Halîmî de bu görüşü tercih etmiştir.

Ayrıca ben bunun İmam Ahmed tarafından da dile getirildiğini gördüm. Meymûnî "Mesâîl"inde Ahmed'den onun şöyle dediğini nakletmiştir: "Bana Ebû Hanîfe'nin 'Kişi câhiliyyede olanlardan dolayı hesâba çekilmez' dediği ulaştı. Hâlbuki Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* birçok hadiste -Şakîk'in İbn Mes'ûd'dan rivâyet ettiği hadisi kastediyor- *'hesâba çekilir'* buyurmaktadır. O *'İslâm'da iyilik yaptığın takdirde...'* ziyâdesini de söylemiştir."

Aynı şekilde el-Cûzcânî rey ehlinden onların "Kim müslüman olursa büyük günahlarda ısrar etse bile İslâm onun bütün günahlarına keffâret olur" dediklerini nakletmiş, bu konuda onlara karşı çıkmış ve bunu Mürcie'nin sözlerinden saymıştır.

Bu konuda başkaları onlara muhâlefet edip şöyle demiştir: "Hayır, câhiliyyede işlemiş olduğu ne kadar küfür ve günah varsa, günahları işlemekte İslâm'da da

ısrar etse bile müslüman olduktan sonra bunların hepsi bağışlanır."

Bu kelâmcıların ve gerek mezhebimize mensup gerek başka mezheplere mensup fakihlerin birçoğunun görüşüdür. İbn Hâmid ve Kâdı onlardandır. Bunlar Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in *"İslâm kendisinden öncekileri yıkar"* buyruğunu delil getirmişlerdir. Bu hadisi Müslim Amr b. el-Âs'tan rivâyet etmiştir.

Önceki tâife buna cevâben burada vurgulanmak istenenin İslâm'ın kendisinden önceki kendisine zıt olan küfür, şirk ve bunlara ilişenler gibi şeyleri yıkması olduğunu, zira İslâm'ın bunlara tevbe olacağını ve bunları söküp atacağını söylemişler, sunulan iki hadisin arasını böyle bulmuşlardır.

İkinci tâife de buna karşılık Allah Teâlâ'nın şu buyruğunu delil getirmiştir:

"Küfredenlere söyle: Vazgeçerlerse önceden yaptıkları bağışlanır..." (Enfâl, 38)

Öncekiler de buna cevâben burada vurgulanmak istenenin onların önceden yapmış olup sonradan sakındıkları şeylerin bağışlanacağı olduğunu söylemişlerdir.

İkinci görüşü savunanların bir kısmı İbn Mes'ûd hadisini tevil edip kişinin İslâm'daki kötülüğünün İslâm'dan irtidad edip küfre dönmesi olduğunu, yani kişinin hem önceki küfründen hem de sonraki küfründen hesâba çekileceğini söylemiştir. Bazıları da bunu münâfığın islâmına (yani teslimiyetine) yormuştur. Fakat bu doğruya oldukça uzak bir görüştür. Zira kişi İslâm'dan irtidad ettiği zaman ya da münâfık olduğu

zaman beraberinde bir islâm olmaz ki onda kötülük işlesin!

Bu meseledeki ihtilâf bazı asıllar üzerine mebnîdir.

Birincisi: Bir günahtan edilen tevbe başka bir günahta ısrar edildiği durumda da geçerlidir. Bu Ehli Sünnet ve'l Cemaat'in ezici çoğunluğunun görüşüdür. Bu hususta İmam Ahmed'den farklı rivâyetler geldiği doğru değildir. İbn Şâkalâ, "el-Mu'temed" kitabında Kâdı, "Fusûl"ünde İbn Akîl gibi onun mezhebine mensup bazı tahkîk ehli kimseler bu konuda ondan gelen rivâyeti tevil etmiştir.

Mu'tezile'ye gelince onlar bu konuda muhâlefet etmişlerdir. Onlardan el-Cübbâî gibi bazıları buna binâen "Kâfirin müslümanlığı küfrü döneminde işlemekte olduğu herhangi bir büyük günahta ısrar ettiği takdirde geçerli olmaz" demiştir. Bu âlimlerin hiçbirinin kendisi hususunda onlara muvâfakat etmediği bâtıl bir görüştür.

İkinci Asıl: Tevbeden sonra ameli ıslah etmek tevbenin şartlarından mıdır, değil midir? Bu meselede âlimler arasında ihtilâf vardır. Mezhebimiz mensuplarından İbn Hâmid bunu söz konusu etmiş, bu konudaki ihtilafın bunun üzerine mebnî olduğunu söylemiştir. Ona ve âlimlerin birçoğuna göre doğru olan bunun şart olmadığıdır.

Üçüncü Asıl: Bazı günahlar başka günahlardan kaçınmak şartıyla affedilir. Şart gerçekleşmezse şarta bağlanan şey de gerçekleşmez. İşte mezhebimiz mensuplarından Ebû Bekr Abdulazîz'in dayandığı nokta burasıdır. O küçük günahların büyük günahlardan kaçınılması şartıyla affedileceğini, büyük günahlardan kaçınılmazsa

sorgunun hem küçük günahlardan hem de büyük günahlardan olacağını bu bâba dâhil etmiştir. Bu mesele ihtilâflı bir meseledir. Bu ihtilâftan inşâallah başka bir yerde söz edilecektir.

Ebû Bekr Abdulazîz ilk bakışın tekrar bakmamak şartıyla affedileceğini, kişinin tekrar bakması durumunda hem birinci bakıştan hem de ikinci bakıştan sorguya çekileceğini de bu bâba dâhil etmiştir.

Dördüncü Asıl: Bir günahtan tevbe etmek, onu tamamen terk etmek ve onu bir daha işlememeye azmetmek şartıyla ondan pişmanlık duymak demektir. Şu hâlde kâfir başka bir günahta ısrarcı olduğu hâlde müslüman olduğu zaman kendisinden tevbe ettiği günahtan yani küfürden tevbesi geçerli olur. Kendisinden tevbe etmediği günahlardan tevbesi ise geçerli olmaz. Çünkü o o günahlarda ısrar etmektedir.

Nesâî, Buhârî'nin burada ta'lik olarak zikretmiş olduğu Mâlik hadisini baş tarafındaki *"Allah daha önce yapmış olduğu bütün iyilikleri yazar"* ziyâdesiyle tahriç etmiştir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Hakîm b. Hizâm kendisine "Ben câhiliyyede ibâdet amacıyla bazı şeyler yapıyordum, sence bana onlardan (ecir namına) bir şey var mı?" diye sorduğu zaman ona söylediği *"Önceden yapmış olduğun hayırlardan dolayı müslüman oldun"* buyruğu da bu doğrultudadır. Bunu Müslim tahriç etmiştir.

Bu iki hadis de kâfirin kâfir olduğu dönem içerisinde bir iyilik yaptığı takdirde sonradan müslüman olduğu zaman yaptığı o iyilikten dolayı mükâfâtlandırılacağına, (küfrüne nispetle) daha sonra olan müslümanlığının müslümanlığından önceki iyiliklerine karşılık

mükâfâtlandırılması için yeterli olacağına delâlet etmektedir.

İbn Battâl, el-Karazî ve başkaları bu görüşü tercih etmiştir. Bu aynı zamanda daha önce geçtiği üzere "Kişi müslüman olduktan sonra ısrar ettiği günahlara karşılık cezalandırılır" diyen kimselerin sözünün gereğidir. Bunun benzeri İbrâhîm el-Harbî'den de rivâyet edilmiştir.

Buna delâlet eden bir başka husus da şudur: Âişe Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e İbn Cud'ân'ı söz konusu edip onun yaptığı iyiliklerin kendisine fayda verip vermeyeceğini sorduğu zaman Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ona *"O bir gün olsun 'Rabbim, din gününde günahımı bağışla!' demedi"* diye cevap vermiştir. Bu göstermektedir ki o herhangi bir vakitte ölümünden bir an önce olsa bile bu sözü söyleseydi yaptıkları kendisine fayda verecekti.

Bu konuda delil olarak getirilenlerden biri de Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in kitap ehlinden müslüman olan kimse hakkında söylediği *"Ona ecri iki defa verilir"* buyruğudur. Hâlbuki o önceki kitabıyla amel etmeye devam etse amellerinin hepsi boşa gidecektir. Allah'ın keremine, cömertliğine ve fazlına yaraşan da budur.

Bu meselede bazı kelâmcılar ve başkaları muhâlefet edip "Küfür hâlinde işlenen ameller boşa çıkar, hiçbir hâlde mükâfâtı olmaz" demişlerdir. Bu sahih nasları da çirkin ve uzak tevillerle tevil etmişlerdir. Şu hâlde bir kimsenin sâlih bir ameli varsa, sonra onu boşa çıkaracak bir kötülük işlemişse ve sonra tevbe etmişse, kötülükleri sebebiyle boşa çıkan amellerinin sevâbı kendisine geri döner.

Bu konuda seleften de bazı eserler vârid olmuştur. Örneğin İbn Mes'ûd şöyle demiştir: "Bir adam Allah'a yetmiş yıl ibâdet etti. Sonra bir kötülük işledi de Allah onun amelini boşa çıkardı. Sonra başına bir musîbet geldi de yürüyemez duruma düştü. Sonra yoksullara tasaddukta bulunan bir adam gördü. Onun yanına gitti. Ondan bir parça hamur aldı ve onu bir yoksula tasadduk etti. Bundan dolayı Allah onu bağışladı ve yetmiş yılın amelini(n sevabını) ona geri verdi." Bunu İbnu'l Mubârek "el-Birru ve's Sıla" kitabında tahriç etmiştir.

Hatta böyle bir durumda amelin tevbe ile geri dönmesi öncelikle söz konusudur. Çünkü önceden yapılan amel kabul edilmiştir. Fakat ona sonradan kendisini boşa çıkaracak bir şey ârız olmuştur. Kâfirin müslüman olmadan önce işlediği amel ise bundan ayrıdır. (Zira bu amel hiç kabul edilmemiştir.)

Bir kimse müslümansa, müslüman olduğu dönemde salih ameller işlemişse, sonra mürted olmuşsa, sonra İslâm'a dönmüşse; bu kimsenin ilk müslümanlığı dönemindeki amelinin riddet sebebiyle boşa çıkıp çıkmayacağı hususunda meşhur bir ihtilâf vardır. "Boşa çıkmış olsa bile ikinci müslümanlığıyla birlikte kendisine geri döner" demek uzak görünmemektedir. Allah en iyi bilendir.

Kâfirin müslüman olduğu ve müslümanlığının güzel olduğu takdirde küfrü dönemindeki kötülüklerinin iyiliklere çevrileceğine delâlet eden başka naslar da vârid olmuştur. Bu öncekinden daha ileridedir. Bu bir günahtan tevbe eden kimsenin tevbesinden önceki kötülüklerinin tevbe ile iyiliklere çevrileceğine delâlet etmektedir. Nitekim Furkân Sûresi'ndeki âyet de bunu göster-

mektedir. Bu konuda söylenecek çok söz vardır. Burada zikredildiği takdirde söz uzar.

Müslümanın âhirette müslüman olmadan önce yaptığı iyiliklere karşılık mükâfâtlandırılması uzaksanamaz. Zira onun dünyada bu iyiliklere karşılık mükâfâtlandırılması kaçınılmazdır. Müslümanın kendisine azabın uygulanmasıyla birlikte bu iyiliklere karşılık mükâfâtlandırılıp mükâfâtlandırılmayacağına gelince bu konuda meşhur bir ihtilâf vardır. Müslümanın bu iyiliklere karşılık mükâfâtlandırılması kaçınılmazsa müslümanlığından sonra bunlara karşılık âhirette mükâfâtlandırılması da garip karşılanamaz. Çünkü onun âhirette mükâfâtlandırılmasına engel olan şey küfürdür. O da ortadan kalkmıştır.

Bunu desteklemek için Allah *(azze ve celle)*'nin Bedir Esirleri kıssasında geçen şu buyruğu da delil olarak zikredilebilir: *"Ey Nebî! Ellerinizdeki esirlere söyle: Eğer Allah kalplerinizde bir hayır bilirse size sizden alınandan daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar." (Enfâl, 70)* Bu esirlerden olan Abbâs b. Abdulmuttalib şöyle derdi: "Allah'a bana benden alınandan daha hayırlısını verdi ve bana mağfiret vaad etti."

Görüldüğü üzere bu âyet kâfirin başına küfrü döneminde bir musîbet geldiği takdirde müslüman olduktan sonra başına gelen musîbet sebebiyle mükâfâtlandırılacağına delâlet etmektedir. Şu hâlde önceden işlediği sâlih amellere karşılık mükâfâtlandırılması öncelikle söz konusudur. Zira musibetlere karşılık mükâfât ancak onlara sabredildiğinde ve onlardan râzı olunduğunda verilir. Musîbetin kendisinden dolayı mükâfâtlandırılmaya gelince onun bundan dolayı mükâfâtlandı-

rılacağı da mükâfâtlandırılmayıp musîbetin onun günahlarına kefâret kılınacağı da söylenmiştir. Bu Sahâbe'nin birçoğundan nakledilen görüştür.

Müslümanlığın güzelliği hususunda zikredilen ikinci mana ise müslümanın taatlerinin yapılacak en mükemmel şekilde yapılmasıdır ki bu amel eden kimsenin amel ettiği esnâda Allah'ın kendisine yakınlığının ve kendisine muttali olduğunun şuurunda olmasıyla mümkündür. Kişi bu takdirde Rabbi için O'nun kendisini gözetlediği bilinciyle ve kalbiyle O'nu müşâhade ediyormuşçasına amel eder.

İşte Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Cibrîl *(aleyhisselam)*'ın suâllerinin söz konusu edildiği hadiste ihsanı bununla tefsir etmiştir.

Daha önce zikri geçen Ebû Sâid hadisi ve Ebû Hureyre hadisi müslümanın iyiliklerinin sevâbının katlanmasının onun müslümanlığının güzelliği ölçüsünce olacağına delâlet etmektedir.

İbn Ebî Hâtim, Atıyye el-Avfî kanalıyla İbn Ömer'den onun şöyle dediğini tahriç etmiştir: "*'Kim bir iyilik getirirse onun için onun on misli vardır' (En'âm, 160)* âyeti bedevîler hakkında nâzil oldu." Bir adam "Ey Ebû Abdurrahmân, muhâcirler için ne var?" diye sordu. Bunun üzerine İbn Ömer "Daha çok olan var" dedi ve şu âyeti okudu: *"Bir iyilik olursa onu katlar ve kendi katından büyük bir ecir verir." (Nisâ, 40)*

Allah *(azze ve celle)*'nin Nebîsi *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in eşleri hakkında zikrettikleri de bu manayı desteklemektedir: *"Ey Nebî'nin hanımları! Sizden kim açık bir hayasızlık yaparsa... Sizden kim de Allah'a ve Resûlü'ne itaat edip sâlih amel işlerse onun ecrini iki kat veririz ve onun için bol bir rızık*

hazırlarız. Ey Nebî'nin hanımları! Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer takvaya uygun davranacaksanız..." (Ahzâb, 30-32) Bu göstermektedir ki Allah katında konumu ve derecesi yüksek olanların ecri katlanır.

Seleften Benî Hâşim'e mensup bazı kimseler Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in eşlerinin bu ifâdenin kapsamına girmesi dolayısıyla onun ailesinin de bu ifâdenin kapsamına gireceği yorumunda bulunmuşlardır.

İşte bu yüzden kimin müslümanlığı tahkîkî imanıyla ve sâlih amelleriyle güzel olursa işlediği ameller kendisi için müslümanlığının güzelliği, imanının gerçekliği ve takvası ölçüsünce katlanır.

Allah'ın bu ümmetin insanlar için çıkarılan en hayırlı ümmet olması sebebiyle onun ecrini iki kat vermesi de bunu desteklemektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve O'nun resûlüne iman edin ki size rahmetinden iki pay versin..." (Hadîd, 28)*

Sahih bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Tevrat ehli gündüzün yarısına kadar bir kırat karşılığında çalıştılar. İncil ehli ikindiye kadar bir kırat karşılığında çalıştılar. Siz de ikindiden güneşin batımına kadar iki kırat karşılığında çalıştınız. Yahudiler ve hristiyanlar kızdılar ve 'Daha çok çalıştığımız hâlde ecrimiz neden daha az?' dediler. Allah 'Sizin ecrinizden bir şey eksilttim mi?' diye sordu. 'Hayır' dediler. Bunun üzerine O 'Bu benim dilediğime verdiğim lütfumdur' buyurdu."

Amelini güzel ve sağlam yapan, yaptığını Allah'ın huzurunda olduğu ve O'nun kendisini gözetlediği bilinciyle yapan kimsenin ecrinin ve sevâbının bundan dolayı -sadece bu amel hakkında söz konusu olmak üzere-

aynı ameli gaflet üzere yapan kimseye nispetle katlanacağı hususunda şüphe yoktur.

Bundan dolayı merfû bir Ammâr hadisinde şu rivâyet edilmiştir: "Kişi namazından ayrılır da kendisi için onun ancak yarısı, üçte biri, dörtte biri, beşte biri, altıda biri, yedide biri, sekizde biri, dokuzda biri, onda biri yazılmıştır."

Görüldüğü gibi kendisi için amelinin onda biri yazılan kimsenin sevâbı kendisi için amelinin yarısı yazılan kimsenin sevâbı gibi değildir. Kendisi için amelinin yarısı yazılan kimsenin sevâbı da kendisi için amelinin tamamı yazılan kimsenin sevâbı gibi değildir. Allah en iyi bilendir.

FASIL

ALLAH'IN EN SEVDİĞİ DİN SÜREKLİ OLANDIR

Buhârî ve Müslim şu hadisi tahriç etmiştir:

٤٣– مِن حديث: عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) دَخَلَ عَلَيهَا امْرَأَةٌ، فَقَال: (مَنْ هَذِهِ؟) فَقَالَتْ: فُلَانَةٌ، تَذْكُرُ مِنْ صَلَاتِهَا. فَقَالَ:(**مَهْ، عَلَيكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ، فَوَاللهِ، لَا يَمَلُّ اللهُ حَتَّى تَمَلُّوا**) وَ كَانَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيهِ مَا دَامَ عَلَيهِ صَاحِبُهُ.

43- Âişe'den rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Âişe'nin yanına yanında bir kadın olduğu hâlde girdi. *"Bu kimdir?"* diye sordu. Âişe onun çok namaz kıldığını söz konusu ederek "Falancadır" dedi. Bunun üzerine Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* **"Yapma!" buyurdu. "Siz gücünüzün yettiği şeyleri yapın. Vallahi Allah siz bıkmadıkça bıkmaz. Ona en sevimli din (ibâdet) sahibinin devamlı yaptığıdır."**

Başka bir yerde tahriç edilmiş olan bir başka rivâyette bu kadının isminin el-Havlâ binti Tuveyt olduğu ve Âişe'nin onun hakkında "Gece uyumadığını söylüyorlar" dediği söz konusu edilmektedir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in *"Yapma"* buyruğu ise Âişe'yi o kadının namazının çokluğu ve geceleri uyumayışı hususunda söylediğinden caydırmak içindir ve onun hakkında söylediğini bırakması emrini içermektedir. Bunun Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in kadının yüzüne karşı övülmesini hoş karşılamadığı manasına gelmesi mümkündür. Zira kadın orada bulunmaktadır. Daha ağır basan ve hadisin siyâkının delâlet ettiği görüşe göreyse

buradaki sakındırma Âişe'nin şeriatta övülmüş olmayan bir ameli övmesindendir.

Buna binaen âbidlerin şeriata muhâlif olan ileri derecedeki ibâdetleri hususunda zikredilen birçok menkıbenin, sahibini övmek maksadıyla söz konusu edilmesi yasaklanmış olmaktadır. Nitekim bu mananın açıklaması Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Din kolaylıktır" buyruğunda geçmişti.

Bu hadiste vurgulanmak istenen, amelde orta yolu tutmanın ve kişinin kendisinin devamlı yapabileceği amelleri yapmasının gerekliliği, Allah'a en sevimli olan amelin az da olsa sahibinin devam ettiği amel olduğudur. Nitekim bu başka bir hadiste de rivâyet edilmiştir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in hâli de böyleydi. Onun ameli devamlıydı. Bir ameli yapmaya başladığı zaman onu bırakmazdı. Ameli kesmekten ve bırakmaktan sakındırırdı. Nitekim o Abdullah b. Amr'a "Sen falanca gibi olma, o geceleri kıyâm üzere olurdu da gece kıyâmını bıraktı" buyurmuştur.

Onun "Allah siz bıkmadıkça bıkmaz" buyruğu bir rivâyette "Allah siz usanmadıkça usanmaz" diye gelmiştir. (Bir rivâyette geçen kök melel iken diğerinde geçen kök seâmettir.) Melel ve seâmet ameli kesmeyi ve bırakmayı gerektirir. Kul amelden usandığı ve bıktığı zaman onu keser ve bırakır. Allah da o amelin sevâbını ondan keser. Zira kul ancak amelinden dolayı mükâfâtlandırılmaktadır. Dolayısıyla amelini terk eden kimsenin sevâbı ve ecri kesintiye uğrar. Tabii amelini terk etmesinin sebebi hastalık, yolculuk veya ihtiyarlık gibi bir mazeret değilse…

Hasen'in dediği gibi: "Cennetin evlerini melekler zikirle inşa ederler. Kul (zikri) bıraktı mı melek binaya ara verir. Melekler ona 'Senin işin ne ey falan?' diye sorarlar. Melek 'Arkadaşım (zikri) bıraktı' diye cevap verir."

Hasen sonra şöyle dedi: "Allah size rahmet etsin, onları infakta bulunarak destekleyin."

Aynı şekilde kul ameli sürekli ve kesintisiz yaptığı takdirde onu bıraktığı takdirde elde ettiğinden daha fazlasını elde eder. Zira Allah amelin kesintisiz ve sürekli yapılmasını sever, ameli sürekli yapana onu bırakana verdiği mükâfâttan daha fazlasını verir.

Bu mana dua hakkında da sahih olarak rivâyet edilmiştir: Kula, acele edip de "Dua ettim fakat bana icâbet edilmedi" demediği ve duâyı bırakmadığı sürece icâbet edilir. Bu göstermektedir ki kul duâyı sürekli yaptığı ve duâda ısrarcı olduğu takdirde kendisine icâbet edilir. Yılgınlık gösterip duâyı bırakırsa icâbet ondan esirgenir. Bu esirgeme, kulun bıkkınlığına ve usancına karşılık olmak üzere Allah hakkında bıkkınlık ve usanç olarak isimlendirilir. Nitekim Allah Teâlâ *"Onlar Allah'ı unuttu, Allah da onları unuttu" (Tevbe, 67)* buyurmuştur. Böylece O onların kendisini unutmalarına karşılık kendisinin onları terk etmesini unutma olarak isimlendirmiştir. Bu, bu konuda söylenenler arasında doğruya en yakın görünendir.

Âişe kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in şöyle buyurduğunun rivâyet edilmiş olması da bunu desteklemektedir: "Gücünüzün yeteceği kadar ameli yükleniniz. Zira siz amelden bıkmadığınız sürece Allah mükâfâtlandırmaktan bıkmaz."

Bunu Bakî b. Mahled tahriç etmiştir. İsnâdında Mûsâ b. Ubeyde vardır.

Buradaki "hattâ"nın "atıf vavı" manasına geldiği de söylenmiştir. (Buna göre mana "Allah mükâfâtlandırmaktan bıkmaz, siz amelden bıkarsınız" olmaktadır.) Fakat "hattâ"nın atıf edâtı olduğu iddiası doğru değildir. Çünkü cümleler değil kelimeler atfedilir. Nahivcilerin nezdinde bilinen budur. Fakat bazıları onlara muhâlefet etmiştir. "Hattâ"da "hîne/zamanında" manasının bulunduğu da söylenmiştir ki bu da bilinmemektedir. (Buna göre de mana "Siz amelden bıktığınız zaman Allah mükâfâtlandırmaktan bıkmaz" olmaktadır.)

İbn Kuteybe de buradaki mananın "Siz bıktığınızda O bıkmaz" olduğunu söylemiş, bu kullanımın Araplar'ın kelâmında bilinen bir şey olduğunu savunmuştur. "Hattâ"nın "lâm-ı talîl" manasına geldiği, burada vurgulanmak istenenin "Siz amelden bıkmayasınız diye Allah bıkmaz" manası olduğu da söylenmiştir. Fakat bu da doğruya uzaktır. Eğer öyle olsaydı (hattâ temellû değil) "hattâ lâ temellû" denmesi gerekirdi. (Zira bu varsayıma göre "hattâ temellû" "bıkasınız diye" manasına, "hattâ lâ temellû" ise "bıkmayasınız diye" manasına gelmektedir.) Bu takdirde ta'lîl (gerekçelendirme) onlara Allah'ın lütufta bulunmaktan bıkmayacağını bildirmekle sağlanmış olurdu. Onlara bunu bildirmek ise onların amellerini sürekli yapmalarını, bıkmamalarını ve usanmamalarını gerektirirdi.

"Bu söz mefhûm-i gâye yoluyla Allah'a bıkkınlık ve usanç nispet edilebileceğine delâlet etmektedir" denmesi mümkündür. "Mefhûm-i gâye diye bir şey yoktur" diyen kimseler ise kelâmın buna delâletini kökten red-

detmektedirler. Mefhûmun olduğunu savunanlar ise "Delîl ne zaman söz konusu şeyin yokluğuna delâlet ederse işte o zaman sözde o şey kastedilmemiş demektir" demektedirler. Deliller ise Allah Teâlâ'nın eksikliklerden ve kusurlardan münezzeh olduğuna delâlet etmiştir. O'na bıkkınlığın ve usancın ilişmesi de O'na nispet edilen eksiklikler ve kusurlar kapsamındadır.

Fakat mezhebimiz mensuplarından bazıları mefhûm-i gâyenin delâletinin tıpkı mantûk gibi olduğunu söylemiştir. Bu şu manaya gelmektedir: Gâyeden sonra gelenin gâyeden öncesine muvâfık olması gerek mefhûm-i muvâfakat sebebiyle gerek başka bir mefhûm sebebiyle söz konusu olamaz.

Bu kimselerin kavline göre bu hadis hususunda yukarıda zikri geçen cevaplardan biri verilmelidir. Allah *(Subhanehu ve Teala)* en iyi bilendir.[27]

---

[27] Mefhûmun lügat manası "anlaşılan"dır. Fıkıh terimi olarak ise lafzın kelâmda söz konusu edilmeyen manaya delâlet etmesini ifâde eder. Mefhûm-i sıfât, mefhûm-i şart, mefhûm-i aded ve mefhûm-i gâye gibi kısımlara ayrılır. Mantûk ise lügavî olarak "konuşulan" manasına gelir ve fıkıh terimi olarak lafzın kelâmda söz konusu edilen manaya delâletini ifâde eder. Mefhûm-i gâyeye gelince hükmü belirli bir sınırla kayıtlayan lafzın o hükmün söz konusu sınırdan sonrası için geçerli olmadığına delâlet etmesidir. İnsanlar mefhûma itibar edilip edilmeyeceği hususunda farklı yollar tutmuşlardır.
Müellifin söylediklerine bu tanımlar ışığında bir kez daha bakacak olursak: Mefhûm-i gâyeye itibar edileceğini savunanlar hadiste geçen lafzın Allah'a bıkkınlık ve usanç nispet edilebileceğine delâlet ettiğini söyleyebilirler. Çünkü hadiste *"Siz bıkmadıkça Allah bıkmaz"* buyurulmuştur. Buradaki gâye/sınır insanların bıkmasıdır. Mefhûm-i gâyeye itibar edildiği takdirde Allah'ın bıkmayacağı hükmü kulların bıkmasına kadar geçerli olmaktadır ve buradan Allah'ın insanların bıkmasından sonra bıkabileceği hükmü anlaşılmaktadır. Mefhûm-i gâyeye itibar etmeyenler ise kelâmın bu

manaya delâletini kökten reddederler. Onlara göre insanların bıkmadığı sürece Allah'ın bıkmayacağı hükmünden hareketle insanların bıktığı zaman Allah'ın da bıkabileceği hükmü çıkarılamaz. Bundan sonra mefhûma itibar edenler gâyeden/sınırdan sonrasının yokluğuna delâlet eden bir delil olduğu takdirde kelâmda anlatılmak istenenin o şey olmayacağını söylemişlerdir. Yani Allah'ın bıkmasının -ki bu gâyeden sonrasıdır- söz konusu olamayacağına delâlet eden bir delil bulunduğu takdirde kelâmda anlatılmak istenenin Allah'ın bıkacağı olmayacağını savunmuşlardır. Delillere bakıldığında ise deliller Allah'ın eksikliklerden ve kusurlardan münezzeh olduğunu göstermektedir ki bıkkınlık ve usanç da bu eksiklikler ve kusurlar kapsamındadır. Dolayısıyla hükmün gâyeden sonrası için geçerli olmadığına delâlet eden delil mevcuttur. Dolayısıyla O'na bıkkınlık ve usanç nispet edilemez. Bundan sonra Hanbelî Mezhebi'ne mensup bazı kimseler mefhûm-i gâyenin delâletinin mantûkun delâleti gibi olduğunu savunmuştur. Buna göre *"Siz bıkmadıkça Allah bıkmaz"* denildiği zaman "Siz bıkmadıkça Allah bıkmaz, siz bıktığınız zaman Allah bıkar" denmiş gibi olmaktadır. Yani gâyeden sonrasının gâyeden öncesine muvâfık olması mümkün değildir. (Mütercimin Notu)

FASIL

İMANIN ARTMASI VE AZALMASI

Buhârî dedi ki:

Allah Teâlâ'nın *"Onların hidâyetlerini arttırdık" (Kehf, 13)* ve *"İman edenlerin imanı artsın diye..." (Müddessir, 31)* buyrukları bâbı.

Yine O *"Bugün dininizi sizin için kemâle erdirdim" (Mâide, 3)* buyurmuştur. Şu hâlde kişi tam olandan bir şeyi eksiltirse o eksik olur.

Buhârî imanın artmasına ve azalmasına delil olarak Allah *(azze ve celle)*'nin *"Onların hidâyetini arttırdık"* buyruğunu zikretmiştir. Hidâyetin artmasında Allah Teâlâ'nın *"Allah hidâyeti bulanların hidâyetini arttırır" (Meryem, 76)* buyruğunda olduğu gibi ayrı bir iman söz konusudur. Bu hidâyet; Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, resûllerine, âhiret gününe ve bunların tafsîlâtına iman adına kalpte bulunanlarla da açıklanabilir. Yine hidâyetin artması bu hususlara bağlı olan sâlih amellerin artmasıyla da açıklanabilir. Bu sâlih ameller ya kalpte kâim olan Allah korkusu, Allah sevgisi, Allah'tan umma, Allah'ın hükmüne rıza gösterme ve Allah'a tevekkül etme gibi amellerdir ya da namaz, oruç, sadaka, hac, cihâd, zikir, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma gibi uzuvlarla yapılan amellerdir. Bunların hepsi Selef'in, Ehl-i Hadîs'in ve onlara muvâfakat edenlerin nezdinde iman müsemmâsının kapsamına dâhildir. Nitekim bundan daha önce söz edilmişti.

Buhârî ayrıca Allah Teâlâ'nın *"İman edenlerin imanı artsın diye..." (Müddessir, 31)* buyruğunu delil getirmiştir.

Allah Teâlâ'nın *"O'nun âyetleri okunduğu zaman bu onların imanını arttırır" (Enfâl, 2)* buyruğu ve *"İman edenlere gelince bu (sûre) onların imanını arttırmıştır" (Tevbe, 124)* buyruğu da aynı manadadır. Bu âyetlerdeki iman az önce zikri geçen âyetlerdeki hidâyet hakkında zikredilen tefsirlerin aynısıyla açıklanmıştır.

Buhârî ayrıca Allah *(azze ve celle)*'nin *"Bugün dininizi sizin için kemâle erdirdim" (Mâide, 3)* buyruğunu delil getirmiştir. Bu dinin parçalardan oluştuğuna, bu parçaların tamamının bulunması hâlinde dinin kemâle ereceğine, bir kısmının bulunmaması hâlinde de eksik olacağına delâlet etmektedir. Bu âyet Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in hayâtının son döneminde, Vedâ Haccı'nda nâzil olmuştur. Süddî ve başkaları tarafından bu âyetten sonra hiçbir helâlin ve haramın nâzil olmadığı da söylenmiştir.

Kezâ Alî b. Ebî Talha da İbn Abbâs'tan onun şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Allah nebîsini Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet ile gönderdi. Müminler bunu tasdik edince onlara namazı ekledi. Onlar bunu da tasdik edince onlara orucu ekledi. Onlar bunu da tasdik edince onlara zekâtı ekledi. Onlar bunu da tasdik edince onlara haccı ekledi. Onlar bunu da tasdik edince onlara cihâdı ekledi. Sonra Allah dinlerini onlar için kemâle erdirdi ve şöyle buyurdu:

"*Bugün dininizi sizin için kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. (Mâide, 3)*"

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ve ashâbının farz olan haccı ancak o sene yaptıkları bilinen bir hususdur. İslâm'ın haccını yerine getirdikleri zaman İslâm'ın bütün rükünlerini tamamlamaları üzerine din kendileri için kemâle ermiş oldu. Fakat din bundan önce dininin

gereklerinden birini terk eden kimsenin dininin eksik olduğu gibi eksik değildi. Aksine din her zaman bulunduğu zamana göre barındırdığı buyruklarla ve hükümlerle kâmil durumdaydı. Dinin eksikliği ancak kendisinde daha önce bulunmayan buyrukların ve hükümlerin kendisine eklendiği sonraki zamana nispeten söz konusudur. Buna benzer olarak "İslâm Şeriati Mûsâ'nın ve Îsâ'nın şeriatinden daha mükemmeldir" ve "Kur'ân Tevrât'tan ve İncîl'den daha mükemmeldir" denir. Aynı şekilde Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in kadınları dini eksikler olarak isimlendirmesi, sonra dinlerinin eksikliğini hayızlı oldukları günlerde namazı ve orucu terk etmeleriyle açıklaması da buna benzemektedir. Zira kadın o hâlde üzerine düşen vazîfeyi namaz hâricinde yerine getirmektedir. Fakat onun dininin eksikliği temizlik döneminde olan, namaz kılan ve oruç tutan kadına nispetledir. Bu daha önce geçtiği üzere dinin bütünüyle İslâm olduğu üzerine mebnîdir. Yine daha önce geçtiği üzere Buhârî'ye göre İslâm ve iman birdir.

Süfyân b. Uyeyne, Ebû Ubeyd ve başkaları bu âyeti imanın farklı derecelerde olacağına delil getirmişlerdir. Ebû Ubeyd şöyle demiştir: "Allah dîni ancak İslâm'ın sonunda, Vedâ Haccı'nda kemâle erdirdiğini bildirmiştir. Bunlar ise dînin bundan yirmi sene önce de, vahyin ona Mekke'de ilk indiği zaman da kâmil olduğunu iddia etmişlerdir. Bir adam kendisine karşı bu hücceti ortaya koyduğumda imanın dinin tamamı olmadığını, dinin üç cüzden meydana geldiğini; imanın bir cüz, farzların bir cüz, nâfilelerin de bir cüz olduğunu söylemek zorunda kaldı. Fakat bu Kitab'ın dile getirdiğine zıttır. Allah İslâm'ın dinin tamamı olduğunu bildirmiştir. Bunlar ise İslâm'ın dinin üçte biri olduğunu iddia etmişlerdir."

Mürcie'ye göre iman tasdiktir ve ameller imana dâhil değildir. Dine gelince onların çoğunluğu amelleri din müsemmâsının kapsamına sokarlar. Onların bir kısmı bu konuda da muhâlefet etmiştir. Âyet ise onların sözlerini reddetmesi yönünden açıktır. Allah en iyi bilendir.

Sonra Buhârî bu bapta iki hadis tahriç etmiştir ki onlardan biri şudur:

٤٤– حديث: هِشَامٍ الدّسْتَوائِيُّ: ثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم)، قَالَ: **(يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ[وفِي قَلْبِهِ وَزْنُ شَعِيرَةٍ مِنْ خَيرٍ، وَيَخْرُجُ مِنَ النّارِ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ] وفِي قَلْبِهِ وَزْنُ بُرَّةٍ مِنْ خَيرٍ، وَيَخْرُجُ مِنَ النّارِ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وفِي قَلْبِهِ وَزْنُ ذَرَّةٍ مِنْ خَيرٍ)**

44- Hişâm ed-Destuvâî dedi ki: Bize Katâde tahdis etti. Onun Enes'ten, onun Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre o şöyle buyurmuştur: **"Lâ ilâhe illallâh diyen [ve kalbinde arpa tanesi ağırlığınca hayır bulunan herkes ateşten çıkacaktır. Lâ ilâhe illallâh diyen] ve kalbinde buğday tanesi ağırlığınca hayır bulunan herkes ateşten çıkacaktır. Yine lâ ilâhe illalâh diyen ve kalbinde zerre ağırlığınca hayır bulunan herkes ateşten çıkacaktır."**

Buhârî bu hadisi Müslim b. İbrâhîm- Hişâm kanalıyla tahriç etmiş, sonra şöyle demiştir:

وقَال أبَانُ: ثَنَا قَتَادَةُ: ثَنَا أَنَسٌ، عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم): (مِنْ إِيمَانٍ)، مَكَانَ: [مِنْ] خَيرٍ)

Ebân dedi ki: Bize Katâde tahdis etti, dedi ki: Bize Enes tahdis etti. O Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den *"hayır"* yerine *"iman"* buyurduğunu rivâyet etmiştir.

Buhârî'nin muallak olarak zikrettiği bu rivâyette kalplerde bulunan imanın farklı derecelerde olabileceği açıkça ifâde edilmektedir. Yine burada Katâde'nin hadisi Enes'ten işittiği açıkça ifâde edilmekte, böylece Katâde'nin tedliste bulunmuş olabileceği vehmi ortadan kalkmaktadır.

Buhârî Enes hadisindeki bu lafzı kitabının sonlarında Ma'bed b. Hilâl el-Anzî kanalıyla isnadlı bir şekilde Enes'ten tahriç etmiştir. Yine o kitabının daha önce zikri geçen kısmında Ebû Saîd el-Hudrî kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den benzer bir manayı tahriç etmiştir. O hadiste de tıpkı Enes hadisinde olduğu gibi "hayır" ve "iman" lafızları hususunda ihtilâf vardır.

Hadis kalplerde bulunan imanın farklı derecelerde olabileceği hususunda açık bir nastır. Nitekim marifetin farklı derecelerde bulunabileceği hakkında bazı şeyler söylenmişti.

Buhârî'nin bu bapta tahriç ettiği ikinci hadis de şu hadistir:

٤٥– حديثَ: طارِقِ بْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الخَطّابِ، أنَّ رَجُلاً مِنَ اليَهُودِ قَالَ لَهُ: يَا أمِيرَ المؤْمِنِينَ، آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرَءُونَهَا، لَوْ عَلَينَا مَعْشَرَ اليَهُودِ نَزَلَتْ لاَتَّخَذْنَا ذَلِكَ اليَوْمَ عِيداً قَالَ: أيُّ آيَةٍ؟ قَالَ: **{الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ**

الإِسْلاَمَ دِيناً}[المَائِدَة:٣] فَقَال عُمَرُ: قَدْ عَرَفنَا ذَلِكَ اليَوْمَ، وَالمكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم)، نَزَلَتْ عَلَى النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) وَهُوَ وَاقِفٌ بِعَرَفَةَ يَومَ الجُمُعَةِ.

45- Târık b. Şihâb'ın Ömer b. el-Hattâb'dan rivâyet ettiğine göre yahudilerden bir adam Ömer'e **"Ey müminlerin emîri, kitabınızda okumakta olduğunuz öyle bir âyet var ki bize yani yahudiler topluluğuna inseydi mutlaka o günü bayram edinirdik" dedi. Ömer "Hangi âyet?" diye sordu. Yahudi** ***"Bugün dininizi sizin için kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimeti tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'dan razı oldum" (Mâide, 3)*** **diye cevap verdi. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: "Biz** o günü ve (âyetin) Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e nâzil olduğu yeri biliyoruz. O Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e Arefe'de vakfede iken Cuma günü nâzil oldu."

Bunu İbn Cerîr et-Taberî de "Tefsîr"inde başka bir kanalla Ömer'den "Allah'a hamd olsun ki ikisi de bize bayramdır" ziyâdesiyle rivâyet etmiştir.

Tirmizî'nin İbn Abbâs'tan rivâyet ettiğine göre o bu âyeti yanında bir yahudi varken okumuş, yahudi "Eğer bu âyet bize indirilseydi onun indirildiği günü bayram edinirdik" demiş, bunun üzerine İbn Abbâs "Zâten o iki bayram gününde indirildi; Cuma gününde ve Arefe gününde…" diye karşılık vermiştir.

Buradan bizden önceki iki kitap ehlinin yaptığı gibi bayramların reye dayanarak ve kafadan uydurarak tayin edilmeyeceği hükmü çıkarılabilir. Bayramlar ancak şeriat ve (Sünnet'e) ittiba ile edinilir. Bu âyet dinin kemâle ermesini ve nimetin tamamlanmasını içerdiği

için Allah onu bu ümmete bayram olarak belirlediği bir günde indirmiştir. Bu gün iki yönden bayramdır:

Birincisi: Haftanın bayramı olan Cuma olması yönünden bayramdır.

İkincisi: Hacıların bayramıdır ki hacıların bir araya gelecekleri ve vakfeye duracakları en büyük gün budur. Bu günün Hacc-ı Ekber Günü olduğu söylenmiştir.

Bu günün bayram olarak isimlendirilmesi sünen sâhiplerinin Ukbe b. Âmir'den rivâyet ettikleri merfû bir hadiste geçmektedir. Bu hadiste Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şöyle buyurmuştur: "Arefe Günü, Nahr Günü ve Teşrîk Günleri bayramımızdır ey İslâm ehli! Bu günler yeme ve içme günleridir."[28]

Bu hadisin manası birçok âlimin kafasını karıştırmıştır. Çünkü hadis Arefe Günü'nün oruçla geçirilmeyecek bir bayram günü olduğuna delâlet etmektedir. Nitekim bu mütekaddimînden olan bazı kimselerden rivâyet edilmiştir. Bazıları bunu vakfede duranlara yormuştur ki doğruya en yakın olan budur. Çünkü bu gün onların bir araya geldikleri ve vakfede durdukları en büyük gündür. Hâlbuki şehirlerde yaşayan diğer kimselerin durumu bundan farklıdır. Çünkü onların bir araya gelme günleri Nahr Günü'dür. Teşrîk Günleri'ne gelince şehirlerde yaşayanlar ve hacılar bu günler hususunda eşittirler. Çünkü bu günler onların kurbanlarını kesecekleri ve onlardan yiyecekleri günlerdir. Bu cumhûr ulemânın kavlidir.

---

[28] Nahr Günü Kurban Bayramı'nın birinci günüdür. Teşrîk Günleri ise Kurban Bayramı'nın ikinci, üçüncü ve dördüncü günleridir.

Atâ ise "Bu günler ancak hacıların bayramıdır, şehirlerde yaşayanların bu günlerde oruç tutmalarına engel olunmaz" demiştir. Cumhûrun kavli doğruya daha yakındır.

Allah'ın kulları üzerindeki nimetleri bâbından bir hâdisenin meydana geldiği günlerde bazı insanlar -bu günleri bayram edinmeksizin- şükürlerini ifâde etmek adına oruç tutsalar, Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in yahudilerin kendisine Mûsâ'nın Âşûrâ Günü şükrünü ifâde etmek amacıyla oruç tuttuğunu haber vermesi üzerine o gün oruç tutmasının delâletiyle bu güzel bir şey olur. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in kendisine Pazartesi orucu hakkında sorulması üzerine "Bu benim doğduğum ve bana (vahyin) indiği gündür" buyurması da buna delildir.

Bütün insanların birlikte kutladığı bayramlara gelince, bu hususta Allah'ın Resûlü için belirlediğinin ve Resûl'ün ümmeti için belirlediğinin ötesine geçilemez.

Bayramlar mutluluk ve sevinç zamanlarıdır. Allah bu ümmet için mutluluğu ve sevinci ancak nimetini tamamladıktan sonra ve rahmetini kemâle erdirdikten sonra meşrû kılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ *"De ki: Allah'ın fazlıyla, rahmetiyle, yalnızca bununla sevinsinler" (Yûnus, 58)* buyurmuştur. Böylece O onlara senede iki bayram ve haftada bir bayram belirlemiştir.

Senedeki iki bayramdan biri onlara her sene farz kılmış olduğu orucun tamama ermesidir. Oruçlarını tam olarak tuttular mı onları cehennemden azad eder. Oruçlarını tam olarak tutmalarından sonra onlar için bir bayram belirlemiş, bu bayramı bir ödül günü kılmıştır. Namaz kılmaya ve sadaka vermeye çıkıp mağfiretle

dönerler. Böylece fıtır sadakası ve bayram namazı bunun şükrü olmuş olur.

İkinci bayram ise iki bayramın en büyüğüdür. Bu bayram insanların haccının tamama erdiği ve Arefe'deki vakfe ile idrâk edildiği gündür. Bu cehennemden azad olma günüdür. Senenin bu günden başka hiçbir gününde bu günde olduğu kadar cehennemden azad edilme olmaz, günahlar ve hatalar bağışlanmaz. Allah bunun hemen sonrasını bayram kılmıştır. Hem de bu en büyük bayramdır. Hacılar bu bayramda menâsiklerini tamamlarlar, kirlerini giderirler, adaklarını yerine getirirler ve Beyt-i Atîk'i tavaf ederler. Şehirlerde yaşayanlar da bu bayramda onlara ortak olurlar. Zira onlar her ne kadar Arefe günü vakfede durma hususunda onlara eşlik etmemiş olsalar da cehennemden azadlık ve mağfiret hususunda onların ortağı olmuşlardır. Çünkü hac ömür boyunca yerine getirilebilecek bir farzdır, her sene için farz değildir. Oruç ise bundan ayrı olarak her senede farzdır. Şehirlerde yaşayanlar için namaz ve kurban şükür olur. Kurban kesmek Fıtır Bayramı'ndaki sadakadan daha fazîletlidir. Bu yüzden Allah nebîsi *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e ona verdiği Kevser nimetinden dolayı kendisine namaz ve kurban ile şükretmesini emretmiştir. Nitekim O bunu halîli İbrâhîm *(aleyhisselam)*'a da ona oğlunu boğazlamasını emrettiği ve onun yerine fidye olarak boğazlanacak büyük bir hayvan verdiği zaman meşrû kılmıştır.

Haftanın bayramı ise Cuma'dır. Bu bayram da namaz farizasının tam olarak yerine getirilmesiyle alâkalıdır. Zira Allah müslüman kullarına her gün ve her gece beş defa namaz kılmayı farz kılmıştır. Bu yüzden dünyanın kendisi üzerine döndüğü haftanın günleri ta-

mamlandıktan, müslümanlar da bu günlerde namazlarını tam olarak yerine getirdikten sonra Allah namazlarını tam olarak yerine getirdikleri günü onlar için kendisinde Cuma Namazı için bir araya gelecekleri bir bayram kılmıştır. Cuma yaratmanın sona erdiği, Âdem'in yaratılıp cennete koyulduğu gündür. Yine O kendisinin onlar üzerindeki nimetlerini hatırlatmak ve onları bu nimetlere karşılık şükre teşvik etmek için hutbeyi meşrû kılmıştır. Cuma'ya iştirâk etmeyi ve Cuma namazını edâ etmeyi Cuma günü işlenen günahların tamamı için, ayrıca başka üç günde işlenen günahlar için kefâret kılmıştır.

Cuma gününün Fıtır Günü'nden ve Nahr Günü'nden fazîletli olduğu rivâyet edilmiştir. Bunu İmam Ahmed "Müsned"inde rivâyet etmiştir. Mücâhid ve başkaları da böyle söylemiştir. Yine Cuma'nın yoksulların haccı olduğu rivâyet edilmiştir. Alî'den Cuma'nın müslümanların ibâdet günü olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir. İbnu'l Museyyeb "Cuma bana nâfile hacdan daha sevimlidir" demiştir.

Allah Cuma'ya erken gitmeyi hedy (kurban) değerinde kılmıştır: İlk saatte giden deve kurban etmiş gibi olur. Ondan sonraki sığır kurban etmiş gibi olur. Ondan sonraki koç kurban etmiş gibi olur. Ondan sonraki tavuk kurban etmiş gibi olur. Ondan sonraki yumurta kurban etmiş gibi olur.

Cuma günü cennette cennet ehlinin Rablerini ziyâret edecekleri ve O'nun kendilerine Cuma Namazı süresi kadar tecellî edeceği Mezîd Günü'dür. Aynı şekilde cennet ehlinin iki bayramda da Rablerini ziyâret edecekleri, O'nun iki bayramda da cennet ehlinin ta-

mamına tecellî edeceği, bu hususta erkeklerin ve kadınların eşit olacağı rivâyet edilmiştir. Görüldüğü üzere bu günler müminler için hem dünyada hem de âhirette bayramdır.

Müminlerin seçkinlerine gelince âriflerden birinin söylediği üzere her gün onlar için bayramdır. Haram'dan "Allah'a isyân edilmeyen her gün bayramdır" dediği rivâyet edilmiştir. Bundan dolayı cennet ehlinin seçkinlerinin her gün sabah ve akşam olmak üzere iki kez Rablerini ziyâret edecekleri ve O'na bakacakları rivâyet edilmiştir. Bunu Tirmizî İbn Ömer'den merfû ve mevkûf olarak tahriç etmiştir.

Allah en doğrusunu bilir ya Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin hadisinde rü'yeti söz konusu ettikten hemen sonra güneşin doğuşundan ve batışından önceki namazlara devam etmeyi emretmesinin sebebi de budur. Zira bu iki vakit cennet ehlinin seçkinlerinin Rablerini görecekleri vakitlerdir. Dolayısıyla bu iki namazı huşû ve kalp huzûru ile sürekli vakitlerinde edâ eden kimsenin cennette bu iki vakitte Allah'a bakacak kimselerden olması ümit edilir.

Bütün bunlarla ayân beyân ortaya çıkmaktadır ki bayramlar İslâm'ın rükünlerinin tam olarak yerine getirilmesiyle alâkalıdır. Kendilerinde bir araya gelinen üç bayramdan biri namazın, diğeri orucun, diğeri ise haccın tam olarak yerine getirilmesiyle alâkalıdır. Zekâta gelince onun tamama ereceği belirli bir vakit yoktur. Şehâdeteynin tamama erdirilmesi ise onun hakkında samîmîyeti ortaya koymaya, onu tahkîk etmeye ve gerekliliklerini yerine getirmeye gayret etmektir. Müminlerin seçkinleri her gün ve her vakit bunun için gayret

ederler. Bundan dolayı onların her günü bayramdır ve bayramları cennette de sürecektir. Allah en iyi bilendir

FASIL

NAMAZ İMANDANDIR BÂBI

Buhârî ve Müslim şu hadisi tahriç etmiştir:

٤٠- من حديث: أَبِي إسحَاقَ، عَنِ البَرَاءِ، أَنَّ النَّبِيَّ (صلى الله عليه وسلم)، كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ المدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أجْدَادِهِ -أوْ قَالَ:أخْوَالِهِ- مِنَ الأنْصَارِ، وَأَنَّهُ صَلّى قِبَل بيتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا -أوْ سَبْعَةَ عَشْرَ شَهْرًا-، وَكَانَ يُعْجِبُهُ أنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ الْبَيتِ، وَأنّهُ[صلى] أوَّلَ صَلاةٍ صَلاَّهَا صَلاَةَ الْعَصْرِ، وصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ، فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ صَلَّى مَعَهُ، فَمَرَّ عَلَى أهْلِ مَسْجِدٍ وَهُمْ رَاكِعُون، فَقالَ: أشْهَدُ بِاللَّهِ، لَقَدْ صَلّيتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ (صلى الله عليه وسلم)، قِبَلَ مَكَّةَ، فَدَارُوا كَمَا هُم قِبَل الْبَيتِ. وَكَأَنَتِ الْيَهُودُ [قد] أعْجَبَهُمْ إذْ كَانَ يُصَلِّي قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، وَأَهْلُ الْكِتَابِ، فَلَمَّا وَلَّى وَجْهَه قِبَلَ الْبَيتِ، أنْكَرُوا ذَلِكَ.

قَالَ زُهَيْرٌ: ثَنَا أبُو إسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ -فِي حَدِيثِهِ هَذَا-،أنَّه مَاتَ عَلَى القِبْلَةِ قَبْلَ أنْ تُحَوَّلَ رِجَالٌ وَقُتِلُوا، فَلَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِيهِم، فَأنْزَلَ اللهُ تَعَالَ: **{وَمَا كَانَ اللهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ}** [البقرة:١٤٣].

قَالَ البخَارِيُّ: يَعنِي صَلاَتَكُم.

40- Ebû İshâk'ın el-Berâ'dan rivâyet ettiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Medîne'ye ilk geldiği zaman Ensâr'dan dedelerine -ya da dayılarına dedikonuk oldu. Beyt-i Makdis'e doğru on altı ay -ya da on yedi ay- namaz kıldı. Kıblesinin Beyt'e doğru

olmasını istiyordu. Onun (Beyt'e doğru) kıldığı ilk namaz ikindi namazı idi. Onunla beraber bir topluluk da namaz kılmıştı. Sonra onunla beraber namaz kılanlardan bir adam dışarı çıktı ve bir mescidde rükû hâlinde olan bazı kimselere rastladı. "Allah'ı şahit tutarak söylüyorum ki ben Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ile birlikte Mekke'ye doğru namaz kıldım" dedi. Bunun üzerine bulundukları yerde Beyt tarafına döndüler. (Rasulullah) Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldığı zaman bu yahudilerin ve kitap ehlinin hoşuna gidiyordu. Yüzünü Beyt tarafına çevirmesi üzerine bunu hoş karşılamadılar.

Zuheyr dedi ki: Bize Ebû İshâk'ın el-Berâ'dan rivâyet ettiği bu hadisinde tahdis ettiğine göre "kıble çevrilmeden önce (önceki) kıble üzerine bazı kimseler vefât etti ve öldürüldü de onlar hakkında ne diyeceğimizi bilemedik. Bunun üzerine Allah Teâlâ *'Allah sizin imanınızı zâyi edecek değildir' (Bakara, 143)* buyruğunu indirdi."

Buhârî dedi ki: **"Yani namazınızı..."**

Buhârî bu hadisin üzerine "Namaz İmandandır" bâbını açmıştır.

Ensâr ile Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* arasında bir nesep bağı vardı. Onlar babasının dedesi Hâşim b. Abdumenâf yönünden Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in dedeleri ve dayıları idi. Zira Hâşim, Medîne'de Adiyy b. en-Neccâroğulları'ndan Selmâ isminde bir kadınla evlenmişti. Selmâ ondan oğlu Abdulmuttalib'i doğurmuştu. Abdulmuttalib'e başında bir miktar ak olduğu için Şeybe (ak saçlı) ismi verildi. İbn Kuteybe onun isminin Âmir olduğunu söz konusu etmiştir. Doğrusu ise onun isminin Şeybe

olmasıdır. Ona Abdulmuttalib (Muttalib'in kölesi) denmesinin sebebi ise amcası el-Muttalib b. Abdumenâf'ın onunla birlikte Medîne'den Mekke'ye geldiği zaman Kureyş'in onun hakkında "Bu Muttalib'in kölesidir" demiş olmasıdır. Muttalib ise "Öyle demeyin, bu benim yeğenim Şeybe b. Amr'dır" demiştir. Hişâm'ın ismi Amr'dır.

Berâ'nın bu hadisinde Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Medîne'ye geldiği zaman Ensâr'dan dedelerine ya da dayılarına konuk olduğu söz konusu edilmektedir. Bundan anlaşılan onun Neccâroğulları'na konuk olduğudur. Çünkü onun dayıları ve dedeleri onlardır. Fakat Berâ burada Neccâroğulları'nı ayrı tutmaksızın Ensâr'ın genelini kastetmiştir.

Buhâri'nin "Kitâbu's Salât"ta ve hicret baplarında Enes'ten rivâyet ettiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Medîne'ye geldiği zaman Medîne'nin yukarılarına, Amr b. Avfoğulları denen bir boya konuk oldu. Onların arasında on dört gece kaldı. Sonra Neccâroğulları'nın ileri gelenlerine elçi gönderdi de onlar kılıçlarını kuşanmış hâlde geldiler. (Enes devam ederek) şöyle dedi: "Sanki ben bineğinin üzerinde olduğu hâlde Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e, onun arkasındaki Ebû Bekr'e ve etrafındaki Neccâroğulları'nın ileri gelenlerine bakıyor gibiyim. Sonunda Ebû Eyyûb'un avlusuna vardım." Sonra hadisi zikretti.

Yine Buhârî benzer manada bir hadisi ez-Zuhrî- Urve b. ez-Zubeyr kanalıyla rivâyet etmiştir.

Berâ'nın hadisinde Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Medîne'de on altı ay ya da on yedi ay boyunca Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldığını söz konusu etmesine

gelince bu onun sürenin miktarı hususundaki bir şüphesidir. İbn Abbâs'tan Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldığı sürenin on altı ay olduğu rivâyet edilmiştir. Bunu Ebû Dâvûd tahriç etmiştir. Yine Ebû Dâvûd Muâz'dan bu sürenin on üç ay olduğunu tahriç etmiştir.

Zayıf bir râvi olan Kesîr b. Abdullah el-Müzenî'nin babasından, onun da dedesi Amr b. Avf'tan rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Medîne'ye geldiği zaman Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in yanındaydık. On yedi ay boyunca Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldı."

Saîd b. el-Museyyeb şöyle demiştir: "Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Beyt-i Makdis'e doğru on dokuz ay namaz kıldı. Bundan sonra Bedir'den iki ay önce kıble Mescid-i Haram tarafına çevrildi."

Bazıları bunu Saîd- Sa'd b. Ebî Vakkâs kanalıyla rivâyet etmiştir. Fakat hafızlar Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın burada zikredilmesinin doğru olmadığı görüşündedir. Saîd b. el-Museyyeb'den bu hadiste "on altı ay" dediği de rivâyet edilmiştir. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, Katâde, İbn Zeyd ve başkaları da aynı şekilde Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldığı sürenin on altı ay olduğunu söylemiştir.

Vâkıdî şöyle demiştir: "Bizim nezdimizde sâbit olan kıblenin Ka'be'ye (hicretten sonra) on yedinci ayın başında Receb Ayı'nın yarısında Pazartesi Günü çevrildiğidir."

Süddî'den bunun on sekizinci ayın başında olduğu rivâyet edilmiştir. "Bu on beş buçuk ay sonra oldu" da denmiştir.

Bunun hicretin ikinci senesinde olduğu hususunda ihtilâf yoktur. Fakat hangi ayda gerçekleştiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Daha önce zikri geçtiği üzere Receb Ayı'nda gerçekleştiği söylenmiştir. Bu aralarında İbn İshâk'ın da bulunduğu cumhûrdan rivâyet edilmiştir. "Şa'bân'ın yarısında Salı Günü" de denmiştir. Bu Katâde'den aktarılmış, Muhammed b. Habîb el-Hâşimî ve başkaları da bunu tercih etmiştir. "Hayır, bu Cumâdelulâ'da olmuştur" da denmiştir. Bu İbrâhîm el-Harbî'den nakledilmiş, ez-Zuhrî de bunu Abdurrahmân b. Abdullah b. Ka'b b. Mâlik'ten rivâyet etmiştir.

"İstiyordu" sözüyle kastedilen Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'dir. O kıblesinin Beyt'e, yani Ka'be'ye doğru olmasını istiyordu. Allah Teâlâ'nın şu buyruğu da buna delâlet etmektedir:

"Gerçekten Biz yüzünün semâya çevrildiğini görüyoruz. Seni mutlaka razı olacağın bir kıbleye döndüreceğiz. Şimdi yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir." (Bakara, 144)

Muâviye b. Sâlih, Alî b. Ebî Talha- İbn Abbâs kanalıyla onun şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* halkının çoğunluğu yahudi olan Medîne'ye hicret ettiği zaman Allah ona Beyt-i Makdis'e yönelmesini emretti. Yahudiler buna sevindiler. Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* on küsur ay boyunca Beyt-i Makdis'e yöneldi. Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* İbrâhîm'in kıblesine yönelmek istiyordu. Bundan dolayı duâ ediyor ve semâya bakıyordu. Bunun üzerine Allah *'Gerçekten Biz yüzünün semâya çevrildiğini görüyoruz...'* buyruğunu indirdi."

Mücâhid şöyle demiştir: "Onun kıblenin Ka'be'ye çevrilmesini istemesinin sebebi ancak yahudilerin 'Mu-

hammed bize muhâlefet ediyor ama kıblemize uyuyor!' demeleri idi."

İbn Zeyd de şöyle demiştir: "*'Nereye yönelirseniz Allah'ın vechi oradadır' (Bakara, 115)* âyeti nâzil olduğu zaman Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Beyt-i Makdis'i kastederek 'Şu yahudiler topluluğu Allah'ın evlerinden bir eve yöneliyorlar, biz de ona yönelsek?' dedi. Böylece Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* on altı ay boyunca oraya yöneldi. Sonra yahudilerin 'Vallahi Muhammed ve ashâbı biz onlara gösterinceye kadar kıblelerini bilmiyorlardı' dediği kendisine ulaştı. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bundan hoşlanmadı ve yüzünü semâya çevirdi. Bunun üzerine *'Gerçekten Biz yüzünün semâya çevrildiğini görüyoruz...'* âyeti nâzil oldu."

Berâ'nın hadisinde geçen "Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldığı zaman bu yahudilerin ve kitap ehlinin hoşuna gidiyordu" ifâdesi de bunu desteklemektedir. Burada kitap ehliyle kastedilen yahudilerin hâricindeki kitap ehli, yani hristiyanlardır. Bunlar Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yüzünü Beyt'e doğru çevirdiği zaman bunu hoş karşılamamışlardır.

İnsanlar Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in hicret etmeden önce Mekke'de iken Beyt-i Makdis'e doğru mu yoksa Ka'be'ye doğru mu namaz kıldığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbâs'tan onun Ka'be karşısında olduğu hâlde Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmakta olduğu rivâyet edilmiştir. Bunu İmam Ahmed tahriç etmiştir.

İbn Cureyc şöyle demiştir: "O ilk namaz kıldığında Ka'be'ye doğru kıldı. Sonra henüz Mekke'de iken yönü Beyt-i Makdis tarafına çevrildi. Ensâr da onun (Medîne'ye) gelmesinden önce üç yıl boyunca Beyt-i

Makdis'e doğru namaz kıldılar. Sonra o (Medîne'ye) gelmesinden sonra da on altı ay boyunca (Beyt-i Makdis'e doğru) namaz kıldı. Sonra Allah onu Beyt-i Harâm tarafına çevirdi."

Katâde "Ensâr, onun Medîne'ye gelmesinden önce iki yıl Beyt-i Makdis tarafına doğru namaz kıldı" demiştir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Beyt-i Makdis'e doğru on altı ay ya da on yedi ay namaz kıldığını söyleyenler bunu onun bu müddet dışında Beyt-i Makdis'e doğru hiç namaz kılmadığına delil getirmişlerdir. Fakat bunu diyen kimsenin hicretten sonrasını kastettiğini söylemek mümkündür. Buna (yani Rasulullah'ın Beyt-i Makdis'e doğru ancak on altı ya da on yedi ay namaz kıldığına) delâlet eden hususlardan biri de Cibrîl'in namaz ilk farz kılındığında Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e Beyt'in kapısının yanında namaz kıldırmış olmasıdır. Zira Beyt'in kapısının yanında namaz kılan kimse Ka'be yönünden iyice dönüp Ka'be'yi soluna almadıkça Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılamaz. Böyle bir şeyi hiç kimse de söylememiştir.[29]

Bu kimselerden bazıları bunun (yani Beyt-i Makdis'e yönelmenin) vahiyle değil ictihad ile olduğunu söylemiştir. Nitekim bu daha önce İbn Zeyd'den nakledilmişti. Aynı şekilde Ebu'l Âliye de "O kitap ehlinin kalplerini ısındırmak için Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldı" demiştir.

Hâkim'in "Sahîh"inde İbn Cureyc'in Atâ'dan, onun da İbn Abbâs'tan rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir:

---

[29] Burada yaklaşık iki kelime siliktir.

"*Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye yönelirseniz Allah'ın vechi oradadır. (Bakara, 115)* Bunun üzerine Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Beyt-i Atîk'i bırakıp Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmaya başladı. Allah Teâlâ bunun üzerine *'İnsanlardan bazı beyinsizler* -Beyt-i Makdis'i kastederek- *"Onları üzerinde oldukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler...' (Bakara, 142)* buyurdu. Sonra Allah bunu nesh etti ve onun yönünü Beyt-i Atîk'e çevirdi."

Hâkim "Bu Buhârî'nin ve Müslim'in şartlarına uygundur" demiştir. Hâlbuki bu doğru değildir. Zira Atâ, Atâ el-Horasânî'dir ve İbn Abbâs'la hiç karşılaşmamıştır. Nitekim Atâ'nın (el-Horasânî) nisbeti Ebû Ubeyd'in "el-Nâsihu ve'l Mensûh" kitabında, Ebû Dâvûd'un kitabında ve başka yerlerde sarih olarak zikredilmiştir.

Berâ'nın "Onun kıldığı ilk namaz ikindi namazı idi" sözü "Hicretten sonra Ka'be'ye doğru kıldığı..." manasındadır.

İki kıbleye doğru da namaz kılmış olan Umâra b. Evs'ten şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "İki akşam namazından (yani akşamdan ve yatsıdan) birindeydik ve Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılıyorduk. Namazın bir kısmını bitirmiş olduğumuz hâlde bir münâdi kapıda 'Kıble çevrildi!' diye bağırıverdi. Ben bunun üzerine imamımızın hemen yönünü değiştirdiğine şehâdet ediyorum." Bunu el-Esram ve başkaları tahriç etmiştir.

Yine el-Esram ve İbn Ebî Hâtim Tuveyle binti Eslem'den onun şöyle dediğini tahriç etmişlerdir: "Öğleyi veya ikindiyi Benî Hârise'nin mescidinde kıldım. Îliyâ (Kudüs) Mescidi'ne yönelmiştik. İki secde yapmıştık (yani iki rekât kılmıştık) ki bize Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Beyt-i Harâm'a yöneldiğini haber veren biri

geldi. Bunun üzerine kadınlar erkeklerin yerine geçti, erkekler de kadınların yerine geçti. Kalan iki secdeyi de Beyt-i Haram'a yönelmiş olduğumuz hâlde yaptık."

Bu namazın sabah namazı olduğu da söylenmiştir. "Sahîhayn"da İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: "İnsanlar Kubâ'da sabah namazını kıldıkları esnâda kendilerine biri gelip 'Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e bu gece bir kur'ân indirildi de ona Ka'be'ye yönelmesi emredildi' dedi. Bunun üzerine onlar da Ka'be'ye yöneldiler. Yüzleri Şâm'a dönüktü de Ka'be'ye döndüler."

Müslim de benzer bir manayı Enes'ten rivâyet etmiştir.

Bu hadislerin arasını bulmak adına "Kıblenin çevrilmesi ikindi namazında gerçekleşti ama bunun haberi Kubâ ehline ancak sabah namazında ulaştı" denilmiştir. Fakat bu görüş tartışmaya açıktır.

Bu namazın öğle namazı olduğu da söylenmiştir. Nesâî bunu "Tefsîr"inde Ebû Saîd b. el-Muallâ kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den tahriç etmiştir. Bu ayrıca Mücâhid'den de rivâyet edilmiştir.

Berâ hadisi Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ikindi namazının tamamını Ka'be'ye yönelerek kıldığına, Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmakta oldukları hâlde sonra Ka'be'ye dönen kimselerin ise kendilerine âit bir mescidde imamlarının arkasında namaz kılan bir topluluk olduğuna delâlet etmektedir. İbn Ömer hadisinde de onların Kubâ mescidinde bulunanlar olduğu geçmektedir. Tuveyle hadisine göreyse onlar Benî Hârise'nin mescidinde bulunanlardır.

Namazları esnasında yönlerini çevirenlerin Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve onunla birlikte namaz kılanlar olduğu, kıblenin Ka'be tarafına onların namaz kıldıkları esnâda çevrildiği de rivâyet edilmiştir. Bunun benzeri Mücâhid'den ve başkalarından da rivâyet edilmiştir.

İbn Sa'd kitabında şöyle demiştir: "Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in, mescidinde müslümanlara öğlenin iki rekâtını kıldırdığı, sonra kendisine Mescid-i Harâm'a yönelmesinin emredildiği, bunun üzerine onun ve kendisiyle beraber müslümanların oraya yöneldikleri söylenmektedir.

Söylenenler arasında şu da vardır: 'Hayır, Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Bişr b. el-Berâ b. Ma'rûr'un annesini Benî Seleme ile birlikte ziyâret etmişti. Bişr'in annesi onlara yemek yaptı. Derken öğle vakti girdi. Bunun üzerine Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ashâbına iki rekat namaz kıldırdı. Sonra kendisine Ka'be'ye yönelmesi emredildi. Bunun üzerine o Oluk'a yöneldi. O mescid de Mescidu'l Kıbleteyn (İki Kıble Mescidi) ismini aldı.'"

Vâkıdî'den "Bizim nezdimizde sâbit olan budur" dediği rivâyet edilmiştir.

Ebû Mâlik Abdulmelik b. Huseyn en-Nehaî, Ziyâd b. Ilâka kanalıyla Umâra b. Ruveybe'den onun şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "İki akşam namazından birinde kıble çevrildiği zaman Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in yanındaydık. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bunun üzerine iki rekâtta döndü, biz de döndük." Bunu İbn Ebî Dâvûd tahriç etmiştir. Ebû Mâlik ise çok zayıf bir râvidir. Doğru olan bunu Kays b. er-Rabî'in Ziyâd b. Ilâka'dan, onun da Umâra b. Evs'ten rivâyet etmiş olmasıdır. Nitekim bu hadisin lafzı daha önce geçmişti.

Osmân b. Sa'd şunu rivâyet etmiştir: Bize Enes b. Mâlik tahdis etti, dedi ki: "Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* öğleyi kılmaktayken Beyt-i Makdis tarafına doğru yöneldi, yüzünü kıbleye çevirdi." Bunu Bezzâr ve başkaları tahriç etmiştir. Bu (isnadda geçen) Osmân hakkında bazı şeyler söylenmiştir.

Taberânî'nin Umâra b. Zâzân- Sâbit- Enes kanalıyla tahriç ettiğine göre Enes şöyle demiştir: Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* namazda oldukları esnâda kıbleden çevrildi, rükûları esnâsında yönlerini değiştirdiler."

Umâra sağlam değildir. Ayrıca Hammâd b. Seleme'ye muhâlefet etmiştir. Zira Hammâd b. Seleme Sâbit kanalıyla Enes'ten Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldığını, bunun üzerine *"Gerçekten Biz yüzünün semâya çevrildiğini görüyoruz..." (Bakara, 144)* âyetinin nâzil olduğunu, sonra Benî Seleme'den bir adamın (insanlar) sabah namazında rükû hâlindelerken (onların yanına) vardığını ve "Dikkat, kıble çevrildi!" diye nidâ ettiğini, bunun üzerine (insanların) bulundukları yerde kıbleye döndüklerini rivâyet etmiştir. Bunu Müslim tahriç etmiştir ve sahih olan da budur.

Eğer kıblenin değiştirilmesi namaz esnâsında vâki olmuşsa ve Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* (namazını) Beyt-i Makdis'e doğru kılmış olduğu namazın üzerine bina etmişse, bu delil kılınarak hükmün namaz kılan kimse üzerinde namazı esnâsında bir değişiklik yaptığı zaman namaz kılan kimsenin hükmün gerektirdiği şeye intikâl etmesi ve (namazının kalan kısmını) kılmış olduğu namazın üzerine bina etmesi gerektiği söylenebilir.

Bu kapsamdan olmak üzere câriye namaz kıldığı esnâda azat edildiği zaman başı açıksa ve örtü yakınında bulunuyorsa, teyemmüm etmiş kimse namazı esnâsında yakınında su bulmuşsa ve onunla temizlenme imkânına sâhipse, hasta namazının bir kısmını otururak kılmışsa ve sonra ayakta durmaya güç yetirir hâle gelmişse; bunların hepsinin namazlarını bina etmeleri gerekir.

Yok, kıblenin değiştirilmesi Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ashâbına kıldırdığı namazdan önce gerçekleşmişse fakat bu haber başkalarına ancak namazları esnâsında ulaşmışsa ve bunun üzerine namazlarını bina etmişlerse; o zaman bu delil getirilerek kabûl edilebilir bir ictihâd ile herhangi bir yöne doğru namaza duran, sonra namazı esnasında hata yaptığının farkına varan kimsenin (doğru olan yöne) intikâl edip namazını bina etmesi gerektiği söylenebilir.

Yine bu hitâbın hükmünün mükellefe ulaşmadan önce onu ilgilendirmediğine de delil getirilebilir. Yine her iki varsayımda da bu, dînî meselelerde güvenilir tek kişinin haberinin kabûl edileceğine ve bunun (haberi) Resûl *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den vâsıtasız olarak işitmenin mümkün olduğu takdirde de geçerli olduğuna delil getirilebilir. Böyle bir imkânın bulunmadığı takdirde ise bu öncelikle söz konusudur.

Bunun Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmak gibi mütevâtir olan bir hususun tek kişinin haberiyle nesh edilmiş olmasını gerektireceğinin söylenmesine gelince buna verilecek cevap şudur: Tek kişinin haberi karînelerle desteklendiği takdirde ilim ifâde eder. Dolayısıyla sahâbînin Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Medîne'de ol-

duğu hâlde yollarda ve pazarlarda Medîne'deki müslümanların tamamının kendisini duyacağı şekilde nidâ etmesi onu duyanların aklında onun söylediği ve duyurduğu şeyde sâdık olduğu hususunda bir şüphe bırakmaz. Allah en iyi bilendir.

Berâ'nın "Kıble çevrilmeden önce (önceki) kıble üzerine bazı kimseler vefât etti ve öldürüldü de onlar hakkında ne diyeceğimizi bilemedik; bunun üzerine Allah Teâlâ *'Allah sizin imanınızı zâyi edecek değildir' (Bakara, 143)* buyruğunu indirdi" şeklindeki sözüne gelince bunu Müslim de İsrâîl- Ebû İshâk- Berâ kanalıyla rivâyet etmiştir.

Bunu ayrıca Şerîk, Ebû İshâk- Berâ kanalıyla Allah Teâlâ'nın *"Allah sizin imanınızı zâyi edecek değildir"* buyruğu hakkında "Yani Beyt-i Makdis'e doğru kıldığınız namazları" lafzıyla rivâyet etmiştir.

İmam Ahmed'in, Ebû Dâvûd'un ve sahihleyerek Tirmizî'nin Simâk- İkrime- İbn Abbâs kanalıyla tahriç ettiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: "Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Ka'be'ye yönlendirildiği zaman 'Ey Allah'ın Resûlü, Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldıkları hâlde vefât eden kardeşlerimizin durumu ne olacak?' dediler. Bunun üzerine Allah *(azze ve celle) 'Allah sizin imanınızı zâyi edecek değildir...'* buyruğunu indirdi."

Ubeydullah b. Mûsâ "Bu hadis sana namazın imandan olduğunu bildirir" demiştir. Buhârî de burada bâbı bunu vurgulamak için açmış ve Berâ hadisini bunu anlatmak için aktarmıştır. Aynı şekilde İbn Uyeyne ve başka âlimler bunu namazın imandan olduğuna delil getirmiştir. Bu âyetin Beyt-i Makdis'e doğru kılınan namazları söz konusu ettiği yorumunda bulunanlar

arasında el-Avfî'den gelen rivâyete göre İbn Abbâs, Saîd b. el-Museyyeb, İbn Zeyd, es-Suddî ve diğer bazı kimseler vardır.

Katâde ve er-Rabî' b. Enes ise "Bu âyet müslümanlardan bir topluluğun 'Önceki kıblemize yönelmiş olduğumuz hâlde yapmakta olduğumuz amellere ne olacak?' demeleri üzerine nâzil oldu" demiştir. Bu da aynı şekilde âyette kastedilenin namaz olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü namaz diğer amellerden farklı olarak kıbleyle ilgili tek ameldir. Müfessirlerin çoğunluğu burada iman ile kastedilenin namaz olduğu hususunda herhangi bir ihtilâf söz konusu etmemiştir. Zira namaz imanın sancağı ve onun bedenî hasletlerinin en yücesidir.

İbn İshâk şunu rivâyet etmiştir: Bana Muhammed b. Ebî Muhammed tahdis etti. Onun İkrime'den -ya da Saîd b. Cubeyr'den- onun da İbn Abbâs'tan rivâyet ettiğine göre o *"Allah sizin imanınızı zâyi edecek değildir"* buyruğu hakkında şöyle demiştir: "Yani ilk kıbleyi, nebînizi tasdîkinizi ve âhirete kadar onun peşinden gitmenizi… Size bütün bunların mükâfâtını verecektir. Şüphesiz Allah insanlara karşı Raûf ve Rahîm'dir."[30]

Hasen'den bu âyet hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allah Muhammed *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'i ve onunla birlikte onun döndüğü tarafa dönüşünüzü zâyi edecek değildir. Şüphesiz Allah insanlara karşı Raûf ve Rahîm'dir." Bu kavil imanla kastedilenin iki kıble konusunda da teslimiyet göstermeyi ve tâbi olmayı içeren bir tasdîk olduğuna delâlet etmektedir ki bunun kapsamına namaz da girer.

---

[30] Muhammed b. Ebî Muhammed meçhûldür.

FASIL

MÜMİNİN HABERİ OLMAKSIZIN AMELİNİN BOŞA ÇIKMASINDAN ENDİŞE ETMESİ BÂBI

Buhârî dedi ki:

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ التَّيمِيُّ: مَا عَرَضْتُ قَوْلِي عَلَى عَمَلِي إِلاَّ خَشِيْتُ أَنْ أَكُونَ مُكَذِّبًا. وَقَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيكَةَ: أدرَكْتُ ثَلَاثِينَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) كُلُّهُمْ يَخَافُ النِّفَاقَ عَلَى نَفْسِهِ، مَا مِنْهُمْ أَحَدٌ يَقُولُ: إِنَّهُ عَلَى إِيمَانِ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ .

وَيُذْكَرُ عَنِ الْحَسَنِ: مَا خَافَهُ إِلاّ مُؤْمِنٌ، وَلَا أَمِنَهُ إِلاّ مُنَافِقٌ.

وَمَا يُحْذَرُ مِنَ الإِصْرَارِ عَلَى النِّفَاقِ وَالْإِصيَانِ مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ، لِقَوْلِ اللهِ تَعَالَى: **{وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ}** [آل عمران:١٣٥]

İbrâhîm et-Teymî şöyle demiştir: "Sözümü ne zaman amelime arz ettiysem mutlaka yalanlayan durumuna düşmekten korkmuşumdur." İbn Ebî Muleyke şöyle demiştir: "Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ashâbından otuz kişiye yetiştim. Hepsi de nifâka düşmekten korkuyordu. Onlardan hiçbiri imanının Cibrîl'in ve Mîkâîl'in imanı gibi olduğunu söylemiyordu." Hasen'den de "Ondan ancak mümin korkar, ondan ancak münâfık kendisini güvende hisseder" dediği zikredilmektedir. Nifâkta ve günahlarda tevbe etmeksizin ısrarcı olmaktan sakındırılması. Nitekim Allah Teâlâ ***"Yaptıklarında bile bile ısrar etmezler" (Âli İmrân, 135)*** buyurmuştur.

Buhârî'nin bu bâbı açmaktaki gâyesi müminin kendisinin kâmil bir imana sâhip olduğunu, imanının

Cibrîl'in ve Mîkâîl'in imanı gibi olduğunu ve onun mümin olduğu sürece kendisi hakkında amelî nifâktan endişe etmesinin gerekmeyeceğini söyleyen Mürcie'ye reddiye vermektir.

Buhârî, İbrâhîm et-Teymî'den onun "Sözümü ne zaman amelime arz ettiysem mutlaka yalanlayan durumuna düşmekten korkmuşumdur" dediğini aktarmıştır. Bu ondan bilinen bir şeydir. Bunu Ca'fer el-Firyâbî ondan sahih bir isnâd ile şu lafızla tahriç etmiştir: "Sözümü ne zaman amelime arz ettiysem mutlaka yalancı çıkmaktan korkmuşumdur."

Bu şu manaya gelmektedir: Mümin mümin olduğunu söyler de ameli söylediğinin aşağısında olur. Bundan dolayı amelinin sözünü yalanlamasından endişe eder. Nitekim Huzeyfe'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Münâfık müslüman olduğunu söyleyen fakat İslâm'a göre amel etmeyen kimsedir."

Ömer'den rivâyet edildiğine göre o "Sizin hakkınızda en çok korktuğum şey âlim münâfıktır" demiş, "Münâfık nasıl âlim olur?" diye sormaları üzerine de "Hikmetli konuşur fakat zulüm -ya da münker- işler" diye cevap vermiştir.

Ca'd Ebû Osmân şöyle demiştir: "Ebû Racâ el-Utâridî'ye 'Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ashâbından yetiştiklerini nifaktân korktukları hâlde mi buldun?' diye sordum. Dedi ki: 'Evet! Allah'a hamd olsun ki onların güzel bir dönemine yetiştim. Evet, onların korkuları şiddetliydi! Evet, onların korkuları şiddetliydi!' O Ömer'i görmüştü."

Huzeyfe, Ebu'd Derdâ ve Ebû Eyyûb el-Ensârî nifaktan Allah'a sığınıp ondan endişe eden sahâbîlerdendir.

Tâbiîn'e gelince onlardan bu hâlde olanların sayısı çoktur. Örneğin İbn Sîrîn şöyle demiştir: "Beni şu âyetten çok korkutan hiçbir şey yoktur: *'İnsanlardan öyleleri vardır ki mümin olmadıkları hâlde Allah'a ve âhiret gününe iman ettik derler.' (Bakara, 8)*"

Eyyûb "Kur'ân'da nifâkın söz konusu edildiği her âyetten kendi adıma korkuyorum." demiştir.

Muâviye b. Kurra "Ömer ondan korkacak da ben kendimi ondan güvende hissedeceğim, öyle mi?!" demiştir.

Hasen'in bu manayı yansıtan sözleri oldukça fazladır. Aynı şekilde müslümanların ondan sonra gelen imamlarının da bu manadaki sözleri çoktur.

Zeyd b. ez-Zerkâ Süfyân es-Sevrî'den rivâyetle şunları söylemiştir: "Mürcie ile aramızda üç ihtilâf vardır: Biz imanın söz ve amel olduğunu söyleriz. Onlar imanın söz olduğunu fakat amel olmadığını söylerler. Biz imanın arttığını ve azaldığını söyleriz. Onlar 'O ne artar ne de azalır' derler. Biz nifak deriz. Onlar nifak diye bir şey yok derler."

Ebû İshâk el-Fezârî, el-Evzâî'den rivâyetle "Ömer kendisi adına nifaktan korkmuştur" demiş, sonra şunu eklemiştir: "Evzâî'ye 'Onlar Ömer'in o gün Huzeyfe'ye (münâfık olup olmadığını) sorduğu zaman münâfık olmaktan korkmadığını, ancak ölmeden önce nifakla sınanmaktan korktuğunu söylüyorlar' dedim. 'Bu bidat ehlinin sözüdür' dedi."

İbn Hâni'den gelen rivâyete göre İmam Ahmed kendisine "Kendisi adına nifaktan endişe eden kimse hakkında ne buyurursun?" diye sorulması üzerine "Kim

kendisini nifaktan güvende hissedebilir ki?" diye karşılık vermiştir.

Bunun aslı nifâkın daha önce zikredildiği üzere büyük ve küçük olarak ikiye ayrılmasına dayanmaktadır. Küçük nifak amelî nifaktır ki yukarıda zikri geçen kimselerin kendileri adına korktukları nifak budur. Bu nifak büyük nifâkın kapısıdır. Küçük nifâkın hasletlerinin kendisinde baskın olarak bulunduğu kimse adına bu hasletlerin onu hayâtında büyük nifâka sürükleyeceğinden ve böylece onun imandan tamamen sıyrılacağından korkulur. Nitekim Allah Teâlâ *"Onlar sapınca Allah da kalplerini saptırdı" (Saff, 5)* buyurmuştur. Yine O *"İlk seferinde ona iman etmedikleri gibi kalplerini ve gözlerini çevirririz" (En'âm, 110)* buyurmuştur.

Buhârî'nin İbn Ebî Muleyke'den naklettiği eser ise ondan es-Salt b. Dînâr'ın rivâyetiyle bilinmektedir ki es-Salt zayıftır. Yine onun kanalıyla gelen rivâyetlerden birinde İbn Ebî Muleyke'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ashâbından beş yüzden fazla kişiye yetiştim. Onlardan ölen her bir kimse kendisi adına nifaktan endişe ediyordu."

Buhârî'nin "Hasen'den 'Ondan ancak mümin korkar, ondan ancak münâfık kendisini güvende hisseder' dediği zikredilmektedir" diyerek el-Hasen'den naklettiği eser ise el-Hasen'den bilinen bir sözdür ve ondan sahih olarak rivâyet edilmiştir. Ne gariptir ki Buhârî burada (kesinlik bildirmeyen) "zikredilmektedir" lafzını kullanmış, bundan önceki söz hakkında ise "İbn Ebî Muleyke şöyle demiştir" diyerek kesinlik bildiren bir ifâde kullanmıştır.

İmam Ahmed "el-Îmân" isimli kitabında şöyle demiştir: Bize Müemmel tahdis etti, dedi ki: Hammâd b. Zeyd'i işittim, dedi ki: Bize Eyyûb tahdis etti, dedi ki: Hasen'i şöyle derken işittim: "Vallahi yeryüzünde hangi mümin sabaha çıkmışsa, yeryüzünde hangi mümin akşama erişmişse mutlaka kendisi adına nifaktan korkar. Nifaktan ancak münâfık kendisini güvende hisseder."

Bize Ravh b. Ubâde tahdis etti, dedi ki: Bize Hişâm tahdis etti, dedi ki: Hasen'i şöyle derken işittim: "Vallahi hangi mümin geçip gitmişse nifaktan korkmuştur, hangi mümin kalmışsa nifaktan korkmaktadır. Ondan ancak münâfık kendisini güvende hisseder."

Ca'fer el-Firyâbî "Sıfetu'l Münâfık" kitabında Ca'fer b. Süleymân kanalıyla Muallâ b. Ziyâd'dan şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hasen'i şu mescidde kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederek hangi müminin geçip gitmişse mutlaka nifaktan endişelendiğini, hangi müminin geride kalmışsa mutlaka nifaktan endişelenmekte olduğunu, hangi münâfığın geçip gitmişse mutlaka kendisini nifaktan güvende hissettiğini, hangi münâfığın geride kalmışsa mutlaka kendisini nifaktan güvende hissetmekte olduğunu söylerken işittim. Yine o 'Nifaktan korkmayan münâfıktır' dedi."

Habîb b. eş-Şehîd kanalıyla el-Hasen'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "İnsanlar nifâkın imanı gizlice çaldığını gördükleri zaman bütün tasaları nifak oldu." Hasen'den bu manada gelen rivâyetler çoktur.

Buhârî bundan sonra şöyle demiştir: "Nifâkta ve günahlarda tevbe etmeksizin ısrarcı olmaktan sakındırılması. Nitekim Allah Teâlâ *'Yaptıklarında bile bile ısrar etmezler' (Âli İmrân, 135)* buyurmuştur." Onun bunu söy-

lemekteki maksadı masiyetler ve nifak şubeleri hususunda tevbe etmeksizin ısrarcı olan kimse adına onun kendisinden imanın tamamen çekilip alınmasıyla, hâlis nifâka sevk edilmesiyle ve kötü âkıbetle cezalandırılabileceğinden korkulacağıdır. Bundan Allah'a sığınırız. Nitekim "Günahlar küfrün postacısıdır" denmiştir.

İmam Ahmed'in "Müsned"inde Abdullah b. Amr kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Söz hunilerine yazıklar olsun! Yaptıklarında bile bile ısrar edenlere yazıklar olsun!"

Söz hunileri (akmâ'u'l kavl) kulakları huni gibi olan kimselerdir. Hak kulaklarının birinden girer, diğerinden çıkar. Hiç içeride durmaz.

Allah cehennem ehlinin niteliklerinden söz ederken onların büyük günahlarda ısrar ettiklerini söylemiş, *"Onlar büyük hinste ısrar ediyorlardı" (Vâkıa, 46)* buyurmuştur. Hins ile kastedilen, kişiyi sözünde durmayan konumuna düşüren günahtır.

Sâlih amellerin bazı günahlar sebebiyle boşa çıkmasının zikredilmesi Buhâri'nin açtığı bu bâba münâsiptir. Örneğin Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler! Seslerinizi Nebî'nin sesinin üzerine çıkarmayın ve birbirinize karşı yüksek sesle konuştuğunuz gibi ona karşı yüksek sesle konuşmayın. Sonra amelleriniz boşa çıkar da farkında olmazsınız." (Hucurât, 2)

İmam Ahmed şöyle demiştir: Bize el-Hasen b. Mûsâ tahdis etti, dedi ki: Bize Hammâd b. Seleme tahdis etti. Onun Habîb b. eş-Şehîd'den, onun el-Hasen'den rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Bunlar bazı amellerin

diğer amelleri boşa çıkaracağını düşünmüyorlar ama Allah *(azze ve celle)* şöyle buyuruyor: *Seslerinizi yükseltmeyin… Sonra amelleriniz boşa çıkar da farkında olmazsınız.*"

Allah *(azze ve celle)*'nin *"Ey iman edenler, sadakalarınızı başa kakarak ve sıkıntı vererek boşa çıkarmayın!" (Bakara, 264)* buyruğu da bunu desteklemektedir. Sonra O (amellerin boşa çıkmasını örneklendirmek üzere) *"Biriniz ister mi ki hurma ağaçlarından ve üzüm asmalarından bir bahçesi olsun..." (Bakara, 266)* buyurmuştur.

Buhârî'nin "Sahîh"inde rivâyet edildiğine göre Ömer insanlara bu âyeti sormuş, insanlar da "Allah daha iyi bilir" demişlerdir. İbn Abbâs ise "Bu amele misâl olarak getirilmiştir" demiş, Ömer'in "Hangi amele?" diye sorması üzerine de şöyle cevap vermiştir: "Bir adamın ameline ki o Allah'a taat olan hususları yerine getirir, sonra Allah ona şeytanı gönderir de günah işlemeye başlar. Sonunda amellerini boğar."

Atâ el-Horasânî "Bu sonu şirk veya büyük günah işlemekle mühürlenen, bundan dolayı amelinin tamamı boşa çıkan adamdır" demiştir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den sahih olarak *"Kim ikindi namazını terk ederse ameli boşa çıkar"* buyurduğu rivâyet edilmiştir. Yine "Sahîh'te rivâyet edildiğine göre bir adam "Vallahi Allah falancayı bağışlamaz" demiş, bunun üzerine Allah şöyle buyurmuştur:

"Benim adıma falancayı bağışlamayacağıma dâir yemin eden kimse kimdir? O falancayı bağışladım, senin amelini de boşa çıkardım."

Âişe "Zeyd'e söyle, tevbe etmediği takdirde Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ile yaptığı cihâdını boşa çıkar-

mıştır" demiştir. Bu bazı kötülüklerin bazı iyilikleri boşa çıkardığına, sonra bu iyiliklerin tevbe ile geri döndüğüne delâlet etmektedir.

İbn Ebî Hâtim "Tefsîr"inde Ebû Ca'fer- er-Rabî' b. Enes kanalıyla Ebu'l Âliye'den onun şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Rasulullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ashâbı şirk ile birlikte hiçbir sâlih amelin fayda vermeyeceği gibi ihlâs ile de hiçbir günahın zarar vermeyeceği görüşünde idi. Bunun üzerine Allah *(azze ve celle)* *'Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Resûl'e itaat edin ve amellerinizi boşa çıkarmayın' (Muhammed, 33)* buyruğunu indirdi. Bundan sonra büyük günahların amelleri boşa çıkaracağından korkmaya başladılar."

Yine İbn Ebî Hâtim isnâdıyla *"amellerinizi boşa çıkarmayın"* buyruğu hakkında el-Hasen'den "günahlarla" dediğini rivâyet etmiştir. Ma'mer kanalıyla da ez-Zuhrî'den Allah Teâlâ'nın *"amellerinizi boşa çıkarmayın"* buyruğu hakkında "büyük günahlarla" dediğini rivâyet etmiştir. Yine o isnâdıyla Katâde'den bu âyet hakkında şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Kimin elinden geliyorsa, işlemiş olduğu sâlih bir ameli kötü bir amelle boşa çıkarmasın. Bununla birlikte kuvvet ancak Allah iledir. Şüphesiz hayır şerri, şer de hayrı siler. Amellerin temeli ve özü sonlarıdır."

Süddî'den bu âyet hakkında "Size emrettiği savaş hususunda Resûl *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e karşı gelmeyin ki iyilikleriniz boşa çıkmasın" dediği rivâyet edilmiştir.

Mukâtil b. Hayyân'dan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bize ulaştığına göre bu âyet nâzil olduğu zaman Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ashâbına ağır geldi. Onlar o gün iyiliklerinden her birinin istisnâsız makbûl olduğu-

nu düşünüyordu. Bu âyet nâzil olunca Ebû Bekr 'Amellerimizi boşa çıkaracak olan şey nedir?' dedi. Allah en doğrusunu bilir ya bana ulaştığına göre onlar işleyenlere ateşin vâcip olduğu büyük günahları söz konusu ettiler. Tâ ki diğer âyet nâzil oldu: *'Şüphesiz Allah kendisine* bir şeyin *ortak koşulmasını bağışlamaz, bunun altındakileri dilediği kimse için bağışlar.' (Nisâ, 48)* İbn Ömer bunun üzerine şöyle dedi: 'Bu âyet nâzil olduğu zaman bu konuda konuşmayı bırakıtk ve bu konuyu Allah *(azze ve celle)*'ye havâle ettik. Biz büyük günahların ve çirkinliklerin kendisini işleyeni helâka sürükleyeceğinden endişe ediyorduk.'"

Bazı amellerin büyük günah sebebiyle boşa çıkacağı hususunda seleften gelen eserler oldukça fazladır. Hepsi aktarılacak olsa söz uzar. Öyle ki Huzeyfe namuslu kadına zina iftirâsı atmanın yüz senenin amelini götüreceğini söylemiştir. Bunu Bezzâr ondan merfû olarak rivâyet etmiştir. Atâ'dan da "Kişi öfkelendiği zaman bir söz söyler de bu sözle altmış senenin veya yetmiş senenin amelini götürür" dediği rivâyet edilmiştir.

İmam Ahmed, el-Fadl b. Ziyâd'ın kendisinden rivâyetine göre "Biriniz bir attığı bir bakıştan dolayı amelinin boşa gitmesinden güvende olamaz" demiştir.

İyiliklerin kötülükler sebebiyle boşa çıkarılacağı görüşünün sadece Hâricîler'e ve Mu'tezile'ye âit olduğunu iddia eden kimse bâtıl bir söz ortaya atmış, Selef-i Sâlihîn'in bu konudaki sözlerine vâkıf olamamıştır.

Evet, Mu'tezile ve Hâricîler de bu görüştedir ama onlar büyük günah sebebiyle imanın tamamını geçersiz saymış ve kişinin bundan dolayı cehennemde ebediyen

kalacağını savunmuştur. İşte onların kendisi hususunda yalnız kaldıkları bâtıl görüş budur.

Buhârî sonra bu babda iki hadis tahriç etmiştir. Bunlardan biri şu hadistir:

٤٨– حديث: شُعْبَةَ، عَنْزُبَيدٍ، قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنِ المُرْجِئَةِ؟ فَقَال: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ، أَنَّ النَّبِيَّ (صلى الله عليه وسلم) قَالَ :(**سِبَابُ المُسْلِمِ فُسُوقٌ، وَ قِتَالُهُ كُفْرٌ**)

48- Şu'be, Zubeyd'den şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Ebû Vâil'e Mürcie hakkında sordum. 'Abdullah bana Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in **"Müslümana sövmek fâsıklık, onunla savaşmak küfürdür"** buyurduğunu tahdis etti' dedi."

Görüldüğü üzere Ebû Vâil bu hadisi amelleri imana dâhil etmeyen Mürcie'ye reddiye olarak zikretmiştir. Zira hadis müslümanlarla savaşmak gibi bazı amellerin küfür olarak isimlendirilebileceğine, ayrıca bazı amellere iman bazı amellere ise küfür isminin verilebileceğine delâlet etmektedir.

Fukahâ Mürciesi'nden bazı kimseler bu hadisi rivâyeti hususunda Ebû Vâil'i itham etmişlerdir. Hâlbuki Ebû Vâil itham edilecek biri değildir. Aksine o sika, âdil ve güvenilir bir kimsedir. Ayrıca bu hadisi onunla birlikte İbn Mes'ûd'dan Ebû Amr eş-Şeybânî, Ebu'l Ahvas ve Abdurrahmân b. Abdullah b. Mes'ûd da rivâyet etmiştir. Fakat bunlar arasında hadisi mevkûf olarak rivâyet edenler vardır. Yine bunu Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den Sa'd b. Ebî Vakkâs ve başkaları rivâyet etmiştir. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Benden sonra birbirlerinin boyunlarını vuran kâfirlere dönmeyin!" buyruğu da bu

hadise benzemektedir. Bazı amellerin küfür ya da iman olarak isimlendirilmesi hususunda başka yerlerde yeteri kadar söz söylenmişti.

Ebu'l Ferac Zeynuddîn İbn Receb dedi ki: Ben Kur'ân'da (mümin ile) savaşa küfür isminin verilmesini destekleyen bir âyet gördüm. Bu âyet Allah Teâlâ'nın kitap ehline hitapta bulunduğu şu âyettir:

"Hani sizden kanlarınızı dökmeyeceksiniz ve birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız diye söz almıştık. Sonra (bu sözü) onayladınız ve siz (hâlâ bu sözü verdiğinize) şâhitlik etmektesiniz. Bundan sonra sizler birbirinizi öldüren, kendinizden bir bölüğe karşı günah ve haddi aşma hususunda yardımlaşarak onları (yurtlarından) çıkarmanız size haram kılınmış olduğu hâlde onları yurtlarından çıkaran, size esirler olarak geldiklerinde ise onlar adına fidye ödeyen kimselersiniz. Siz Kitâb'ın bir kısmına iman edip bir kısmına küfür mü ediyorsunuz?" (Bakara, 83-85)

Burada anlatılmak istenen şudur: Allah kitap ehline birbirlerini öldürmelerini ve birbirlerini yurtlarından çıkarmalarını haram kılmıştı. Yahudiler ise Medîne'de Evs ve Hazrec ile aynı paktın içerisinde bulunuyordu. Yani Evs veya Hazrec ile yahudiler arasında bir savaş patlak verdiği zaman yahudilerin her bir bölüğü Evs'ten veya Hazrec'den hangisiyle antlaşmalı ise düşmanlarına karşı ona yardımcı oluyordu. Onları Evs veya Hazrec ile birlikte öldürüp yurtlarından çıkarıyordu. Hâlbuki bu daha önce onlara kitaplarında haram kılınmıştı. Bunu ikrar etmişler ve buna şâhitlik etmişlerdi. Bundan sonra o yahudilerin esir edilmesinden sonra kitaplarında kendilerine emredilene uygun olarak onlarla savaşanlara fidye verirlerdi. Zira kitaplarında kendilerine

esirlerin fidyelerini ödemeleri emredilmişti. İşte Allah *(azze ve celle)* kardeşleri adına fidye ödemelerini Kitab'a iman olarak, onları öldürmelerini ve yurtlarından çıkarmalarını da Kitâb'a küfür olarak isimlendirdi.

Görüldüğü üzere bu âyet savaşmanın ve yurttan çıkarmanın haram kılınmış olduğu takdirde küfür olarak isimlendirileceğine, bazı taatleri yapmaya da iman isminin verileceğine delâlet etmektedir. Çünkü Allah onların esirlerin fidyelerini ödemelerine iman ismini vermiştir. Bu gerçekten güzel bir çıkarımdır. Müfessirlerden buna itiraz eden birine de rastlamadım. Hamd ve minnet Allah'adır.

İkinci hadis ise şudur:

٤٩ – حَدِيث: عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ: أَنَّ النَّبِيَّ (صلى الله عليه وسلم) خَرَجَ يُخْبِرُ بِلَيلَةِ الْقَدرِ، فَتَلَاحَى رَجُلَانِ مِنَ المسْلِمِينَ، فَقَال: (**إِنِّي خَرَجْتُ لأُخْبِرَكُمْ بِلَيلةِ القَدرِ، وَإِنَّهُ تَلاحَى فُلَانٌ وَ فُلَانٌ فَرُفِعَتْ، فَعَسَى أنْ يكُونَ خَيرًا لَكُم، التَمِسُوهَا فِي السَّبْعِ وَالتِّسْعِ وَ االخمْسِ**).

49- Ubâde b. es-Sâmit'ten rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Kadir Gecesi'ni bildirmek üzere dışarı çıktı. Müslümanlardan iki adam tartışıyordu. Bunun üzerine o şöyle buyurdu:

"Ben size Kadir Gecesi'ni bildirmek için çıkmıştım. Fakat falan ve falan tartışıyordu. Bundan dolayı bu(nun bilgisi) kaldırıldı. Bunun sizin için hayır olması umulur. Onu yedide, dokuzda ve beşte arayın."

Buhârî'nin bu hadisi bu babda tahriç etmesinin sebebi bu hadiste iki kişinin birbirlerine kötü sözler sarf

etmesidir. (Hadisin metninde geçen) telâhî sövüşme olarak da sövüşmenin aşağısındaki çekişme ve tartışma olarak da tefsir edilmiştir. "Sahîh-i Müslim"de yer alan bir rivâyette gelen "Sonra iki adam ihtikâk yaparak -yani her biri diğerinden hakkını isteyerek- geldi" lafzı da bunu desteklemektedir.

Telâhî'yi sövüşme olarak tefsir edenlere göre Buhârî'nin bu hadisi bu bâba dâhil etmesinin sebebi sövüşmenin cezasının daha dünyadayken verileceğini, öyle ki müslümanların bundan dolayı dinlerinin maslahatı adına ihtiyaç duydukları bazı şeylerin bilgisinden mahrum kalabileceklerini vurgulamak olabilir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in bunun hayır olmasını ummasının sebebi ise Kadir Gecesi'nin gizli bırakılmasının son on geceyi kıyâm üzere geçirmeye ve onu tekli gecelerde aramaya daha çok teşvik edici olmasıdır. Böylece bu daha çok ibâdet etmek için bir sebep teşkil etmiş olmaktadır. Şu da var ki bu gecenin açıklanmasının ve insanların bunu tam olarak bilmesinin gizli bırakılmasına nazaran bir üstünlüğü söz konusudur. Fakat tartışma sebebiyle bu gece açıklanmamıştır. Dolayısıyla bu hadis günahların din hususunda ihtiyaç duyulan bazı şeylerin bilgisinin gizli bırakılmasına sebep teşkil edebileceğini göstermektedir. Nitekim İbn Sîrîn "Osmân öldürülesiye kadar hilâller hakkında ihtilâfa düşülmemiştir" demiştir.

Demek ki insanlar ne zaman günah işleseler bu onların dinleri hususundaki bir bilginin kendilerine gizli kalmasını gerektirmektedir. Bu bilginin gizli kalmasında (eğer gizlenen şey yasaklanmış bir şey ise) söz konusu şeyi onun yasaklandığını bilmeden işleyen kimse

için bir ruhsat söz konusu olabilir. Zira o, o şeyin yasak olduğunu bilse ve bundan sonra onu yapsa cezayı hak edecektir.

Telâhîyi tartışma olarak yorumlayanlar ise Buhârî'nin bu hadisi bu bâba dâhil etmesinin sebebinin; sövüşme olmaksızın telâhîde bulunmanın fâsıklık olmadığını, bundan dolayı bunun üzerine fâsıklara uygulanan hükümlerin terettüp etmeyeceğini, zira bunun müslümanlar için hayır olan bir şeye vesîle olduğunu vurgulamak olduğunu söylemişlerdir. El-İsmâîlî de bu görüşe işâret etmiştir. Fakat bu görüş tartışmaya açıktır. Allah en iyi bilendir.

Buhârî'nin maksadının sövmenin fâsıklık olmakla birlikte İslâm'dan çıkarmayacağını vurgulamak olması da ihtimâl dâhilindedir. Zira o hadiste "Müslümanlardan iki adam sövüşüyordu" demiş, bu iki adamı birbirlerine sövmelerine rağmen müslüman olarak isimlendirmiştir.

"Müsned-i Bezzâr"da Muâz kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Rabbimin bana putlara ibâdetten sonra yasakladığı ilk şey şarap içmek ve insanlara sövmektir." İsnâdında Amr b. Vâkid eş-Şâmî vardır ki çok zayıftır. Hem şarap hicretten bir süre sonra haram kılınmıştır. Fakat Ebû Dâvûd'un "Merâsîl"inde tahriç ettiğine göre bunu ayrıca el-Evzâî Urve b. Ruveym kanalıyla mürsel olarak rivâyet etmiştir.

FASIL

Buhârî dedi ki:

سُؤَال جِبْرِيلَ النَّبِيَّ (صلى الله عليه وسلم) عَنِ الإِيمَانِ وَالإِسْلَامِ وَالإِحْسَانِ وَ عِلْمِ السَّاعَةِ، وَ بَيَان النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) لَهُ، ثُمَّ قَالَ: (جَاءَ جِبْرِيلُ يُعَلِّمُكُم دِينَكُم)، فَجَعَلَ ذَلِكَ كُلَّهُ دِينًا، وَمَا بَيَّنَ النَّبِيُّ (صلى الله عليه وسلم) لِوَفْدِ عَبْدِ الْقَيْسِ مِنَ الإِيمَانِ، وَقَوْلِ اللهِ تَعَالى: **{وَ مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ}** [آل عمران:٨٥]

Cibrîl'in Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e imanı, islâmı, ihsânı ve kıyâmet saatinin bilgisini sorması; Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in ona (bunları) açıklayıp sonra *"Cibril dininizi size öğretmeye geldi"* buyurması, dolayısıyla bunların hepsini din kılması, Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Abdulkays Heyeti'ne iman adına beyân ettikleri ve Allah Teâlâ'nın *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa bu ondan kesinlikle kabûl edilmez"* buyruğu babı.

Buhârî'nin buradaki bablandırması, delillendirmesi ve açıklaması onun iman ve islâm isimlerinin müsemmâlarının bir olduğu görüşünde olduğunu göstermektedir. Çünkü o Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in Cibrîl'e onun kendisine islâm, iman, ihsan, ve kıyâmet saatinin bilgisi hakkında sorduğu soruların cevaplarını verdikten sonra *"O Cibrîl idi, dininizi size öğretmeye geldi"* buyurduğunu ve böylece bunların tamamını din konumuna yerleştirdiğini açıklamıştır. Din Allah Teâlâ'nın *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa bu ondan kesinlikle kabûl edilmez" (Âli İmrân, 85)* buyruğu gereğince İslâm'dır. Nitekim yine O *"Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır" (Âli*

İmrân, 19) buyurmuştur. Buhârî bu savı Abdulkays Heyeti hadisinde onların Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e imanı sormuş olmalarının, Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in de onlara Cibrîl'in kendisine islâmı sorduğu zaman ona verdiği cevabın aynısını vermiş olmasının söz konusu edilmesini zikrederek desteklemiştir. Zira bu islâm ile imanın bir olduğunu göstermektedir. Bu aynı zamanda Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin, İbn Abdulberr'in ve başkalarının görüşüdür.

İslâm ile iman arasında ayrıma gidenlere gelince bunlar seleften olsun onlardan sonra gelenlerden olsun ulemânın çoğunluğudur. Öyle ki "Bu meselede selef arasında herhangi bir ihtilâf bilinmemektedir" bile denmiştir. Buhârî'nin söylediğine verilen cevapların en güçlüsü islâmın ve imanın her birinin delâletinin yalnız veya birlikte kullanılmalarına göre farklılık arz edeceği, ikisinden biri tek başına kullanıldığı takdirde onun kapsamına diğerinin de gireceğidir. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bundan dolayı Abdulkays Heyeti hadisinde sorulan imanı, islâm ve imanı birlikte söz konusu ettiği Cibrîl hadisinde islâmı neyle tefsir etmişse onunla tefsîr etmiştir. İslâm ve iman birlikte kullanıldıkları zaman ise farklı manalara gelirler. Her hâlükârda ameller iman müsemmâsının kapsamına dâhildir. Bu hususta ihtilâf etmemişlerdir.

Bu tafsîlâta gidenler arasında el-Hattâbî ve Ebû Bekr el-İsmâîlî de vardır. El-İsmâîlî bu görüşü Ehli Sünnet ve'l Cemaat'in birçoğundan nakletmiştir. Kezâ Ebû Bekr İbnu's Sem'ânî de Ehli Sünnet ve'l Cemaat'ten onların islâm ile iman arasında ayrıma gittiklerini aktarmıştır.

Seleften iki arasında ayrıma gittiği rivâyet edilen kimseler arasında el-Hasen, İbn Sîrîn, Katâde, Dâvûd b. Ebî Hind, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî, ez-Zuhrî, Hammâd b. Zeyd, Şerîk, İbn Ebî Zi'b, İbn Mehdî, Ahmed, Ebû Hayseme, Yahyâ b. Maîn ve başkaları vardır. Bununla birlikte bu kimseler arasında yaptıkları ayrımın niteliği hususunda ihtilâf söz konusudur. Tartışmaya açık bir isnad ile es-Sevrî'den ikisini bir tuttuğu rivâyet edilmiştir. Zâten bu meseleden etraflıca söz edilmiş ve hakkında doyurucu açıklamalarda bulunulmuştu. Allah en iyi bilendir. Sonra Buhârî şu hadisi tahriç etmiştir:

٥٠– حديث: أَبِي زُرعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وسلم) قَ الَ: كَانَ يَوْمًا بَارِزًا لِلنَّاسِ، فَأَتَاهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: مَا الإِيمَانُ؟ قَالَ: (**الإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللهِ وَمَلائِكَتِهِ وَبِلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ**). قَالَ: مَا الإِسْلامُ؟ قَالَ: (**الإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَ لاَ تُشْرِكَ بِهِ، وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ، وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ**). قَال: مَا الإِحْسَانُ؟ قَالَ: (**أَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ**). قَالَ: مَتَى السَّاعَةُ؟ قَالَ:(**مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ، وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا: إِذَا وَلَدَتِ الأَمَةُ رَبَّهَا، وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الإِبِلِ الْبُهْمِ فِي الْبُنْيَانِ، فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلاّ اللهُ**) ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ (صلى الله عليه وسلم): **{إِنَّ اللَّهَ عِندَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ}[لقمان:٣٤]** الآيَةَ ثُمَّ أَدْبَرَ، فَقَالَ: (رُدُّوهُ)، فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا، فَقَالَ: (**هَذا جِبْرِيلُ، جَاءَ يُعَلِّمُ ا لنَّاسَ دِينَهُم**)

قَالَ البُخَارِيُّ: جَعَلَ ذَلِكَ كُلَّهُ مِنَ الإِيمَانِ.

50- Ebû Zur'a'nın Ebû Hureyre'den, onun Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet ettiğine göre o bir gün insanların arasına çıkmıştı. Bir adam ona gelip "İman nedir?" diye sordu. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* **"İman; Allah'a, O'nun meleklerine, O'na kavuşmaya ve O'nun resûllerine inanman, bir de yeniden dirilişe inanmandır"** buyurdu. Adam "İslâm nedir?" diye sordu. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* **"İslâm; Allah'a ibâdet etmen, O'na ortak koşmaman, namazı kılman, farz kılınmış olan zekâtı edâ etmen ve Ramazan'ı oruçla geçirmendir"** buyurdu. Adam "İhsân nedir?" diye sordu. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* **"Allah'a O'nu görüyormuşçasına ibâdet etmendir, her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor"** buyurdu. Adam "Saat ne zaman?" diye sordu. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şöyle buyurdu: **"Kendisine bunun sorulduğu kimse sorandan daha bilgili değildir. Ama ben sana onun alâmetlerini bildireceğim: Câriye efendisini doğurduğu zaman, kim oldukları bilinmeyen (ya da bir şeyleri olmayan) deve çobanları bina yükseltmekte yarıştıkları zaman... Bu Allah'tan başka kimsenin bilmediği beş şey arasındadır."**

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sonra ***"Şüphesiz saatin bilgisi Allah'ın katındadır, yağmuru indirir ve rahimlerde olanı bilir..."*** âyetini okudu. Sonra adam arkasını döndü (ve gitti). Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* **"Onu geri getirin"** buyurdu fakat bir şey göremediler. Bunun üzerine **"O Cibrîl idi, insanlara dinlerini öğretmeye geldi"** buyurdu.

Buhârî dedi ki: **"O, bunların tamamını imandan kılmıştır."**

Buhârî'nin bu sözü söylemekteki maksadı Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in bu sorularda zikrettiği şeylerin tamamını din olarak isimlendirdiğini, dinin de Allah'ın haber verdiği üzere İslâm olduğunu vurgulamaktır.

O kendisine iman hakkında sormaları üzerine Abdulkays Heyeti'ne, kendisine islâm hakkında sorması üzerine Cibrîl'e verdiği cevâbı vermiştir. Bu göstermektedir ki iman islâmın ta kendisidir ve islâmın müsemmâsı kapsamına ne giriyorsa imanın müsemmâsı kapsamına da girer. Bu, Buhârî'nin burada söz konusu ettiği şeyin açıklamasıdır.

İslâm ile iman arasında ayrıma gidenlere gelince bu meselede onlar tarafından tercih edilen görüşün İslâm ve imanın birlikte kullanıldıkları zaman her birinin ayrı bir manaya geldiği, tek başına kullanıldıkları zaman ise birinin kapsamına girenin diğerinin de kapsamına gireceği olduğu daha önce geçmişti.

Birlikte kullanıldıkları zaman birbirlerinden hangi şekilde ayrılacaklarına gelince bu konuda doğru olan burada zikredilen hadisin delâlet ettiği manadır: Yani iman kalplerde bulunan inançlardır. Bunun aslı Allah Teâlâ'nın şu buyruğunda zikretmiş olduğu beş asla inanmaktır:

"Resûl Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de... Hepsi Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve resûllerine iman ettiler. O'nun resûllerinden herhangi birini ayrı tutmayız (dediler.) Yine dediler ki: 'İşittik ve itaat ettik, bağışlamanı umarız ey Rabbimiz ve dönüş ancak Sanadır.'" (Bakara, 285)

Görüldüğü üzere Allah bu âyette Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, resûllerine ve âhiret günü olan

kendisine dönüşe imanı zikretmiştir. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in, kendisine İslâm'ın yanında imanı sorması üzerine Cibrîl'e verdiği cevapta zikrettiği şey de budur. Hadisin lafızlarında bazı fazlalıklar ve eksiklikler vardır.

Buhârî'nin bu rivâyetinde Allah'a kavuşmaya iman ve baasa iman söz konusu edilmektedir. Baasa iman Allah'ın kabirlerdekileri dirilteceğine iman demektir. Allah'a kavuşmaya imanın manası ise kulların Allah *(azze ve celle)*'nin huzûrunda amellerinin hesâbını vermek ve bunların karşılığını görmek için duracaklarına iman etmektir.

Müslim bu hadisi Ömer b. el-Hattâb'dan şu lafızla rivâyet etmiştir: "Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, resûllerine, âhiret gününe inanman, bir de hayrıyla ve şerriyle kadere inanmandır."

Bunu İbn Hibbân da "bir de cennete, cehenneme ve mîzâna inanmandır" ziyâdesiyle tahriç etmiştir.

İman ile birlikte zikredilen İslâm'a gelince Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* gerek söz gerekse fiil olan zâhirî amellerle tefsir etmiştir. Bunlar şehâdeteyn, namaz kılmak, zekât vermek ve Ramazan'ı oruçla geçirmektir. Müslim Ömer'den gelen bir rivâyette "Yoluna güç yetirebildiğin takdirde Beyt'i haccetmendir" ziyâdesini söz konusu etmiştir. İbn Hibbân da ziyâde olarak "Haccetmen, umre yapman, cenâbetten gusletmen ve abdesti tam almandır" demiştir. Buhârî'nin buradaki rivâyetinde ise "Allah'a ibâdet etmen ve O'na ortak koşmaman" buyrulmaktadır. Bununla kastedilen O'nun birliğini dile getirmektir. Bununla birlikte bununla kastedilenin

uzuvlarla yerine getirilen ibâdetlerin bütün çeşitlerini yapmak olması da mümkündür.

İhsâna gelince Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bunu basîretlerin melekûta nüfûz etmesi, öyle ki basîrete göre haberin gözle görmek mesâbesine gelmesi ile açıklamıştır. Bu imanın derecelerinin ve mertebelerinin en yücesidir.

Müminler ve muhsinler (ihsan sahipleri) bu makâma ulaşma noktasında, imanlarının ve ihsanlarının kuvvetlerinin derecesine göre birbirlerinden farklı derecelerde bulunurlar. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* buna burada "Allah'a O'nu görüyormuşçasına ibâdet etmendir, her ne kadar sen O'nu göremiyorsan da O seni görüyor" buyruğuyla işâret etmiştir.

Burada anlatılmak istenen şeyin ihsan makâmının son noktasının müminin Rabbine O'nu kalbiyle görüyormuşçasına ibâdet etmesi, basîreti ve fikri ile kendisini bu konumda hissetmesi olduğu da söylenmiştir. Müminin elinden bu gelmezse ve bu mümini zorlarsa diğer makâma intikâl eder ki bu makâm Allah'a O'nun kendisini gördüğü, hem gizlediklerine hem de açığa vurduklarına muttalî olduğu, kendisi hakkında hiçbir şeyin O'na gizli kalmadığı bilinciyle ibâdet etmesidir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ashâbından aralarında İbn Ömer'in ve Ebû Zerr'in de bulunduğu bir topluluğa Allah'a O'nu görüyormuşçasına ibâdet etmelerini tavsiye etmiştir. Yine o Muâz'a ehlinden olan heybetli bir adamdan nasıl utanıyorsa Allah'tan da öyle utanmasını tavsiye etmiştir.

Seleften bir zat şöyle demiştir: "Allah için O'nu görüyormuşçasına amel eden kimse âriftir. Allah'ın kendisini gördüğü bilinciyle amel eden kimse de muhlistir."

Demek ki iki makam vardır:

Birinci makam murâkabe makâmıdır. Bu makam, kulun Allah'ın kendisine yakınlığının ve kendisine muttalî olduğunun şuurunda olması, sürekli Allah'ın huzûrunda bulunduğunu; bütün hareketleri, hareketsizlikleri, gizledikleri ve açığa vurdukları hususunda O'nun kendisini gözetlediğini hayâlinde canlandırmasıdır. İşte bu muhlis murâkıbların makâmıdır. Bu ihsân makâmının en alt mertebesidir.

İkinci makam ise kulun kalbiyle buna şâhid olmasıdır. Öyle bir şâhidlik ki bu şâhidlikle Allah'ı gözüyle görüyor gibi olur. İşte bu ihsân makâmının son noktasıdır. Bu âriflerin makâmıdır.

Hârise hadisi de bu manayı yansıtmaktadır. Zira o "Sanki ben açıkça Rabbimin Arş'ına bakıyorum, sanki ben cennette birbirlerini ziyâret eden cennet ehline ve cehennemde bağrışan cehennem ehline bakıyorum" demiş, Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de *"İyi bildin, böyle devam et; Allah'ın kalbinde imanı parlattığı bir kul!"* buyurmuştur. Bu mürsel bir hadistir. Zayıf bir isnâd ile müsned olarak da rivâyet edilmiştir.

Yine bu babdan olmak üzere İbn Ömer tavaftayken Urve ondan kızını istemiş fakat İbn Ömer ona cevap vermemişti. İbn Ömer sonra Urve ile karşılaştığı zaman "Tavaftayken Allah'ı gözlerimizin önünde hayâl ediyorduk" diyerek ondan özür dilemişti.

Fudayl b. Iyâd'ın zikretmiş olduğu eser de bu babdandır: "Allah şöyle buyurur: İşte Ben sevdiklerime gelirim. Gece onları bürüdüğü zaman gözleri kalplerinde kılınır ve nefsim onların gözleri önünde temessül eder. Böylece Bana Beni görüyormuşçasına hitap ederler. Benimle Benim huzurumdaymışçasına konuşurlar."

Allah Teâlâ'nın *"Göklerde ve yerde mesel-i a'lâ (en yüce mesel) O'nundur" (Rûm, 27)* buyruğundaki mesel-i a'lâ da bu şekilde tefsir edilmiştir. Allah Teâlâ'nın meseli O'nun şu buyruğudur: *"Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun misâli içerisinde kandil bulunan bir oyuk gibidir. Kandil bir camın içerisindedir. Cam da inciyi andıran bir yıldıza benzer ki ne doğuya ne de batıya âit mübârek bir zeytin ağacından tutuşturulur. Neredeyse yağı kendisine ateş değmese bile ışık verecektir. Nûr üstüne nûr! Allah dilediğini nûruna iletir. Allah insanlara meseller getirir. Allah her şeyi bilendir." (Nûr, 35)* Ubeyy b. Ka'b ve seleften başka kimseler "Onun müminin kalbindeki durumu budur" demişlerdir.

Bu makâma ulaşan kimse ihsanın son noktasına ulaşmıştır. İman onun kalbinde gözle görmekle aynı seviyeye gelmiştir. Bu kimse Rabbini bilmiş, yalnızken O'na ünsiyet duyar olmuş; O'nu zikretmekten, O'nunla gizlice konuşmaktan ve O'na duâ etmekten zevk alır hâle gelmiştir. Öyle ki o bazen kendisini Rabbinin yarattıklarına yabancı hisseder. Bir zâtın söylediği gibi: "Hayret ediyorum, mahlûkât Senden başkasına nasıl yakınlık hisseder? Hayret ediyorum, mahlûkâtın kalpleri nasıl Senden başkasının zikriyle aydınlanır?"

Başka bir zâta da "Kendini yalnız hissetmiyor musun?" diye sorulmuş, bunun üzerine o "O 'Ben Beni

anan kimseyle birlikteyim' dediği hâlde kendimi nasıl yalnız hissedebilirim?" diye karşılık vermiştir.

Başka birine "Tek başına kendini yalnız hissetmiyor musun?" diye sorulmuş, o da "Allah ile birlikte olan bir kimse kendini yalnız hisseder mi?" demiştir.

Ebû Muhammed Habîb evinde yalnız kalır ve şöyle derdi: "Gözü Seninle aydınlanmayanın gözü aydınlanmasın! Sana yakınlık hissetmeyen her şeye yabancılık çeksin!"

Fudayl "İnsanlara yabancılık çeken ve dostu Allah olan kimseye ne mutlu!" demiştir. Ma'rûf bir adama "Allah'a öyle tevekkül et ki O senin dostun, enîsin ve şikâyetlerinin mercii olsun" demiştir.

Zünnûn "Allah'ı sevenlerin alâmeti O'ndan başkasına yakınlık duymamaları ve O'nunla birlikte oldukları zaman kendilerini yalnız hissetmemeleridir" demiş, sonra şunu eklemiştir: "Allah sevgisi kalbe yerleştiği zaman kalp kendisini Allah'a yakın hisseder. Zira Allah âriflerin göğüslerinde onların kendisinden başkasını sevmeyecekleri kadar yücedir."

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Allah'a O'nu görüyormuşçasına ibâdet et" buyruğu ibâdet eden kimsenin bunu ibâdeti esnâsında tahayyül etmesine işâret etmektedir. Değilse ibâdet eden kimse O'nu gözüyle veya kalbiyle hakîkî manada görüyor değildir.

Sûfîlerden bazılarının iddia ettiği gibi kalplerin bu dünyada Allah'ı görmesinin tıpkı âhirette gözlerin O'nu göreceği gibi mümkün olduğunu iddia eden kimselere gelince bu bâtıl bir iddiadır. Zira bu makâm Sahâbe'den Ebû Zerr, İbn Abbâs ve bir rivâyete göre Âişe gibi kim-

selerin Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in kendisine iki kez ulaştığını söyledikleri makamdır. Bu konuda rivâyet edilen merfû hadisler de vardır.

Kezâ Tâbiîn'den aralarında el-Hasen, Ebu'l Âliye, Mücâhid, Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel ve İbrâhîm et-Teymî gibi kimselerin bulunduğu bir topluluk da "O'nu kalbiyle gördü" demiştir.

Eğer bu iddiada bulunan kimseler kalbin görmesinin nebîlerle başkaları arasında müşterek olduğuna inanıyorlarsa bu durumda Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in bu hususta ayrıcalıklı kılınmasında herhangi bir meziyet söz konusu olmaz. Özellikle de insanlar "O bu dereceye iki kez ulaştı" demişken… Zira bu sûfîler kalbin görmesinin kesintisiz ya da sıklıkla gerçekleşen bir hâle ve makâma dönüştüğünü savunmaktadırlar. Velîlerin nebîlerin üzerine çıkarılması da buradan kaynaklanmakta; bundan da çeşit çeşit sapıklık, imkânsız iddia ve cehâlet dallanıp budaklanmaktadır. Allah dilediğini doğru yola iletendir.

Demek ki bu üç makâmı; yani islâmı, imanı ve ihsânı din ismi içerisine alır. İslâm, ölene dek İslâm üzere kalan kimseyi günahları sebebiyle cehenneme girmiş olsa bile orada ebediyen kalmaktan korur. Ölene dek ihsân üzere kalan kimse ise Allah *(azze ve celle)*'ye ulaşır. Nitekim Allah Teâlâ *"İhsân edenlere en güzeli ve fazlası vardır" (Yûnus, 26)* buyurmuş, Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de buradaki fazlasını/ziyâdeyi Allah'ın yüzüne bakmak olarak tefsir etmiştir. Bunu Müslim Suheyb'den tahriç etmiştir.

Cibrîl'in "Bana saatten haber ver" demesi üzerine Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Bu konuda kendisine soru

sorulan soru sorandan daha bilgili değil" buyurmasına gelince bunun manası şudur: İnsanların tamamı kıyâmet saatinin vakti hususunda aynı durumdadır. Onların hiçbiri hakîkî manada bunu bilmemektedir. Bundan dolayı Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem) "Bu Allah'tan başka kimsenin bilmediği beş hususun içerisindedir"* buyurmuş, sonra *"Şüphesiz saatin bilgisi Allah'ın katındadır..." (Lukmân, 34)* âyetini okumuştur. Bunlar Allah'tan başka kimsenin bilmediği gaybın anahtarlarıdır.

İbn Mes'ûd'dan gelen bir rivâyete göre Nebîmize bu beş husus dışında her şeyin bilgisi verilmiştir. Bu İbn Ömer'den merfû olarak da rivâyet edilmiştir. İki rivâyet de İmam Ahmed'in "Müsned"inde yer almaktadır.

Humeyd b. Zencûye'nin rivâyet ettiğine göre Amr b. el-Âs'ın yanında güneş tutulması meydana gelmeden önce bunun vaktinin bilinmesinden söz edilmiş, beraberinde bulunan bazı kimseler buna karşı çıkmış, bunun üzerine Amr "Gayb ancak beştir" deyip yukarıdaki âyeti okumuş, sonra "Bunların dışında kalanları bazıları bilir bazıları bilmez" diye eklemiştir.

Kurtubî gibi bazı kimseler herhangi bir yaratılmışın bu beş hususu kesin bir şekilde bilmesinin mümkün olmadığını, fakat bir emâreden hareketle bu hususlarda bulunulan tahminin doğru veya yanlış çıkabileceğini söylemiştir. Evet, bu imkân dâhilindedir. Zaten bu naslarda olumsuzlanmak istenen şey de bu değildir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Sana onun alâmetlerini bildireceğim" buyruğuna gelince, o sorulan saatin vaktinin bilinmesinin mümkün olmayışından dolayı bunu bırakıp onun şartlarını yâni yaklaştığını gösteren alâmetlerini zikretmeye geçmiştir. Bu bedevî'nin "Saat

ne zaman?" diye sorması üzerine Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in "Onun için ne hazırladın?" demesine benzemektedir. O böylece kıyâmet saati hakkında sorulan soruya cevap vermekten geri durmuş ve onun için hazırlık yapmak gerektiğini söz konusu etmiştir. Çünkü kişiye emredilen budur. Hem soru soranı hem başkalarını ilgilendiren ve üzerine düşülmesi gereken şey budur.

Allah en doğrusunu bilir ya Cibrîl'in kıyâmet saatini sormaktaki gâyesi büyük ihtimâlle bunu mahlûkâtından ayrı olarak sadece Allah'ın bildiğini bildirmek, böylece bu konuda bir daha soru sorulmamasını sağlamaktır. Nitekim bu Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e çok sık soruluyordu. Tâ ki şu âyetler nâzil oldu:

"Sana saatin ne zaman demir atacağını soruyorlar. Sen nerede, onu söylemek nerede? Onun nihâî bilgisi Rabbine âittir." (Nâziât, 42-44)

"Sana saatin ne zaman demir atacağını soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır. Onu ancak O vakti geldiğinde açıklar." (A'râf, 187)

Bu hadisin Ömer b. el-Hattâb'dan gelen varyantında Cibrîl'in Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e "Bana onun emârelerinden haber ver" dediği geçmektedir. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kıyâmet saatine ilişkin iki alâmet zikretmiştir:

Birincisi câriyenin rabbini doğurmasıdır. Rab ile kastedilen efendidir. Bunun ifâde ettiği mana hususunda ihtilâf edilmiştir. Burada anlatılmak istenenin birçok küfür beldesinin fethedileceği ve çok sayıda esir alınacağı, bunun sonucunda odalık câriyelerin çoğalacağı ve câriyelerin efendilerinden çocuklar dünyaya getirecekleri olduğu söylenmiştir. Zira efendinin çocuğu efendi konumundadır. Bu itibarla câriye efendisini doğurmuş

olmaktadır. Bunlardan bazıları burada anlatılmak istenenin hükümdârların odalık câriyeler edineceği ve câriyelerin insanların efendileri konumunda olan hükümdârları doğuracağı olduğunu söylemiştir. Vekî b. el-Cerrâh gibi bazı kimseler de "Acemler Araplar'ı doğuracak, zira Araplar Acemler'in efendileri konumundadır" demiştir.

Bundan sonraki meseleye gelince, efendisinden çocuk doğuran câriyelerin satılmasını câiz gören kimseler de buna cevâz vermeyen kimseler de bu hadisi delil getirmiştir. Bu câriyelerin satılmalarının câiz olduğunu savunanlar *"câriyenin efendisini doğurması"* buyruğunu delil getirip efendisinden çocuk doğuran câriyenin çocuğunun o câriyenin efendisi olduğunu, bunun da çocuğun annesinin babasının ölümüyle birlikte kendisinin mülküne intikâl edeceğine ve ona mirasçı olacağına delâlet ettiğini, bundan dolayı câriyenin çocuğunun babasının mirâsından azat edilmiş olacağını, işte o zaman çocuğun câriyenin hakîkî efendisi olacağını (dolayısıyla onu satabileceğini) savunmuşlardır. Buna göre câriye çocuğunun mülküne intikâl etmeden önce gerek satış hususunda gerek başka hususlarda hükmü fey mallarının hükmüyle aynı olan bir mal olmaktadır. Zaten böyle olmasaydı o miras olarak bırakılmazdı.

Efendisinden çocuk doğuran câriyelerin satılmasına cevâz vermeyen kimseler ise şöyle demiştir: Câriyenin çocuğunun onun efendisi olduğu söylenmiştir. Bu gösterir ki çocuk her hâlde câriyenin efendisidir. Baba ister vefât etmiş olsun ister hayatta olsun, fark etmez. Bu da câriyenin özgürlüğüne kavuşmasının çocukla ilişkili olduğuna delâlet etmektedir. Yani annesinin özgürlüğe kavuşmasının sebebi olması yönüyle annesini özgürlü-

güne kavuşturan kişi çocuk olmaktadır. Nitekim Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet edildiğine göre o, İbrâhîm'i doğurduğu zaman Mâriye hakkında "Çocuğu onu azad etti" buyurmuştur.

Bunu efendisinden çocuk doğuran câriyenin satılmasının câiz olmadığına delil getirenler arasında İmam Ahmed de vardır.

"Câriye efendisini doğurduğu zaman" buyruğunda anlatılmak istenenin, kâfirlerin beldelerindeki fetihlerin çoğalacağı, oralardan köleler ve câriyeler getirileceği, öyle ki kadının küfür beldesinden küçük yaşta getirilip İslâm beldesinde azad edileceği, sonra onun annesinin de (küfür beldesinden câriye olarak) getirileceği, sonra kızın annesini satın alacağı, kızın câriyenin annesi olduğundan habersiz bir şekilde onu hizmetinde kullanacağı da söylenmiştir. Nitekim bu İslâm tarihinde vâki olmuştur.

Bu görüş fetihlerin çoğalmasının ve küfür beldelerinden çok sayıda esirin getirilmesinin kıyâmet saatinin alâmetlerinden oluşunu yansıtması açısından kendisinden önceki görüşe benzemektedir.

"Câriyenin efendisini doğurması" buyruğunda anlatılmak istenenin, çocukların anne ve babalarına kötü davranmalarının yaygınlık kazanması, öyle ki çocuğun annesine ona kötü sözler söyleyerek ve onu hor görerek câriyesine yaptığı muâmeleyi yapması olduğu da söylenmiştir. Nitekim bir rivâyette gelen "kadının efendisini doğurması" lafzı bunu desteklemektedir. Görüldüğü üzere Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* burada câriyeyi ayrı tutmamıştır.

Şöyle de denmiştir: "Câriyenin efendisini doğurması" buyruğuyla kastedilen, efendilerinden çocuk doğurmuş câriyelerin çocuk sahibi oldukları hâlde satılmalarına el verecek boyutta cehâletin artıp ilmin azalmasıdır.

Belki sahipler câriyeyi elden ele dolaştırıp dururlar, öyle ki aradan uzun bir süre geçtikten sonra câriyeyi çocuklarından biri satın alır ve onun annesi olduğundan habersiz bir şekilde onu kendisine hizmet ettirir. Bu görüş tartışmaya açıktır ve doğruya uzak görünmektedir.

Bu ve bundan önceki görüşe göre kıyâmet saatinin alâmetlerinden olan şey; cehâletin artması, ilmin azalması, anne ve babaya kötü davranmanın ve satmanın câiz olmadığı şeyleri satarak o şeyi aşağılamanın yaygınlaşması sûretiyle amellerin bozulması olmaktadır.

"Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* câriyenin efendisini doğurmasıyla insanların nikâhtan yüz çevirip daha çok odalık câriye almaya yöneleceklerini kastetmiştir" de denmiştir. Allah en iyi bilendir.

İkinci alâmet ise kim oldukları bilinmeyen (ya da bir şeyleri olmayan) deve çobanlarının bina yükseltmekte yarışmalarıdır. Buradaki buhm kelimesi dammeli bâ iledir ve behîmin çoğuludur. Behîm ile kastedilenin kim olduğu bilinmeyen meçhûl kimse olduğu söylenmiştir. Bunu el-Hattâbî söylemiştir. Bu takdire göre bu rivâyetteki dammeli mîm ile buhm kelimesi çobanların sıfatı olmaktadır. Bu kelimeyle kastedilenin hiçbir şeyi olmayan kimseler olduğu da söylenmiştir. Nitekim Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* "İnsanlar kıyâmet günü yalın ayak ve hiçbir şeysiz (buhm) bir araya getirilirler" bu-

yurmuştur. Buhmun kesralı mîm ile develerin sıfatı olduğu ve bunun siyah develer anlamına geldiği de söylenmiştir. Çobanların bina yükseltmekte yarışmaları servet ve mal sahibi hükümdârlar hâline gelmeleri sebebiyledir. Bir rivâyete göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kendisine onlar hakkında sorulması üzerine "Onlar bedevîlerdir" buyurmuştur. Bu Benî Ümeyye döneminde vâki olmuştur. Zira onlar yalın ayak bedevîleri insanlar üzerine yönetici tayin ediyor ve işleri hususunda onlardan yardım alıyorlardı. Sonra saltanat Araplar'dan başkalarına geçince saltanat kendi beldesinde bu konumda (yani bedevîlik statüsünde) olanlara intikâl etti.

Bu, yöneticilerin cehâletleri ve hoyratlıkları sebebiyle fesâda uğramalarının kıyâmet saatinin alâmetlerinden olduğuna işâret etmektedir. Bunu başka bir hadis, "İş (yönetim) ehlinden başkasına verildiği zaman saati bekle" buyruğu da bunu desteklemektedir.

Aynı şekilde bina yükseltmekte yarışılması da kıyâmet saatinin alâmetlerindendir. Buhârî ve Müslim Ebu'z Zinâd- el-A'rec- Ebû Hureyre kanalıyla Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den onun "İnsanlar bina yükseltmekte yarışmadıkları sürece kıyâmet kopmaz" buyurduğunu rivâyet etmiştir. Nitekim Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'in mescidleri ve evleri hep alçak yaptırmıştır.

Hasen'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mescidi inşa ettiği zaman *'Ona Mûsâ'nın tavanı gibi bir tavan yapın'* buyurdu." Hasen'e "Mûsâ'nın tavanı nasıldı?" diye soruldu. Dedi ki: "O elini kaldırdığı zaman tavana değiyordu."

Yine Hasen'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ben Osmân'ın hilâfeti zamanında Nebî'nin eşlerinin evlerine giriyordum da tavanlarına elimle dokunabiliyordum."

Ömer'den rivâyet edildiğine göre o Basra halkına bir mektup yazıp onlara herhangi bir kimsenin evini yedi zirâdan fazla yükseltmesini yasaklamıştır.

Ammâr b. Ebî Ammâr şöyle demiştir: "Kişi binasını yedi ziradan fazla yükselttiğinde bir münâdî 'Ey fâsıkların en fâsığı, nereye böyle?' diye seslenir."

Taberânî Enes'ten merfû olarak şunu rivâyet etmiştir: "Şundan -eliyle başının üzerini işâret etti- yüksek olan her bina vebâldir."

Ebû Dâvûd'un "Sünen"inde rivâyet edildiğine göre Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yüksek bir kubbe gördü ve *"Bu da nedir?"* diye sordu. "Falancanın" dediler. Sonra sâhibi geldi ve Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e selâm verdi. Fakat Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ondan yüz çevirdi. (Adam tekrar tekrar selâm verdi.) Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de yaptığını birkaç kez tekrarladı. Tâ ki adam kubbeyi yıktı.

İbn Mâce'nin "Sünen"inde İbn Abbâs'tan merfû olarak şu rivâyet edilmiştir: "Öyle görüyorum ki siz benden sonra mescidlerinizi tıpkı yahudilerin havralarını hristiyanların da kiliselerini yükselttiği gibi yükselteceksiniz."

Bu hadis dinin asıllarını, önemli meselelerini ve temellerini içermektedir. Bu hadisin kapsamına inançlar ve hem zâhirî hem de bâtınî ameller dâhildir. İmanın asılları olsun, inançlar olsun, İslâm'ın gerek kalplerle gerekse uzuvlarla yerine getirilen amelî buyrukları olsun, ihsan ve basîretlerin melekûta nüfûz etmesi husu-

sundaki bilgiler olsun şer'î ilim adına ne varsa hepsi bu hadise râcîdir. Kur'ân'ın tamamının manasının kendisine varmasından dolayı Fâtihâ'ya "Kitab'ın Anası" ve "Kur'ân'ın Anası" denildiği gibi bu hadise de yukarıda zikredilen hususların tamamının manasının kendisine varmasından dolayı "Sünnet'in Anası" denilebileceği söylenmiştir.

Buhârî bundan sonra şu hadisi tahriç etmiştir:

٥١– حَديث: ابْنِ عَبَّاسٍ: أَخْبَرَنِي أَبُو سُفْيَانَ، أَنَّ هِرَقْلَ قَالَ لَهُ: سَأَلْتُكَ:هَلْ يَزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ؟ فَزَعَمْتَ أَنَّهُمْ يَزِيدُونَ، وَكَذَلِكَ الإِيمَانُ حَتَّى يَتِمَّ. وَسَأَلْتُكَ: هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ؟ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا، وَ كَذَالِكَ الإِيمَانُ حِينَ تُخَالِطُ بَشَاشَتُهُ القُلُوبَ، لَا يَسْخَطُهُ أَحَدٌ.

51- İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bana Ebû Süfyân'ın haber verdiğine göre Hirakl ona şöyle demiş: "Sana 'Onlar artıyorlar mı azalıyorlar mı?' diye sordum. Sen de onların arttıklarını söyledin. İşte iman tamam olana kadar böyledir. Yine sana 'Onlardan biri dinine girdikten sonra ondan hoşlanmayıp irtidad etmiş midir?' diye sordum. Sen de hayır dedin. İşte iman böyledir. Onun neşesi kalplere işledi mi hiç kimse ondan soğumaz."

Buhârî'nin Hirakl'in sözleri arasından bu kısmı aktarmaktaki maksadı imanın tamam oluncaya kadar artacağını ve dinin imanın ta kendisi olduğunu vurgulamaktır. Zira o "Onlardan biri dininden hoşlanmadığından dolayı irtidad etti mi?" diye sormuş, aldığı cevaba

karşılık olarak da imanın neşesinin kalplere işlediği zaman hiç kimsenin ondan soğumayacağını zikretmiştir.

Beşâşet sevinç ve neşe demektir. Nitekim hadiste şöyle buyrulmuştur: "Bir kimse mescidleri namaz ve zikir amacıyla mekân edindiği zaman mutlaka Allah bundan dolayı kaybolan kimsenin âilesinin kaybolan kimseyi buldukları zaman sevindikleri gibi sevinir." (Burada tebeşbeşe fiili geçmektedir.)

Bu göstermektedir ki İslâm ve din aynı şeydir. Şunu da söylemek gerekir ki Hirakl burada imanın artmasıyla ancak iman ehlinin artmasını kastetmiştir. İmanın tamam olmasıyla da iman ehlinin güçlenmesini, bu gücün onların imanlarını açığa vurmalarını ve imana davet etmelerini sağlamasını kastetmiştir.

Hirakl'in sözü dinin asıllarından etrafında tartışmalar vâki olan böylesi önemli bir meselede hüccet olmasa bile İbn Abbâs bu sözü onaylayarak ve güzel görerek rivâyet etmiştir. Tâbiîn de bunu ondan almıştır. Tâbiîn'den de onların ez-Zuhrî gibi tâbiîleri almıştır. Dolayısıyla bu söz, Sahâbe'nin ve onlardan sonra gelenlerin bu sözü aralarında dolaştırmaları, rivâyet etmeleri ve güzel görmeleri sebebiyle delil olarak zikredilmiştir. Allah subhânehû ve teâlâ en iyi bilendir.

FASIL

DİNİ HUSUSUNDA İSTİBRA YAPANIN FAZİLETİ

Buhârî ve Müslim şu hadisi tahdis etmiştir:

٥٢- مِنْ حديث: النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: سَمِعْتَ النَبِيَّ (صلى الله عليه وسلم) يَقُولُ: (**الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ، وبَينَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ، لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ فَقَدِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ، [وَقَعَ فِي الحَرَامِ] ،[كالرَاعِي] يَرْعَى حَوْلَ الحِمَى، يُوشِكُ أنْ [يَرتَعَ فِيهِ]، أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى، أَلاَ وَإِنَّ حِمَى اللّهِ [فِي أَرْضِهِ] مَحَارِمُهُ، أَلَا وَإِنَّ فِي الجَسَدِ مُضْغَةً، إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ القَلْبُ**).

52- Nu'mân b. Beşîr'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'i şöyle buyururken işittim: **"Helâl bellidir, haram bellidir. Bu ikisinin arasında insanlardan birçoğunun bilmediği şüpheli hususlar vardır. Şüphelerden sakınan kimse dini ve ırzı hususunda kendisini (lekelerden) korumuş olur. Şüphe(li şey)lere düşen kimse ise harama düşer. O sürüsünü koruluğun etrafında otlatan çoban gibidir ki oraya geçmesi an meselesidir. Dikkat edin, her hükümdârın bir koruluğu vardır. Allah'ın koruluğu da haram kıldıklarıdır. Dikkat edin! Bedende bir et parçası vardır ki o düzgün olduğu za-**

man bütün beden düzgün olur, o bozulduğu zaman bütün beden bozulur. Dikkat edin, o kalptir."

Bu hadis büyük bir hadistir. Dinin kendisinin etrafında dönüp dolaştığı hadislerden biridir. Bu hadisin ilmin üçte biri ya da dörtte biri olduğu da söylenmiştir.

Bu eş-Şa'bî- Nu'mân b. Beşîr kanalıyla rivâyet edilip sıhhati hususunda ittifak edilen sahih bir hadistir. Lafızlarında bazı ziyâdeler ve eksiklikler vardır. Bu lafızların manaları birbirleriyle aynı ya da birbirlerine yakındır.

Bu hadis ayrıca İbn Ömer, Ammâr b. Yâsir, Câbir, İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs kanalından da Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'den rivâyet edilmiştir. Nu'mân hadisi ise bu babda rivâyet edilen hadislerin en sahihidir.

Hadisin manasına gelince: Allah kitabını indirmiş, onun içerisinde helâllerini ve haramlarını beyân etmiştir. Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de Kitab'ın helâllik ve haramlık hususunda delâletinin kapalı kaldığı meseleleri ümmetine beyân etmiş, Kitab'da haram olduğu açıkça belirtilmeyen bazı şeylerin haram olduğunu açıkça belirtmiştir. Fakat bunların çoğunluğu yine Kitab'dan çıkarsanan ve aslı ona dayanan şeylerdir. Şu durumda helâller ve haramlar iki kısma ayrılmaktadır:

Birincisi ümmetin arasında iyice yayıldığı için onların tamamının anlayacağı, herhangi bir kapalılık barındırmayan helâller ve haramlardır. Bunlar İslâm diyârına uzak bir çölde büyüyen kimse dışında neredeyse hiç kimseye kapalı kalmaz. İşte açık helâller ve açık haramlar bunlardır. Bunların bir kısmının helâl veya haram oluşu zâtı itibâriyledir. Temiz ve güzel yiyeceklerin, içeceklerin, giyeceklerin ve nikâhlanacakların helâl ol-

ması; bunların pis ve çirkinlerinin de haram olması gibi… Diğer bir kısmın helâlliği veya haramlığı ise (zâtı itibâriyle değil) elde edildiği şekil itibâriyledir. Alışveriş, nikâh, hibe (bağış), hediye, ribâ, kumar, zina, hırsızlık, gasp ve hıyânet bu kısma giren helâllere ve haramlara örnektir.

İkinci kısım ise helâlliği ve haramlığı ümmetin geneline yayılmamış helâller ve haramlardır. Bunun sebebi nassın helâlliğe veya haramlığa delâletinin kapalı olması, söz konusu mesele hakkında âlimler arasında ihtilâfın vâki olması ve benzeri etkenler olabilir. Bundan dolayı söz konusu şeyin helâllerden mi yoksa haramlardan mı olduğu hususunda insanların kafası karışabilir. Fakat o meselede derinleşmiş seçkin ilim ehline gelince bu onlara karışık gelmez. Zira onlarda diğer insanların hâricinde sahip oldukları bir ilim vardır ki onunla söz konusu şeyin helâlliğini veya haramlığını delillendirirler. Bu sebeple söz konusu mesele, hükmünün kendileri nezdinde açık olduğundan ötürü onlara karışık gelmez.

Onların ulaştığına ulaşamayanlara gelince (kapalı helâller ve haramlar) onlara karışık gelir. Bunların kendisine karışık geldiği kimse helâlliği ya da haramlığı kendisine karışık gelen şeyden sakınır ve ondan uzak durursa dini ve ırzı hususunda istibrâ yapmış olur. Yani dinini ve ırzını onları lekeleyecek hususlardan uzak tutmak adına gerekli gayreti ortaya koymuş olur. Bu diğer bir hadisin, “Sana şüphe vereni bırak, sana şüphe vermeyene bak” hadisinin manasıyla aynı doğrultudadır.

İşte vera budur. Mükemmel takvâ bununla husûle gelir. Tirmizî'nin ve İbn Mâce'nin tahriç ettiği hadiste buyrulduğu gibi: "Kul sakıncalı şeylerden çekindiği için sakıncalı olmayan şeyleri de bırakmadığı sürece takvâ sahiplerinden olma pâyesini elde edemez."

Şüpheli şeyler harama yakınlıklarına ve uzaklıklarına göre kısımlara ayrılırlar. Bazen bir şeydeki karışıklık o şeyde hem helâllik sebeplerinin hem de haramlık sebeplerinin bulunmasından kaynaklanır. Örneğin kişi bir şeyin mülkü olup olmadığı hususunda ya da mülkünden çıkıp çıkmadığı hususunda şüpheye düşer.

Böylesi bir durumda bazen asla müracaat edilir ve mesele o aslın üzerine bina edilir. Bazen de bu meselelerin birçoğunda asıl üzerinde kuvvetli bir şekilde yükseldiği takdirde zâhire müracaat edilir. İki tarafın eşit olduğu takdirde ise tereddüt meydana gelir.

Bazen karışıklık yiyecekler, akışkan içecekler, bunların dışında ölçülebilen, tartılabilen şeyler ve paralar hususundaki helâllerin haramlarla karışmasından doğar.

Kim şüpheli şeylerin bu çeşitleri hususunda kendisini Allah'ın ve Resûlü'nün bunlar hakkındaki hükmüne götüren bir ilme sahipse ve bu ilmin peşinden gitmişse isâbet etmiştir. Kim bunların kendisine karışık gelmesi üzerine bunlardan sakınmış ve uzak durmuşsa evlâ olanı yapmış, dinini ve ırzı hususunda kendisini lekelerden uzak tutmak adına gerekeni ortaya koymuş, bunların dünyada ve âhirete meydana getireceği sonuçlardan selâmeti elde etmiş olur. Kim de bunlar kendisine karışık geldiği hâlde bunlardan sakınmazsa, aksine bunların içine düşerse onun durumu sürüsünü korulu-

ğun etrafında otlatan ve koruluğa geçmesi an meselesi olan çobanın durumuna benzer. Bir rivâyette şöyle geçmektedir: "Şüphe(li şey)lere düşen kimse harama düşer. O sürüsünü koruluğun etrafında otlatan ve oraya geçmesi an meselesi olan çoban gibidir."

Bunun manası şudur: Şüpheli şeylere bulaşan kimsenin kademe kademe harama düşmesi beklenir. Çünkü o nefsinin şüpheli şeylere bulaşmasını müsâmahakârlıkla karşılamıştır. Bundan dolayı nefsi onu bundan sonra harama düşmeye davet eder. Bu sebeple bir rivâyette "Şüpheye bulaşanın cesâret etmesi yakındır" buyrulmuştur. Yani hiçbir şüphe barındırmayan harama bulaşmaya cesâret etmesi yakındır.

İşte selef bu yüzden haram ile aralarına, harama karşı kendileri için bir korunak olmak üzere bir helâli engel koymayı güzel görüyorlar, zor durumda kaldıkları zaman o helâli işleyip onun ötesine geçmiyorlardı. Şüpheli şeye bulaşan kimseye gelince artık onun için harama düşmekten başka seçenek kalmaz. Bundan dolayı haramı işlemeye cüret etmesi yakındır.

"Dikkat edin, her hükümdârın bir koruluğu vardır; dikkat edin, Allah'ın koruluğu haram da kıldıklarıdır" buyruğuna gelince bu bir rivâyette "Allah'ın yeryüzündeki koruluğu da haram kıldıklarıdır" lafzıyla gelmiştir. Burada Allah'ın haram kıldıkları hükümdârın himâyesi altına aldığı ve insanları kendisine girmekten men ettiği toprak parçası olan koruluğa benzetilmektedir. Kim koruluktan uzak durursa hükümdârın öfkesinden ve cezasından korunmuş olur. Kim de hayvanlarını koruluğun yakınında otlatırsa hükümdârın öfkesiyle cezasıyla karşı karşıya kalır. Zira nefsinin kendisini korulu-

ğa girmeye çağırması ihtimâl dâhilindedir. Burada sedd-i zerâî'nin (haramlara ileten yolların kapatılması gerektiğinin) delili vardır. Örneğin yabancı bir kadınla yalnız kalmak haramdır. Çoğu sarhoş edenin azını da içmek haramdır. Güneşin doğuşu ve batışı esnasında namaz kılınmış gibi olur endişesiyle sabah ve ikindi namazından sonra namaz kılmak yasaklanmıştır. Öpücüğün şehvetini uyandırdığı kimseye orucu esnasında (hanımını) öpmesi yasaklanmıştır. Hanımıyla hayızlı olduğu hâlde ten temasında bulunan kimseye onunla göbeği ile dizinin arasını örten bir izar üzerinden ten temasında bulunması emredilmiştir. Bineğini gündüz vakti başkasının ekininin yakınında salan kimse bineği ekini ifsad ettiği takdirde zararı tazmin eder. Aynı şekilde köpeğini av amacıyla hill bölgesinde hareme yakın bir yerde salan kimse köpeği haremde avlandığı takdirde bunun cezasını öder. İki durumda da daha sahih olan görüş budur.

Bu hadiste ayrıca kıyasın ve hükümlerin birbirlerine benzetilmesinin câiz olduğunun delili vardır. Yine bu hadiste karışık meseleler hususunda içtihat edenlerden sadece bir tarafın isâbet edeceğinin delili vardır. Çünkü Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* karışık (şüpheli) meseleleri insanların birçoğunun bilmediğini söylemiştir. Hâlbuki insanların bir kısmı bu karışık şeylerin hükmünün ne olduğunu öğrenme gayretine düşmüştür. Bu gösterir ki bunların hükmünü bilen kimse bunların hükmünün kendilerine karışık geldiği başkalarından ayrı olarak - onlar her ne kadar bunların hükmünün ne olduğunu öğrenmek için gayret sarf etmiş olsalar da, içtihatlarının ve arayışlarının kendilerini götürdüğü yere gitmiş olsalar da- isâbet edendir ve onun âlimidir.

Nebî *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sonra âdemoğlunun hareketlerinin düzgünlüğü ve bozukluğu hususunda kapsayıcı bir söz söylemiş, hareketlerin düzgünlüğünün ve bozukluğunun kalbin düzgünlüğüne veya bozukluğuna bağlı olduğunu bildirmiştir. Yani kalp düzgün olduğu zaman kişinin irâdesi de düzgün olur. Bundan sonra bütün uzuvları düzgün olur. Uzuvları ancak Allah'a itaat için ya da O'nun öfkesinden kaçınmak için harekete geçer. Helâle kanaat gösterir, haramda gözü olmaz.

Kalp bozulduğunda ise kişinin irâdesi bozulur. Bunun neticesinde uzuvların her biri bozulur. Allah *(azze ve celle)*'ye isyan olan hususlara, O'nun öfkesine sebep olan şeylere yönelir. Helâlle yetinmez. Kalbinin istediği ve haktan saptığı ölçüde harama koşturur. Şu hâlde sâlih (düzgün) kalp, kıyâmet günü Allah katında kendisinden başkasının fayda sağlamayacağı selîm kalptir. Kalbin selîm olması, Allah'ın sevmediği ve kendisinden razı olmadığı şeyleri istemek gibi O'nun sevmediği her şeyden arınmış olması; içerisinde Allah'ı sevmekten, O'nu istemekten, O'nun sevdiklerini sevmekten ve istemekten, Allah'ın sevmediklerini sevmeyip onlardan nefret etmekten başka bir şeyin bulunmaması demektir.

Fâsid (bozuk) kalp ise saptırıcı heveslere ve haram kılınmış şehvetlere meyilli olan kalptir. Onda Allah korkusu namına uzuvları nefsin arzularının peşine takılmaktan alıkoyacak hiçbir şey yoktur. Şu hâlde kalp uzuvların hükümdârı ve sultânıdır. Uzuvlar ise kalbin kendisine itaat eden ve teslimiyet gösteren askerleri ve raiyyesidir. Dolayısıyla hükümdâr düzgün olduğu zaman kendisine itaat eden ve emirlerine boyun eğen raiyyesi ve askerleri de düzgün olur. Hükümdâr bozul-

duğu zaman kendisine itaat eden, emirlerine ve yasaklarına uygun davranan askerleri ve raiyyesi de bozulur.

Buhârî bu hadisin üzerine "Dini Hususunda İstibrâ Yapanın Fazîleti Bâbı"nı açmıştır. Onun bu hadisi bu bâba dâhil etmesinin maksadı kendisine karışık gelen, helâl mi yoksa haram mı olduğunu bilemediği şeylerden sakınan kimsenin dîni hususunda istibrâ yapmış olacağını vurgulamaktır. İstibrâ, kişinin dini hususunda berâeti (arılığı, lekesizliği) ve onu lekeleyip çirkin gösterecek şeylerden uzaklığı talep etmesi (ve buna uygun hareket etmesi)dir. Bu, şüpheli şeylerden sakınmayan kimsenin dinini lekelerle ve çirkinliklerle karşı karşıya bırakacak olmasını gerektirir. Bu itibarla din bazen tertemiz, pırıl pırıl ve lekesiz olurken bazen lekelenmiş ve kire bulaşmış olur.

Yine din bazen eksiklikle vasıflandığı bazen de mükemmellikle nitelendiği gibi bazen kuvvetlilik ve sertlik vasfını kazanır bazen de incelik ve zayıflık özelliğini alır. İslâm da bazen güzel olmakla nitelenir bazen güzel olmamakla nitelenir. Aynı şekilde iman da bazen kuvvetlilikle bazen zayıflıkla nitelenir. Bunların hepsi dinin, islâmın ve imanın şahıslara göre ele alındığı takdirde söz konusudur. (Yani bunlara kişinin dini, kişinin islâmı ve kişinin imanı olarak bakıldığında söz konusudur.) İslâmın, imanın ve dinin bizzat kendilerine bakıldığında ise bunların hepsi kirden ve eksiklikten arınmışlıkla vasıflanır.

İmam Ahmed'in "el-Îmân" kitabında tahriç ettiğine göre Ebû Hureyre şöyle demiştir: "İman nezihtir. (Kirlerden arınmıştır, eksiklikten uzaktır.) Bundan dolayı

kişi zina ettiğinde iman ondan ayrılır. Nefsini kınayıp (hatasından) geri dönerse iman ona geri döner."

Yahyâ b. Muâz'ın söyledikleri arasında şu söz vardır: "İslâm temizdir. Şu hâlde onu günahlarınla kirletme!"

İÇİNDEKİLER

Hutbetul Hace……5

Mukaddime……7

Müellifin Hayatı ve Eserleri……11

RASULULLAH (sav)'İN "İSLAM BEŞ ESAS ÜZERE BİNA EDİLMİŞTİR" SÖZÜ……21

İman Artar ve Azalır……23

Allah İçin Sevip Allah İçin Buğzetmek İmandandır……27

DUANIZ İMANINIZDIR……35

İMANIN HASLETLERİ VE ŞÛBELERİ……45

MÜSLÜMAN MÜSLÜMANLARIN KENDİSİNİN DİLİNDEN VE ELİNDEN SELAMETTE OLDUĞU KİMSEDİR……51

HANGİ İSLAM DAHA FAZİLETLİDİR……55

YEMEK YEDİRMEK İSLAM'DANDIR……57

KİŞİNİN KENDİSİ İÇİN İSTEDİĞİNİ KARDEŞİ İÇİN İSTEMESİ İMANDANDIR……61

RASUL'U (sav) SEVMEK İMANDANDIR……65

İMANIN TADI……69

İMANIN ALAMETİ ENSAR'I SEVMEKTİR……85

FASIL……88

FİTNELERDEN KAÇMAK DİNDENDİR BÂBI……111

"NEBİ (S.A.V)'İN "BEN ALLAH'I EN ÇOK BİLENİNİZİM" BUYRUĞU……125

KÜFRE DÖNMEKTEN ATEŞE ATILMAKTAN ÇEKİNDİĞİ GİBİ ÇEKİNEN KİMSE(NİN YAPTIĞI) İMANDANDIR.....131
İMAN EHLİNİN AMELLER YÖNÜNDEN BİRBİRLERİNDEN FARKLI DERECELERDE BULUNMASI BÂBI.....133
HAYÂ İMANDANDIR BÂBI.....141
İMANIN AMEL OLDUĞUNU SÖYLEYENLER BÂBI.....143
FASIL.....149
SELÂMI YAYMAK İSLAMDANDIR.....159
KOCALARA NANKÖRLÜK BÂBI.....161
ZULMÜN AŞAĞISINDA ZULÜM BÂBI.....169
DİN KOLAYLIKTIR BÂBI.....173
KİŞİNİN MÜSLÜMANLIĞININ GÜZELLİĞİ.....179
ALLAH'IN EN SEVDİĞİ DİN SÜREKLİ OLANDIR.....191
İMANIN ARTMASI VE AZALMASI.....197
NAMAZ İMANDANDIR BÂBI.....209
MÜMİNİN HABERİ OLMAKSIZIN AMELİNİN BOŞA ÇIKMASINDAN ENDİŞE ETMESİ BÂBI.....223
FASIL.....237
DİNİ HUSUSUNDA İSTİBRA YAPANIN FAZİLETİ.....253

Çıkan Kitaplarımız

1- **Tevhid Risaleleri-1**……*Abdullah Yıldırım*

2- **Kurtuluşun Anahtarı**……*Hamd b. Ali b. Atik*

3- **Kelimetu-l İhlâs**……*İbn Receb el-Hanbelî*

4- **Cahiliye Toplumunun Özellikleri**…*Muhammed b. Abdulvehhab*

5- **İslam Akidesinin Esasları**…… *Ebu Humâm el-Belkâvî*

6- **Cihad**……*Ahmed b. İbrahim b. Nehhas*

7- **İlme Teşvik**……*İmam Gazali*

8-**Kuran'ın Gölgesinden Mesajlar** ……*Seyyid Kutub*

9- **Amansız Hastalık Gaflet** ……*Ebu Abdullah Sadık b. Abdullah*

10- **Rasulullah** (sav)**'in İbn Abbas'a Vasiyeti**.*İbn Receb el-Hanbeli*

11- **Davacın Peygamber Olursa**……*İbrahim Gadban*

12- **İslam Davetçisine Önemli Notlar**……*İbrahim Gadban*

13- **İslam Hukuku Açısından TEKFİR**……*Faruk FURKAN*

14- **Tevhid Risaleleri-2**……*Abdullah Yıldırım*

15- **Emri bil-Ma'ruf Nehyi anil-Münker**……*Faruk Furkan*

16- **Sohbet Halkaları İçin MECLİS ÂDABI**……*Faruk Furkan*

17- **Hicab Risalesi**……*İbn Useymin*

18- **Anne-Babamla İlişkim Nasıl Olmalı?**……*Faruk Furkan*

19- **Cihad & Şehadet**……*Seyyid Kutub*

20- **Yön Veren Yazılar-1**……*Faruk Furkan*

21- **İslam Kardeşliği**……*İmam Gazalî*

22- **Vejeteryan Olmak İstiyorum**……*Faruk Furkan*

23- **Ahdini Yerine Getiren Erler**……*Ayşe Şimşek*

24- **Davetçinin Yol Azığı**……*Seyyid Kutub*

25- **Rasulullah (sav)'in Ebu Zer'e Vasiyeti**….*İbni Receb el-Hanbelî*

26- **İslam'a Göre Hayat**……*Seyyid Kutub*

27- **Yön Veren Yazılar-2**……*Faruk Furkan*

28- **Davetin Temel Özelliği**……*Seyyid Kutub*

29. **İnsan ve Büyük Emanet**……*Ebu Abdullah Sadık*

30- **İmtihanın Hakikati**……*Seyyid Kutub*

31- **Tevhidin Anlamı**……*Seyyid Kutub*

32- **Muayyen Tekfirin Hükmü**……*İshak b. Abdirrahman*

33- **55 Altın Öğüt**……*Faruk Furkan*

34- **Yön Veren Yazılar-3**……*Faruk Furkan*

35- **Tevhid Risaleleri-3**……*Abdullah Yıldırım*

36- **Allah Sevgisinin Esintileri**……*İbn Receb el-Hanbelî*

37. **İman ve İzzet**……*Ebu Abdullah Sadık*

38. **Kıyamete Yakın Zamanda** ……*İbn Receb el-Hanbelî*

39-**Hanbeli Fıkhına Giriş**……*Ebu Kudame el-Makdisi*

40. **Şeytanın Tuzakları ve Kurtulma Yolları**……*İbn Kayyım*

41. **El-Kelimut Tayyib En Güzel Dualar ve Zikirler**..*İbn Teymiyye*

42. **Es-Sarimul Meslul**……..……..*İbn Teymiyye*

43- **Yaşam Biçimi Olarak LailaheillAllah**……..……..*Faruk Furkan*

44- **Kitabut Tevhid** (Kurretu Uyunil Muvahhidin) **Şerhi**

45- **Üç Risale**……..*İbn Receb el-Hanbeli*

46- **El-Cami Sünnet ve Eser Ehlinin Akidesine Dair Risaleler**

47. **Tevhid Risaleleri Kulliyatı**……*Muhammed b. Abdulvehhab*

48. **Muhtasar Zadul Mead**……..…..*Muhammed b. Abdulvehhab*

49. **Tevhid Risaleleri-4**……..……..*Abdullah Yıldırım*

50. **Kalp Hastalıkları ve Tedavi Yolları**…….*İbn Kayyım el-Cevziyye*

51. **El-İbanetu's Suğra**……..……..*İbn Batta el-Ukberî*

52. **Kitabul İman Şerhi**……..……..*İbn Receb el-Hanbelî*

ÇIKACAK KİTAPLARIMIZ (İnşaAllah)

1. Kitâbu'l İman

Ebu Bekir İbn Ebî Şeybe

2. Kitâbu'l İman

Ahmed b. Hanbel

3. Muhtasar Sîretu'r Rasul

Muhammed b. Abdulvehhab

4. Kitabu't Tevhid (İbtalu't Tendid) **Şerhi**

Hamd b. Ali b. Atîk

5. Er-Reddu Alel Mubtedia (Bidatçilere Reddiye)

İbnu'l Benna el-Hanbeli

6. Kitabu'z Zühd

Ahmed b. Hanbel

7. Kitabu't Tevhid (Fethul Mecid) **Şerhi**

Şeyh Abdurrahman b. Hasen

8. Kavâidu'l Fıkhıyye

İbn Receb el-Hanbelî